

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ ΣΤΗΝ Β΄ ΤΑΞΗ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΣΟΦΟΚΛΗΣ, ΑΝΤΙΓΟΝΗ
ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ**

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ, ΑΘΗΝΑ 2022

Πράξη «Αναβάθμιση των Προγραμμάτων Σπουδών και Δημιουργία Εκπαιδευτικού Υλικού
Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» - MIS: 503554

Γνωστικό Πεδίο: Ανθρωπιστικές Επιστήμες

Γνωστικό Αντικείμενο/επίπεδο εκπαίδευσης: Αρχαία Ελληνικά (Λύκειο)

Εμπειρογνώμονες Εκπόνησης του Προγράμματος Σπουδών

Επόπτες

Καραδήμας Δημήτριος, Μαρκαντωνάτος Ανδρέας

Εκπονητές/Εκπονήτριες

Αμπελάς Ιωάννης – Παναγιώτης, Καλοσπύρος Νικόλαος, Μαρκαντωνάτος Δημήτριος, Μπετσάκος Βασίλειος, Παπατσιμπας Γεώργιος, Σεράνης Παναγιώτης, Τσιότρας Βασίλειος, Τσιώλη Μαγδαληνή

Εισηγητική Επιτροπή

Δήμου Αλεξάνδρα, Μπίλλα Πολυξένη, Φραγκαλέξη Καλλιόπη

Υπεύθυνες Γνωστικού Πεδίου

Κατσαγάνη Γεωργία, Μπίλλα Πολυξένη

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση 2014 -2020»	
	ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ Ιωάννης Αντωνίου, Πρόεδρος ΙΕΠ
Πράξη με τίτλο:	Πράξη «Αναβάθμιση των Προγραμμάτων Σπουδών και Δημιουργία Εκπαιδευτικού Υλικού Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» - MIS: 5035542
Επιστημονική Ομάδα Έργου:	Αφεντουλίδου Άννα, Σύμβουλος Β΄ ΙΕΠ, Εμβαλωτής Αναστάσιος, Μέλος ΔΣ ΙΕΠ, Κατσαγάνη Γεωργία, Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ, Μαστραπάς Αντώνιος, Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ, Μασσούκας Παναγιώτης, Σύμβουλος Β΄ ΙΕΠ, Μπίλλα Πολυξένη, Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ, Πετροπούλου Γεωργία, Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ, Πήλιουρας Παναγιώτης, Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ, Σαλπασαράνης Κωνσταντίνος, Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ, Σταμούλης Ευθύμης, Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ, Στυλιάρης Ευστάθιος, Προϊστάμενος Γραφείου Στρατηγικής και Πολιτικού Σχεδιασμού ΙΕΠ
Υπεύθυνος Πράξης:	Παναγιώτης Πήλιουρας, Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ
Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.	
 Ευρωπαϊκή Ένωση Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο	 Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Προτεινόμενη αναφορά στο υλικό:

Καραδήμας, Δ., Μαρκαντωνάτος, Α., Σεράνης, Π., Τσιώλη, Μ. (2022). *Οδηγός εκπαιδευτικού Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία Σοφοκλής, Αντιγόνη & Θουκιδίδης, Περικλέους Επιτάφιος Β Λυκείου*. 2η Έκδοση. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

ΣΟΦΟΚΛΗΣ, ΑΝΤΙΓΟΝΗ

(CTRL+click για να μεταβείτε στον αντίστοιχο οδηγό)

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

(CTRL+click για να μεταβείτε στον αντίστοιχο οδηγό)

Περιεχόμενα

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ (Σοφοκλή, Αντιγόνη).....	3
Α΄ ΜΕΡΟΣ (Θεωρητικό)	1
A1. Φυσιогνωμία του γνωστικού αντικειμένου και η διδακτική του	1
A2. Σκοποί και στόχοι διδασκαλίας του γνωστικού αντικειμένου	1
A2.1. Γενικός σκοπός	1
A2.2. Γενικοί στόχοι	1
A2.3. Ειδικοί στόχοι	2
A2.4. Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα	3
A3. Το περιεχόμενο του γνωστικού αντικειμένου	4
A4. Διδακτική πλαισίωση και σχεδιασμός μάθησης	6
A.4.1. Γενικές διδακτικές αρχές του ΠΣ	6
A.4.2. Ειδικότερες μεθοδολογικές αρχές:.....	6
A5. Αξιολόγηση.....	9
Β΄ Μέρος (Πρακτικό).....	12
B.1 Περιεχόμενο	12
B.1.1. Χρονοδιάγραμμα γνωστικού αντικειμένου.....	12
B.1.2. Βασικοί νοηματικοί άξονες	14
B. 2. Ενδεικτική πρόταση διδασκαλίας στον πρόλογο	23
B.3. Αξιολόγηση/ Εργαλεία αξιολόγησης	26
B.3.1.Ενδεικτικό αξιολογικό παράδειγμα	26
B.4. Διδακτικές προτάσεις εμπλουτισμένης διδασκαλίας (δραστηριότητες-μικροσενάρια).....	28
B.4.1 Δραστηριότητες	28
B.4.2.Ενδεικτικά Μικροσενάρια	32
B5. Ενδεικτικό διδακτικό σενάριο	35
B 6. Κείμενα από τη βιβλιογραφία	48
B 7. Ενδεικτική βιβλιογραφία.....	65
ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ (ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ).....	67
Α΄ ΜΕΡΟΣ (Θεωρητικό)	68
A1. Φυσιогνωμία του γνωστικού αντικειμένου και η διδακτική του	68
A2. Σκοποί και στόχοι διδασκαλίας του γνωστικού αντικειμένου	69
A2.1. Γενικός σκοπός	69

A2.2. Γενικοί στόχοι	69
A2.3. Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα	70
A3. Το περιεχόμενο του γνωστικού αντικειμένου	73
A4. Διδακτική πλαisiώση και σχεδιασμός μάθησης	74
A5. Αξιολόγηση.....	79
A5.1. Βασικές αρχές.....	79
A5.2. Είδη ερωτήσεων και εναλλακτικές μορφές αξιολόγησης.....	80
B' Μέρος (Πρακτικό).....	82
B1. Βασικοί διδακτικοί άξονες	82
B2. Βασικοί ερμηνευτικοί άξονες ανά κεφάλαιο	83
B3. Δραστηριότητες και εργαλεία αξιολόγησης	84
B3.1. Ερωτήσεις αξιολόγησης	84
B3.2. Ενδεικτικό Ωριαίο Κριτήριο Αξιολόγησης, Περικλέους Επιτάφιος Β37	87
B3.3. Κριτήριο Αξιολόγησης, Ενδεικτικές Απαντήσεις.....	89
B4. Διδακτικές προτάσεις εμπλουτισμένης διδασκαλίας - Μικροσενάρια	91
B4.1. Δραστηριότητες έρευνας και αναζήτησης	91
B4.2 Δραστηριότητες οργάνωσης και επεξεργασίας του κειμένου	93
B4.3 Δραστηριότητες παραγωγής νεοελληνικού λόγου.....	94
B4.4 Δραστηριότητες διαγραμματικής αποτύπωσης.....	95
B4.5 Βιωματικές Δραστηριότητες.....	96
B5. Ενδεικτικό διδακτικό σενάριο	97
B6. Κείμενα από τη βιβλιογραφία.....	109
B7. Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Θουκυδίδη	135

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ (Σοφοκλή, Αντιγόνη)

σύμφωνα με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών

Επιμέλεια: Μαγδαληνή Τσιώλη

Α' ΜΕΡΟΣ (Θεωρητικό)

A1. Φυσιογνωμία του γνωστικού αντικείμενου και η διδακτική του

Η αρχαία ελληνική τραγωδία κορυφαία έκφραση της ελληνικής και της παγκόσμιας λογοτεχνίας διακρίνεται από εξαιρετική διδακτική σπουδαιότητα για τις αξίες της δημοκρατίας και τα ανθρωπιστικά ιδεώδη και δύναται να συμβάλλει στην πνευματική καλλιέργεια των μαθητών/-τριών. Ταυτόχρονα, μέσα από τη διαδικασία της μετάφρασης του αρχαιοελληνικού κειμένου επιτυγχάνεται και η γλωσσική καλλιέργειά τους. Επιπλέον, η καλλιτεχνική πλοκή του μύθου, ο οποίος οδηγεί σταδιακά, στην κάθαρση και τη λύση τραγικών καταστάσεων προσφέρει βαθιά αισθητική απόλαυση και ηθική ικανοποίηση.

Η *Αντιγόνη*, ως αντιπροσωπευτική τραγωδία του Σοφοκλή, προβάλλει κατεξοχήν τις ξεχωριστές μορφές της ομώνυμης ηρώιδας και του Κρέοντα (αλλά και των άλλων ηρώων), οι οποίοι βιώνουν τραγικές συγκρούσεις και διλήμματα και προβαίνουν σε αποφασιστικές ηθικές επιλογές. Το έργο διακρίνεται για την υποδειγματική διαγραφή του ήθους των ηρώων, την κορυφαία πραγμάτωση του τραγικού, τον αριστοτεχνικό χειρισμό της γλώσσας και ταυτόχρονα αναδεικνύει ένα ευρύτατο φάσμα αρχών και αξιών της αθηναϊκής δημοκρατίας και ευρύτερα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Η εκπαιδευτική διαδικασία στο γνωστικό αντικείμενο *Αντιγόνη* του Σοφοκλή στηρίζεται στη γλωσσική μορφή και το νοηματικό περιεχόμενο που εξετάζονται και οι δυο συνιστώσες ενιαία.

A2. Σκοποί και στόχοι διδασκαλίας του γνωστικού αντικείμενου

A2.1. Γενικός σκοπός

Σκοπός του μαθήματος είναι να έρθουν οι μαθητές/-τριες σε επαφή με ένα εξαιρετικό γραμματειακό είδος της Αρχαίας Ελληνικής λογοτεχνίας που συνδυάζει ποικίλες τέχνες, συνιστά γέννημα της Δημοκρατίας, προβάλλει διαχρονικές ανθρωπιστικές αξίες, σχετίζεται με την πολιτική έκφραση του ανθρώπου και έχει τεράστια αισθητική αξία. Η διδασκαλία της συγκεκριμένης τραγωδίας αναμένεται ότι θα συμβάλλει μαζί με τα άλλα γραμματειακά είδη της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, τα οποία θα διδαχθούν οι μαθητές/-τριες στο Λύκειο, στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη της προσωπικότητας των νέων και στη διαμόρφωση του αυριανού πολίτη στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

A2.2. Γενικοί στόχοι

Επιδιώκεται:

- ✓ Να εμβαθύνουν οι μαθητές/-τριες στην τραγωδία *Αντιγόνη* ως προς το περιεχόμενο και τη γλωσσική έκφρασή της και να κατανοούν ότι πρόκειται για ένα σύνθετο καλλιτεχνικό έργο.

- ✓ Να προσεγγίζουν ένα ενιαίο κείμενο της αρχαίας ελληνικής, ώστε να το μελετήσουν στην ολότητά του.
- ✓ Να αναπτύξουν νοητικές δεξιότητες (κατανόηση, ερμηνεία, διερεύνηση, σύγκριση, κριτική, συνθετική, εποπτική ικανότητα, πολιτική σκέψη) και συναισθηματικές δεξιότητες (ενσυναίσθηση, έκφραση και διαχείριση συναισθημάτων, αρμονική εξισορρόπηση λόγου και πάθους).
- ✓ Να εφαρμόσουν γνωστικές δεξιότητες, όταν θα ενθαρρυνθούν οι μαθητές/-τριες από τον/την εκπαιδευτικό να ανακαλύψουν τη γνώση με την καθοδήγησή του/της.
- ✓ Να διατυπώνουν τη γνώμη τους και να εκφράζουν τον αντίλογό τους επιχειρηματολογώντας.
- ✓ Να διαμορφώνουν θετική στάση απέναντι στο αρχαίο θέατρο και την τραγωδία ως σύνθετο καλλιτέχνημα και να το συνδέουν και με άλλες μορφές τέχνης της εποχής της και της σύγχρονης εποχής.
- ✓ Να διακρίνουν το έργο όχι ως κάτι στατικό αλλά ως κάτι που νοηματοδοτείται διαρκώς.
- ✓ Να κατακτήσουν βιωματικά την τραγωδία μέσα από δραματοποιήσεις, αγώνες λόγου, δημιουργική γραφή, σύνθεση πολυτροπικών κειμένων (ψηφιακών ή μη).

A2.3. Ειδικοί στόχοι

- Να κατανοήσουν οι μαθητές/-τριες τα μηνύματα ανθρωπιστικού περιεχομένου που παρουσιάζονται στην *Αντιγόνη*, καθώς και τις ποικίλες πτυχές της γλώσσας και του ύφους με τα οποία αυτά εκφράζονται.
- Να ερμηνεύουν το περιεχόμενο της *Αντιγόνης*, να διακρίνουν τις νοηματικές αντινομίες του έργου, να διερευνούν τα αινίγματα της ανθρώπινης υπόστασης.
- Να ανακαλύπτουν τη γνώση μέσα από ερωτήσεις, συζητήσεις, συνεργατικές δράσεις, ιστοεξερεύνηση.
- Να επιχειρηματολογούν για τις πράξεις των τραγικών ηρώων και να εκφράζουν την αντίθετη γνώμη τους για τις επιλογές τους.
- Να αντιλαμβάνονται τη διαχρονικότητα των μηνυμάτων του έργου και να εντοπίζουν τις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις του ανάλογα με τις διαφορετικές αναγνώσεις του.
- Να απολαμβάνουν αισθητικά το κείμενο της *Αντιγόνης*, καθώς έρχονται σε επαφή με την τραγική τέχνη, να αναγνωρίζουν τη θεατρική και λογοτεχνική διάσταση του έργου, καθώς και την αισθητική προσφορά του.
- Να εμπλέκονται βιωματικά στην κατανόηση των μηνυμάτων της *Αντιγόνης*, στις αποφάσεις και πράξεις των ηρώων, στην πολιτική απήχηση της συγκεκριμένης τραγωδίας και να μετασηματίζουν διαμορφωμένες αντιλήψεις τους.

A2.4. Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα

Πιο συγκεκριμένα, τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, τα οποία είναι αντικειμενικά και μετρήσιμα, στηρίζονται σε τέσσερις βασικούς θεματικούς άξονες, όπως αυτοί ορίζονται στο ΠΣ:

1. Το κείμενο και περικείμενο,
2. Το κείμενο ως περιεχόμενο,
3. Το κείμενο ως μορφή,
4. Το κείμενο ως πεδίο συνάντησης του αρχαίου και σύγχρονου κόσμου.

Επομένως, τα προσδοκώμενα αποτελέσματα ανά Θεματικά πεδία και Θεματικές ενότητες του μαθήματος είναι:

Κείμενο και περικείμενο:

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- να αναγνωρίζουν εκείνα τα χαρακτηριστικά που ορίζουν την *Αντιγόνη* ως τραγωδία και τη διακρίνουν από τα άλλα γραμματειακά είδη, τις επιρροές που έχει δεχτεί από τα άλλα είδη και να συνεκτιμούν το περικείμενο δημιουργίας του έργου, προκειμένου να ερμηνεύουν ακριβέστερα τα μηνύματά του (γραμματειακός γραμματισμός),
- να εντοπίζουν και να αξιοποιούν ερμηνευτικά πληροφορίες σχετικά με την ενότητα τόπου και χρόνου της δράσης/λήψης αποφάσεων, τα πρόσωπα και τις συμβάσεις της αττικής τραγωδίας.

Το κείμενο ως περιεχόμενο:

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- να εξηγούν, να ερμηνεύουν και να σχολιάζουν προφορικά ή γραπτά τα πολιτιστικά/ηθικά στοιχεία, την αντιπαράθεση ηθικών/πολιτικών θέσεων, τις βασικές έννοιες του τραγικού λόγου και να τα συγκρίνουν με τις αξίες της σύγχρονης εποχής (κριτικός γραμματισμός),
- να προσδιορίζουν τα κίνητρα των τραγικών ηρώων και να διερευνούν τα αιτίγματα της ανθρώπινης υπόστασης,
- να διακρίνουν τις νοηματικές/ιδεολογικές αντινομίες και τις πολλαπλές ερμηνείες του έργου,
- να ξεχωρίζουν τις πολιτικές απηχήσεις του έργου,
- να διερευνούν με την αξιοποίηση πηγών ή/και παράλληλων κειμένων την εγκυρότητα των πληροφοριών του κειμένου και να τις συσχετίζουν με όμοιες ή διαφορετικές νοηματικές αναφορές.
- να περιγράφουν τις νοηματικές σχέσεις αιτιακής και χρονικής ακολουθίας των επιχειρημάτων των ηρώων.

Το κείμενο ως μορφή:

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- να εμπλουτίζουν το λεξιλόγιό τους μέσα από την κατανόηση ομοιοτήτων των δύο μορφών της γλώσσας με ασκήσεις ετυμολογίας, μορφολογίας, παραγωγής ή σύνθεσης (γλωσσικός γραμματισμός),
- να εξηγούν τον ρόλο, τη χρήση και την επικοινωνιακή σημασία γραμματικών τύπων (λ.χ. εγκλίσεις, μετοχές, επίθετα, επιφωνήματα) στο κείμενο,
- να εξηγούν τον ρόλο, τη χρήση και την επικοινωνιακή σημασία συντακτικών τύπων,
- να εντοπίζουν αισθητικά/υφολογικά στοιχεία που φανερώνουν τη συναισθηματική κατάσταση των ηρώων, την προσωπικότητά τους και τη γλώσσα της εξουσίας,
- να εξηγούν τη λειτουργία των μονολόγων, των στιχομυθιών και των αγώνων λόγου στο κείμενο.

Κείμενο ως πεδίο συνάντησης αρχαίου και νέου κόσμου:

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- Να συνθέτουν σταδιακά την προσωπική τους νεοελληνική απόδοση του αρχαιοελληνικού κειμένου.
- Να διερευνούν και να συγκρίνουν περισσότερες της μιας νεοελληνικές αποδόσεις του κειμένου.
- Να επιλέγουν πληροφορίες από άλλες επιστημονικές και θεματικές περιοχές και να τις συγκρίνουν με βασικές νοηματικές πτυχές και εκφάνσεις του αρχαιοελληνικού κειμένου (διαθεματικότητα /διεπιστημονικότητα).
- Να κατακτήσουν βιωματικά την *Αντιγόνη* με την ανάπτυξη ψυχοκινητικών δεξιοτήτων (δραματοποιήσεις, παιχνίδια ρόλων, ρητορικές αντιλογίες, έννοια του ρυθμού στον λόγο μέσα από διαφορετικές αναγνώσεις, οπτική και ακουστική αντίληψη).
- Να αξιοποιούν τις δυνατότητες που παρέχει η ανάπτυξη των Ψηφιακών Μέσων (ΨΜ) στην αναζήτηση και διαχείριση της γνώσης, να επεξεργάζονται και να παράγουν οι ίδιοι/-ες κείμενα σε ψηφιακή μορφή, πολυτροπικά κ.ά. (ψηφιακός γραμματισμός).
- Να ελέγχουν τι έμαθαν, τι θέλουν να μάθουν ή τι χρειάζεται να μάθουν και αν έχουν κατακτήσει τους τρόπους απόκτησης της γνώσης (μεταγνωστικές δεξιότητες).

A3. Το περιεχόμενο του γνωστικού αντικειμένου

Οι μαθητές/-τριες της Β' Λυκείου Γενικής Παιδείας θα προσεγγίσουν την αρχαία ελληνική τραγωδία και πιο συγκεκριμένα την *Αντιγόνη*, η οποία αποτελεί κορυφαία έκφραση της ελληνικής και της παγκόσμιας λογοτεχνίας και είναι στο σύνολό της πολιτικό θέατρο με

εξαιρετική διδακτική σπουδαιότητα για τις αξίες της δημοκρατίας και τα ανθρωπιστικά ιδεώδη. Πιο συγκεκριμένα, η τραγωδία αυτή θεωρείται ότι διδάσκει τη σωφροσύνη, την μετριοπάθεια, την ανάγκη της επίγνωσης της ανθρώπινης κατάστασης, τη σημασία της απουσίας της ανθρώπινης γνώσης και οδηγεί τον θεατή μέσω των περιπετειών στην κάθαρση και την ηθική ικανοποίηση.

Πιο συγκεκριμένα, η διδακτέα ύλη διαμορφώνεται ως εξής:

Σοφοκλής *Αντιγόνη*: **Πρωτότυπο**: Στίχοι: 1-99, 280-314, 441-507, 635-723, 1347-1353

Μετάφραση: Στίχοι: 162-222, 315-331, 407-440, 531-581, 772- 780, 781-882, 883-943, 1033-1114, 1183-1260, 1261-1346

και **Περίληψη**: Στίχοι: 100-161, 223-279, 332-383, 384-406, 508-530, 582-630, 631-634, 724-771, 944-987, 988-1032, 1115-1154, 1155-1182.

Η *Αντιγόνη* διδάσκεται 2 ώρες την εβδομάδα από την 9η εβδομάδα του σχολικού έτους ως το τέλος του. Στόχος του νέου αναλυτικού προγράμματος είναι οι μαθητές/-τριες να προσεγγίσουν ολόκληρο το έργο, ώστε να έχουν μια ολοκληρωμένη και σαφή εικόνα για το περιεχόμενο και τις τεχνικές της συγκεκριμένης τραγωδίας. Προς εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού, οι μαθητές/-τριες διδάσκονται όχι μόνο τους στίχους από το πρωτότυπο αλλά και στίχους σε μετάφραση, όπως και συνόψεις στίχων.

Με τη διδασκαλία της *Αντιγόνης* οι μαθητές/-τριες θα κατανοήσουν ότι η τραγωδία είναι δημιούργημα της δημοκρατίας και απηχεί δημοκρατικές αντιλήψεις. Θα διακρίνουν, επίσης, τις νοηματικές/ιδεολογικές αντινομίες του έργου και τις πολλαπλές ερμηνείες του (συλλογική συνείδηση/άτομο, υπακοή στην πολιτική αρχή/άγραφοι νόμοι, ζωή/θάνατος, οίκος, οικογένεια/πόλη, άνδρας/γυναίκα, ηλικιωμένοι/νέοι, κοσμικοί νόμοι/θεοί). Θα αντιληφθούν την τραγικότητα και των δυο ηρώων, του Κρέοντα και της *Αντιγόνης* οι οποίοι οδηγούνται στην καταστροφή εξαιτίας των αμετακίνητων απόψεών τους και της αδιαλλαξίας τους. Θα αποτιμήσουν την έννοια του *υψίπολι* και του *άπολι*. Ο άνθρωπος καθίσταται «υψίπολις, όταν βαδίζει προς το καλό, όταν συμβιβάζει με τους νόμους της πόλης του, με τη δικαιοσύνη και (τους άγραφους νόμους) των θεών, ενώ αυτός που κατέχεται από την ύβρη γίνεται άπολις». Θα κατανοήσουν ότι και από τους δύο ήρωες απουσιάζει η έννοια της φρόνησης. Εξάλλου, η διαμάχη αυτή μεταξύ των δυο ηρώων εκφράζει δραματοποιημένα τις συγκρούσεις της αθηναϊκής κοινωνίας. Επομένως, η *Αντιγόνη* του Σοφοκλή, εκφράζει τη δημοκρατική πολιτική σκέψη και πράξη, καταδικάζοντας το μόνος φρονεΐν και αναγνωρίζοντας συγχρόνως την έμφυτη ύβρη των ανθρώπων.

Η τραγωδία της *Αντιγόνης* εξετάζεται ολιστικά στοχεύοντας στην αρχαιογλωσσία και την αρχαιογνωσία. Τα θεματικά πεδία του έργου (βλ.Α.2.4) αφορούν στο κείμενο και περιεχόμενο, στο κείμενο ως περιεχόμενο, στο κείμενο ως μορφή και στο κείμενο ως πεδίο συνάντησης του αρχαίου και σύγχρονου κόσμου. Ο χωρισμός σε θεματικά πεδία και θεματικές ενότητες διευκολύνει ως προς την ταξινόμηση των μαθησιακών αποτελεσμάτων αλλά σε καμία περίπτωση δε συνιστά κατακερματισμό του κειμένου, το οποίο εξετάζεται ολιστικά ως προς τη μορφή, το περιεχόμενο και τη συνομιλία του με το σύγχρονο κόσμο.

Μέσα, λοιπόν, από την ουσιαστική και αποτελεσματική γνωριμία των μαθητών/-τριών με την *Αντιγόνη*, το γνωστικό αντικείμενο στοχεύει στη δημιουργία έλλογων ατόμων και δημοκρατικών πολιτών, οι οποίοι θα είναι σε θέση να ολοκληρωθούν ως προσωπικότητες και να συμβάλλουν στην πρόοδο και ευημερία του κόσμου, μέσα στον οποίο ζουν.

A4. Διδακτική πλαισίωση και σχεδιασμός μάθησης

A.4.1. Γενικές διδακτικές αρχές του ΠΣ

Η διδακτική πλαισίωση και ο σχεδιασμός μάθησης στην *Αντιγόνη* στηρίζεται στις αρχές περί ανακαλυπτικής-διερευνητικής μάθησης και στις απόψεις της «Διδακτικής του ενεργού υποκειμένου» (ο/η μαθητής/-τρια κατασκευάζει ή ανακαλύπτει τη γνώση, η οποία δεν του παρέχεται έτοιμη). Πιο συγκεκριμένα, η εφαρμογή της διδακτικής μεθόδου στην *Αντιγόνη* σύμφωνα με το ΑΠΣ στηρίζεται στην **κειμενοκεντρική**, την **ερμηνευτική** και τη **διερευνητική** μέθοδο, επειδή βασικός σκοπός είναι να αξιοποιηθούν οι διδακτικές αρχές της αυτενέργειας, της εποπτείας και της βιωματικότητας.

Με αυτόν τον τρόπο, οι μαθητές/-τριες προσεγγίζουν την *Αντιγόνη* ως προς την απόδοση του αρχαιοελληνικού λόγου στη νεοελληνική γλώσσα αλλά και ως προς την κατανόηση του περιεχομένου μέσω της **διαδικασίας ανακάλυψης** της γνώσης με την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού. Με δεδομένο ότι ο κυρίαρχος στόχος είναι η διδασκαλία ολόκληρου του κειμένου, ενδείκνυται η προσέγγιση του έργου να εστιάζει στη στάση και στις επιλογές των ηρώων, στην αιτιολόγηση των αποφάσεών τους, στην ερμηνεία της συμπεριφοράς τους, στις αντινομίες του έργου, στις έννοιες της ύβρεως, της άτης και της συντριβής των ηρώων. Επιπλέον, η δομολειτουργική προσέγγιση του κειμένου ακολουθείται σε επιλεγμένα σημεία και σχήματα λόγου, μέσω των οποίων αναδεικνύονται οι υφολογικές επιλογές του ποιητή, οι οποίες υπηρετούν την ερμηνεία του κειμένου.

Ο τρόπος αυτός της προσέγγισης της γνώσης επιτυγχάνεται με τη **συνεργατική μάθηση** και την υιοθέτηση μεθόδων από τον/την εκπαιδευτικό που καλλιεργούν όλους τους γραμματισμούς (κριτικό, γλωσσικό, ψηφιακό, πολιτειακό, αισθητική καλλιέργεια) και τις δεξιότητες. Επίσης, ο σχεδιασμός μάθησης λαμβάνοντας υπόψη του τις ανάγκες, εμπειρίες, δυνατότητες των μαθητών/-τριών στηρίζεται και στις αρχές της **διαφοροποιημένης διδασκαλίας** και της **ενεργητικής μάθησης**.

A.4.2. Ειδικότερες μεθοδολογικές αρχές:

Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να υιοθετηθούν οι διδακτικές αρχές του ΠΣ :

- Συνιστάται να λαμβάνεται υπόψη το περιεχόμενο για την ερμηνεία της *Αντιγόνης*, δηλαδή το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον της παραγωγής της, καθώς και το πολιτειακό/δημοκρατικό περιβάλλον της Αθήνας.
- Είναι χρήσιμο να εντοπίζονται οι επιρροές στην τραγωδία από άλλα κειμενικά είδη.

- Οι συγκρούσεις των δραματικών προσώπων στο έργο είναι αναγκαίο να συσχετιστούν με τις εγγενείς στην ανθρώπινη κατάσταση συγκρούσεις· αυτές οι συγκρούσεις είναι πέντε: η αναμέτρηση μεταξύ ανδρών και γυναικών, μεταξύ ηλικιωμένων και νέων, μεταξύ κοινωνίας και ατόμου, μεταξύ ζωντανών και νεκρών, μεταξύ ανθρώπων και θεού. Σε όλο το έργο, Χορός και θεατές ταλαντεύονται μεταξύ μίας μηχανιστικής ατομικότητας ή ενός δημιουργικού εγωτισμού αφ' ενός και ενός πρωτόγονου γενετικού, ψυχικού οικουμενισμού ή μίας παλιννόστησης στους ομόκεντρους κύκλους της εστίας και της πόλεως (Steiner, 2001). Επίσης, συνιστάται να γίνει αντιληπτό ότι η πράξη της Αντιγόνης βρίσκει αφορμή στη σύγκρουση ανάμεσα σε δυο αδιάλλακτους χαρακτήρες, που κανένας από τους δυο δεν μπορεί να θεωρηθεί κακός αλλά ούτε και «άγιος» (Griffith, 1999).
- Ενδείκνυται η κειμενοκεντρική προσέγγιση του κειμένου δίνοντας έμφαση στη μελέτη του ενιαίου κειμένου και στην εξέταση των γραμματικών και συντακτικών τύπων που υπηρετούν την ερμηνεία του κείμενου (π.χ. χρήση προστακτικής από τον αυταρχικό Κρέοντα, χρήση υποθετικής μετοχής από το διαλεκτικό/διπλωματικό Αίμονα).
- Είναι σημαντικό η προσέγγιση του κειμένου να γίνεται με κριτική ματιά και πρόσληψη όλων των ερμηνειών της Αντιγόνης, ώστε οι μαθητές/-τριες να προβληματίζονται, να διασταυρώνουν απόψεις, και εντέλει να διαμορφώνουν προσωπική άποψη για τις επιλογές και τη στάση των τραγικών ηρώων.
- Είναι αναγκαίο να εντοπίζεται η συνεκτικότητα του κειμένου, ώστε οι μαθητές/-τριες να αντιλαμβάνονται την επιχειρηματολογία των ηρώων και τις νοηματικές σχέσεις των επιχειρημάτων τους. Με τον τρόπο αυτό, οι μαθητές/-τριες κατανοούν σαφέστερα το περιεχόμενο της τραγωδίας και αντιλαμβάνονται τη σημαντικότητα της συνεκτικότητας στη διατύπωση των σκέψεών τους.
- Συνιστάται να αποδίδεται το κείμενο σε νεοελληνικό λόγο μετά από σύγκριση και επιλογή προτεινόμενων νεοελληνικών αποδόσεων του αρχαίου ελληνικού κειμένου.
- Προτείνεται διακειμενική προσέγγιση του κειμένου. Για παράδειγμα ενδείκνυται η σύγκριση απόψεων ή πράξεων της Αντιγόνης ή του Κρέοντα με αντίστοιχες σε σύγχρονα ή νεότερα έργα του Σοφοκλή, στον Επιτάφιο του Περικλή, στον Πλάτωνα (Νόμοι, ΙΧ,873), στον Ευριπίδη (Ικέτιδες), στον Σοφοκλή (Αίας), στον Αισχύλο (Ευμενίδες/ Προμηθέας Δεσμώτης) στον Γοργία, Σωκράτη, Αριστοτέλη κ. ά., ώστε οι μαθητές/-τριες να έχουν τη δυνατότητα να εντοπίζουν όμοιες, παρόμοιες ή διαφορετικές στάσεις ζωής, ιδεολογικές θέσεις ή κοσμοθεωρία και να διαμορφώνουν την προσωπική τους γνώμη και στάση απέναντι σε διαχρονικά και θεμελιώδη ερωτήματα. Ενδιαφέρον για διακειμενική μελέτη παρουσιάζει και η τραγωδία *Οιδίπους επί Κολωνών*, στην οποία ο Σοφοκλής αναπτύσσει με διαφορετικό τρόπο το ήθος της Αντιγόνης, αλλά και η τραγωδία *Οιδίπους Τύραννος* σχετικά με τη φυσιογνωμία του Κρέοντα.
- Συνιστάται διεπιστημονική/διαθεματική προσέγγιση του κειμένου. Για παράδειγμα δεν μπορεί να γίνεται σύγκριση της Αντιγόνης του Σοφοκλή με την Αντιγόνη του Ανουίγ χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορετικές πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες που

ανέδειξαν τα δύο έργα. Κατά τον 20ο αι. ο λογοτεχνικός μύθος της *Αντιγόνης* εντοπίζεται κυρίως μέσα στο πλαίσιο του πολέμου και της πολεμικής πολιτικής. Διακείμενα που μπορεί να προσφέρουν την ευκαιρία για ενδιαφέρουσες συγκρίσεις είναι (ενδεικτικά): η *Αντιγόνη* (1917) του W. Hasenclever, η οποία διαδραματιζόμενη κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου φέρει έντονα αντιπολεμικό μήνυμα, η *Αντιγόνη* (1942) του Z. Ανουίγ, της οποίας τα υπαρξιακά ερωτήματα, ο μηδενισμός, η ματαιότητα της ενασχόλησης με την πολιτική ανταποκρίνονται στις αγωνίες του μεσοαστικού ευρωπαϊκού κοινού κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου, η επαναδιαπραγμάτευση του έργου του Σοφοκλή (βάσει της μετάφρασης του Χαίλντερλιν) από τον Μπρεχτ, συγγραφέα συνδεδεμένο με τον μαρξισμό και τον αντιφασιστικό αγώνα, ο οποίος σε ένα πρωτοποριακό δραματουργικό εγχείρημα μεταφέρει την ηρωίδα στο Βερολίνο του 1945, για να παρουσιάσει τις αντιφάσεις της ιστορίας με απώτερο σκοπό την αλλαγή του κόσμου.

- Ενδιαφέρουσες, επίσης, διαπραγματεύσεις του λογοτεχνικού μύθου που θα μπορούσαν να ιδωθούν συγκριτικά με το έργο του Σοφοκλή έχουν γίνει και από νεότερους Έλληνες λογοτέχνες. Αναφέρονται ενδεικτικά: η *Ισμήνη* (Τέταρτη διάσταση, 1972) του Γ. Ρίτσου, όπου στηλιτεύονται τα α-πάνθρωπα ηρωικά χαρακτηριστικά της Αντιγόνης για να αναδειχθεί η ανθρώπινη φύση της Ισμήνης, το θεατρικό, *Αντιγόνη* (1951) του Άρη Αλεξάνδρου, με την δράση να τοποθετείται στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου, τα ποιήματα της Ζωής Καρέλλη *Αντιγόνη* (Της μοναξιάς και της έπαρσης, 1951) και *Της Αντιγόνης προς την Ισμήνη* (Κασσάνδρα κι άλλα ποιήματα, 1955), στα οποία παρουσιάζεται ένα αντιηρωικό, περισσότερο ανθρώπινο πορτρέτο της ηρωίδας.
- Επιπλέον, ενδεικτικές για αισθητική καλλιέργεια είναι η εικαστική απόδοση Ν. Λύτρα «Η Αντιγόνη εμπρός στο νεκρό Πολυνείκη» (1865), ο πίνακας «Τοπίο με την κομιά της τέφρας του Φωκίωνος» 1648 του Nicolas Poussin, η ζωγραφική Marie Spartali Stillman «Αντιγόνη», το γλυπτό του Γιαννούλη Χαλεπά «Οιδίπους και Αντιγόνη» 1930, η πετρογραφία της Βάσως Κατράκη «Το χρέος της Αντιγόνης» 1972.
- Σημαντική θεωρείται και η επιδίωξη της αισθητικής απόλαυσης του έργου αφενός μέσω της ανάδειξης των κατά ποιόν μερών σε όλο το φάσμα της διδασκαλίας σε συνδυασμό με τα κατά ποσόν μέρη, αφετέρου μέσω της παρακολούθησης αποσπασμάτων σύγχρονων θεατρικών παραστάσεων ελληνικών ή ξενόγλωσσων κατά την ολοκλήρωση ενός επεισοδίου ή μιας σύγκρουσης ηρώων (π.χ. Κρέοντα-Αντιγόνη, Κρέοντα-φύλακα κ. ά). Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ενδείκνυται η ενθάρρυνση των μαθητών/-τριών να οργανώσουν την παρουσίαση μιας παράστασης της *Αντιγόνης*, αναλαμβάνοντας τη σκηνοθεσία, την ενδυμασία, την επιμέλεια μουσικής, την απόδοση των ρόλων, τις προσκλήσεις, τις αφίσες, τη διάχυση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης κ. ά.
- Είναι αναγκαίο η προσέγγιση του κειμένου να στηρίζεται σε ομαδοσυνεργατικές εργασίες, ώστε οι μαθητές/-τριες να ανακαλύπτουν τη γνώση και να προβαίνουν σε δημιουργικές, διαθεματικές εργασίες με την ανταλλαγή απόψεων, το διάλογο, τη συνεργασία και την αξιοποίηση των δεξιοτήτων του κάθε μαθητή/-τριας της ομάδας.

- Συνιστάται, επίσης, η βιωματική πρόσληψη του έργου μέσω δραματοποίησης σκηνών, αγώνων λόγου και άλλων βιωματικών δράσεων, καθώς και μέσω της δημιουργικής γραφής και της σύνθεσης κειμένων με την ενεργοποίηση της ενσυναίσθησης των μαθητών/-τριών.
- Ενδείκνυται η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών στη συλλογή πρόσθετου ψηφιακού υλικού, στην απόδοση σκηνών ή χαρακτήρων με σκίτσο, εικονογράφηση ή animation και στη σύνθεση πολυτροπικών ή διαφορετικών ειδών κειμένων.

Οι προτάσεις αυτές είναι ενδεικτικές και αξιοποιούνται από τον/ τη διδάσκοντα/-ουσα ανάλογα με το χρόνο που διαθέτει, τη δυναμική της τάξης του/της και την προτίμησή του/της σε αυτές ή σε κάποιες άλλες δραστηριότητες, που εξυπηρετούν τις αρχές του ΠΣ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το καινούριο, το οποίο ευαγγελίζεται το νέο ΠΣ για τη διδασκαλία της *Αντιγόνης*, είναι η πρόσληψη του γνωστικού αντικείμενου από τους μαθητές/-τριες ολιστικά και με τέτοιο τρόπο, ώστε να αντιλαμβάνονται τη λογοτεχνική, θεατρική, αισθητική, διαχρονική διάσταση του έργου και το πλήθος των μηνυμάτων που το διατρέχουν και αποτελούν ερεθίσματα σκέψευς και προβληματισμών, οι οποίοι σχετίζονται με τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των νέων.

A5. Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση αποτελεί ιδιαίτερα σημαντικό μέρος της μαθησιακής διαδικασίας και συνδέεται με τη διδακτική πλαισίωση και τον διδακτικό σχεδιασμό του μαθήματος ως διαδικασία αποτίμησης αυτών. Η αποτελεσματικότερη αξιολόγηση είναι αυτή που εκλαμβάνεται ως κίνητρο μάθησης και ενδείκνυται να διαχυθεί στην καθημερινή διδακτική πρακτική, ώστε όλοι οι μαθητές/-τριες να μην αξιολογούνται μόνο από μια ωριαία γραπτή δοκιμασία αλλά από τη συμμετοχή τους στο μάθημα με ποικίλους τρόπους. Η αξιολόγηση συμβάλλει στην ανατροφοδότηση των εκπαιδευτικών για να αντιληφθούν την αποτελεσματικότητα του σχεδιασμού της διδασκαλίας τους, καθώς και στην ανατροφοδότηση των μαθητών/-τριών, ώστε να συνειδητοποιούν την πρόοδό τους στη μαθησιακή τους πορεία.

Η αξιολόγηση στην *Αντιγόνη* κατά τη διάρκεια του μαθήματος γενικότερα επιτυγχάνεται με ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, αντικειμενικού (κλειστού) τύπου ή συνδυαστικές (αντικειμενικού και ελεύθερης ανάπτυξης). Οι ερμηνευτικές ερωτήσεις, νοηματικές, ιδεολογικές, αισθητικές, υφολογικές κ.ά., βασίζονται κυρίως στο πρωτότυπο αλλά και στα παράλληλα κείμενα, ενώ οι γλωσσικές ασκήσεις, κυρίως αντικειμενικού τύπου, δηλαδή πολλαπλής επιλογής, μετασχηματιστικές, αντιστοιχίσης, διάζευξης κ.ά., σχετίζονται άμεσα με το πρωτότυπο κείμενο. Οι ερωτήσεις ενδείκνυται να είναι ποικίλες και διαβαθμισμένης δυσκολίας σύμφωνα με τη διαφοροποιημένη μάθηση. Η χρήση περιορισμένων γραμματικών και συντακτικών ερωτήσεων στο κείμενο της *Αντιγόνης* πρέπει να γίνεται σε σχέση με τη

δόμηση του λόγου και την επικοινωνιακή αποτελεσματικότητα του κειμένου. Οι λεξικογραμματικές ασκήσεις ενδείκνυται να αξιοποιούνται στο πλαίσιο σύνδεσης της ΑΕ με τη ΝΕ και να συμβάλλουν στο να αντιλαμβάνονται οι μαθητές/-τριες τη διαχρονική συνέχεια του δικού τους γλωσσικού οργάνου.

Η γραπτή ωριαία εξέταση στα δύο τετράμηνα πρέπει να περιλαμβάνει διαβαθμισμένες ερωτήσεις κατανόησης του κειμένου, ερμηνείας, σύγκρισης του διδαγμένου κειμένου με παράλληλο διδαγμένο ή αδίδακτο κείμενο και λεξιλογικές, υφολογικές ερωτήσεις. Για την αξιολόγηση της απόδοσης του αρχαιοελληνικού κειμένου στη νεοελληνική γλώσσα συνιστάται η σύνθεση δόκιμης νεοελληνικής απόδοσης του κειμένου μετά από διερεύνηση και σύγκριση περισσοτέρων της μιας αποδόσεων. Οι απαντήσεις στις ερμηνευτικές ερωτήσεις πρέπει να διακρίνονται από πληρότητα, σαφήνεια, συνοχή και τεκμηρίωση σύμφωνα με το κείμενο αναφοράς.

Με δεδομένο ότι η Αντιγόνη είναι μάθημα Γενικής Παιδείας, η αξιολόγηση ενδείκνυται να είναι, κυρίως, διαμορφωτική. Στο πλαίσιο της διαμορφωτικής αξιολόγησης, χρειάζεται να αξιοποιούνται και άλλοι τρόποι ή εργαλεία αξιολόγησης (προφορική συμμετοχή, σύντομες γραπτές δοκιμασίες, ωριαίες γραπτές δοκιμασίες, παραγωγή γραπτών κειμένων, δημιουργικές/συνθετικές εργασίες, αυτοαξιολόγηση, ετεροαξιολόγηση, πίνακες διαβαθμισμένων κριτηρίων αξιολόγησης-ρουμπρίκες, ατομικός φάκελος/portfolio μαθητή/-τριας κ.λπ.). Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές/-τριες συνιστάται να αξιολογούνται σύμφωνα με την κατανόηση του κειμένου, τη δυνατότητα απόδοσής του σε δόκιμο νεοελληνικό λόγο, την ερμηνεία του κειμένου, την ανταπόκρισή τους σε γραπτές-προφορικές εργασίες, τη σύνθεση συνοπτικού ή αναλυτικού γραπτού κειμένου, την έκθεση των απόψεών τους σε προφορικό λόγο με τεκμηριωμένο τρόπο και κυρίως με τη συμμετοχή τους στην ομαδοσυνεργατική /ανακαλυπτική μάθηση, την προφορική συμμετοχή τους και τη διαλογική συζήτηση για τα δεδομένα του κειμένου, καθώς μέσα από αυτή καθίστανται δημιουργικοί και επινοητικοί και ενισχύεται το κλίμα μάθησης για μια δημιουργική και ουσιαστική προσπέλαση του αρχαιοελληνικού κειμένου.

Με δεδομένο ότι το κείμενο της *Αντιγόνης* του Σοφοκλή διδάσκεται στη Β' Λυκείου ως μάθημα γενικής Παιδείας, επιδιώκεται η προσέγγιση του μαθήματος να γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να κεντρίσει το ενδιαφέρον τους. Ειδικότερα επιζητείται να ενεργοποιηθούν οι μαθητές/-τριες, να εντυπωσιαστούν από την προσέγγιση, να απολαύσουν αισθητικά το κείμενο, να αλληλεπιδράσουν, να ανταλλάξουν απόψεις και να συνεργαστούν για την παρουσίαση των ομαδικών εργασιών τους. Η ενίσχυση του ενδιαφέροντος των μαθητών/-τριών θα επιτευχθεί με ομαδικές/ατομικές εργασίες, με τη σύνθεση γραπτού, προφορικού ή πολυτροπικού κειμένου, με την μελέτη παράλληλων κειμένων σύγχρονων ή μεταγενέστερων του κειμένου αναφοράς, με τη δημιουργία διαγραμμαμάτων ή εννοιολογικών χαρτών, με την ιστοεξερεύνηση, με τη βιωματική μάθηση, με την αναγωγή της αποκτηθείσης γνώσης στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Η αξιολόγηση, οπωσδήποτε, δεν μπορεί να απομονώνεται από αυτά που οι μαθητές/-τριες και ο/η διδάσκων/-ουσα τους έχουν συζητήσει και συμφωνήσει. Αντίθετα, ο σχεδιασμός των

φάσεων, σε συνάρτηση με την πορεία της συνεχούς βελτίωσης στη μάθηση μέσα από τη συνεχή αξιολόγηση, ενδυναμώνει τη συνεργατική φύση της μάθησης και καθιστά ουσιαστικό κέρδος για τον/την μαθητή/-τρια τη διαδικασία της αξιολόγησης και τις δεξιότητες άσκησης κριτικής (Πλέσσα, 2011). Αναμφίβολα, μαθητές/-τριες και διδάσκοντες/-ουσες ανταποκρίνονται καλύτερα σε ένα αξιολογικό σύστημα απλό και σύντομο, με την προϋπόθεση ότι αυτό προσφέρει στον/στην αξιολογητή/-τρια μια σαφή εικόνα μιας αφομοιωμένης από τους/τις μαθητές/-τριες γνώσης (Λεοντσίνης, 2003). Γίνεται, ωστόσο, αντιληπτό ότι τέτοιου είδους εγχειρήματα δεν είναι δυνατόν να υλοποιούνται στο Λύκειο σε κάθε διδακτική ώρα, διότι υπάρχει ο περιορισμός του χρόνου και η ανάγκη επίτευξης συγκεκριμένων προσδοκώμενων μαθησιακών αποτελεσμάτων.

Β' ΜΕΡΟΣ (Πρακτικό)

Β.1 Περιεχόμενο

Σοφοκλής, Αντιγόνη	Πρωτότυπο Στίχοι: 1-99, 280-314, 441-507, 635-723, 1347-1353	Μετάφραση Στίχοι: 162-222, 315-331, 407-440, 531-581, 772- 780, 781-882, 883-943, 1033-1114, 1183-1260, 1261-1346	Περίληψη Στίχοι: 100-161, 223-279, 332-383, 384-406, 508-530, 582-630, 631-634, 724-771, 944-987, 988-1032, 1115- 1154, 1155-1182
-------------------------------	--	--	--

Β.1.1. Χρονοδιάγραμμα γνωστικού αντικειμένου

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΩΡΕΣ	ΜΕΡΟΣ	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ
1 διδακτική ώρα	Εισαγωγή στο δράμα/εισαγωγή στο έργο	-Το δράμα -Η τραγωδία (η γένεσή της, οι συμβάσεις της, ο τόπος και ο χρόνος των παραστάσεων, η σχέση της με τη Δημοκρατία) -Σοφοκλής -Περιεχόμενο Αντιγόνης -Πρόσληψη της Αντιγόνης σε νεότερες παραστάσεις Προτείνεται εκτός από την 1 ^η διδακτική ώρα η οποία θα αφιερωθεί στην εισαγωγή (συνιστάται διαγραμματική παρουσίαση) να αξιοποιηθεί η εισαγωγή διδακτικά και να συνιστά υλικό αναφοράς καθ' όλη τη διάρκεια της διδασκαλίας του έργου.
5 διδακτικές ώρες	πρόλογος 1-99 (πρωτότυπο)	Η διακήρυξη του Κρέοντα, η απόφαση της Αντιγόνης και η αντιπαράθεση Αντιγόνης-Ισμήνης.
2 διδακτικές ώρες	πάροδος α) 100-161 (περίληψη) Α ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ β) 162-222 (μετάφραση)	α) Είσοδος του χορού. Από τη θλίψη εξαιτίας του αλληλοσκοτωμού των δυο αδελφών στην αισιοδοξία της καινούργιας ημέρας/επινίκιος παιάνας. β) Οι διακηρύξεις του Κρέοντα.
3 διδακτικές ώρες	Α ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ α) 223-279 (περίληψη) β) 280-314 (πρωτότυπο) γ) 315-331 (μετάφραση)	α) Η εμφάνιση του φύλακα και η είδηση της ταφής β)-γ), η αντίδραση του Κρέοντα στην είδηση της ταφής.

1 διδακτική ώρα	A στάσιμο α) 332-383, (περίληψη) B ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ β) 384-406 (περίληψη)	α) Ο ύμνος στον άνθρωπο. β) Η σύλληψη της Αντιγόνης και η παράδοσή της στον Κρέοντα.
1 διδακτική ώρα	B ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ 407-440 (μετάφραση)	Περιγραφή της δεύτερης ταφής.
3 διδακτικές ώρες	B ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ 441-507 (πρωτότυπο)	Η καταλυτική αντιπαράθεση Κρέοντα-Αντιγόνης.
2 διδακτικές ώρες	B ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ α) 508-530 (περίληψη) β) 531-581 (μετάφραση) B ΣΤΑΣΙΜΟ γ) 582-630 (περίληψη) Γ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ 631-634 (περίληψη)	α) Σύγκρουση δύο ηρώων σε στιχομυθία β) Η μεταστροφή της Ισμήνης γ) Τα ανθρώπινα βάσανα δ) Εμφάνιση Αίμονα
3 διδακτικές ώρες	Γ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ 635-723 (πρωτότυπο)	Αγώνας λόγου Κρέοντα-Αίμονα.
1 διδακτική ώρα	Γ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ 724-771 περίληψη	Στιχομυθία Κρέοντα-Αίμονα και οριστική ρήξη.
2 διδακτικές ώρες	Γ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ α) 772-780 (μετάφραση) Γ στάσιμο β) 781-882 (μετάφραση) Δ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ γ) 883- 943/ κομμός (μετάφραση)	α) Περιγραφή της τιμωρίας της Αντιγόνης. β) Ύμνος στον έρωτα. γ) Θρήνος της Αντιγόνης.
2 διδακτικές ώρες	Δ ΣΤΑΣΙΜΟ α) 944-987 (περίληψη) Ε ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ α) 988-1032 (περίληψη) β) 1033-1114 (μετάφραση)	α) Η δύναμη της μοίρας. β) Οι προφητείες του Τειρεσία. γ) Η σύγκρουση Κρέοντα-Τειρεσία και η μεταστροφή του Κρέοντα.
2 διδακτικές ώρες	Ε ΣΤΑΣΙΜΟ 1115-1154 (περίληψη) ΕΞΟΔΟΣ α) 1155-1182 (περίληψη) β) 1183-1260 (μετάφραση)	Θεϊκές επικλήσεις στον Διόνυσο. α) 1 ^η Αγγελική ρήση β) Ευρυδίκη και 2 ^η αγγελική ρήση

2 διδακτικές ώρες	ΕΞΟΔΟΣ α) 1261—1346 (μετάφραση) β) 1347- 1353 (πρωτότυπο)	α) Θρήνος Κρέοντα και είδηση θανάτου Ευρυδίκης. β) Διάλογος Κρέοντα-Χορού και επιλογική ρήση χορού.
2 διδακτικές ώρες	Γενική θεώρηση	
		Έκδοση Η. Lloyd-Jones & Ν. G. Wilson (1990) δεύτερη έκδοση βελτιωμένη (1992)

B.1.2. Βασικοί νοηματικοί άξονες

Πρόλογος

Στίχοι 1-99

- Η ύβρις και η λειτουργία της στον Πρόλογο.
- Η ταφή και η άρνηση της ταφής (το θέμα της στέρξης της ταφής για τους προδότες της πόλεως ήταν ιδανικό για να προκαλέσει το ενδιαφέρον του Αθηναίου θεατή και να τον βάλει σε σκέψεις σε ό, τι αφορά την ηθική της εκδίκησης και τον εξευτελισμό των εχθρών, την δικαιοδοσία του κράτους να παρέμβει σε πρακτικές και τελετουργίες της οικογένειας (ταφή), καθώς και τη σχέση του θεϊκού με τον ανθρώπινο νόμο.
- Ο τόπος και ο χρόνος της τραγωδίας.
- Η υπόθεση του έργου μέσα από τις πληροφορίες του προλόγου.
- Σύγκρουση μεταξύ των δικαιωμάτων της οικογένειας και των δικαιωμάτων της πολιτείας.
- Το κήρυγμα του Κρέοντα ως προωθητικό στοιχείο του έργου.
- Η διαφαινόμενη σύγκρουση της Αντιγόνης με τον Κρέοντα μέσα από την αυστηρότητα του διατάγματος και την αντίδραση της Αντιγόνης.
- Ισμήνη- Αντιγόνη: Η τεχνική των αντίθετων χαρακτήρων και απόψεων και ο ρόλος του αντιήρωα στην Αντιγόνη.
- Αντιγόνη-Ισμήνη: αντικρουόμενα μοντέλα γυναικείας/θυγατρικής συμπεριφοράς.
- Η στάση της Ισμήνης είναι αντιπροσωπευτική της υπάκουης γυναίκας προς την αντρική εξουσία και του γυναικείου ρόλου που υπαγορεύεται με γνώμονα τα αντρικά κριτήρια.
- Η διαφορετική γλώσσα της Αντιγόνης (γλώσσα ξεκάθαρη, συγκεκριμένη, γεμάτη αρνητικούς χαρακτηρισμούς και αρνητική διάθεση) και της Ισμήνης (γλώσσα ισορροπημένη, μετριοπαθής).
- Η αυταρχική γλώσσα του κηρύγματος του Κρέοντα σε αντίθεση με τη γλώσσα της Αντιγόνης τη στιγμή που ανακοινώνει το σχέδιο της στην Ισμήνη (έκκληση- εις ξυμπονέσεις και ξυνεργάσει σκόπει).

- Η απάντηση της Ισμήνης σε πρώτο πρόσωπο υποδεικνύει την αντίληψή της για την ατομικότητα και αποτελεί για την Αντιγόνη το κέντρο στόχευσης του «ειρωνικού μένους» της απέναντι στην Ισμήνη.
- Αντίθεση ανάμεσα στο εγώ της Αντιγόνης και στο αυτοί (δημόσιος λόγος/ Κρέοντας-άτομο/συλλογική ευθύνη).
- Η έννοια του φίλου-εχθρού στα λόγια της Αντιγόνης.
- Η αδελφική αγάπη.
- Οι γλωσσικές επιλογές της Αντιγόνης αποτελούν ένδειξη της ψυχικής της κατάστασης.
- Η επιχειρηματολογία των δυο αδελφών (τρόποι –μέσα πειθούς) και η ρήξη ανάμεσα στις δυο γυναίκες.
- Η σημασία της στιχομυθίας.
- Η βεβαρημένη κληρονομιά των παιδιών εξαιτίας αδικιών και αμαρτημάτων των γονιών τους.
- Προοικονομία, τραγική ειρωνεία, ειρωνεία, το «εικός» και το «αναγκαίον», ο έλεος και ο φόβος στον Πρόλογο.

Πάροδος

Στίχοι 100-161

- Αναφορά στο χρόνο της δράσης (ξημερώματα).
- Αναφορά στο παρελθόν (μονομαχία).
- Τιμωρία της ύβρεως.
- Κλίμα ευφορίας εξαιτίας της νίκης.
- Η εκτενής ομηρική παρομοίωση και η προσαρμογή της στα δεδομένα της τραγωδίας.
- Αντίθεση ανάμεσα στο βαρύ συναισθηματικό κλίμα του προλόγου και στο χαρμόσυνο κλίμα της παρόδου.
- Παραλληλισμός της διαμάχης των αδελφών Πολυνείκη και Ετεοκλή στην πάροδο με την μετατροπή της φιλικής συνομιλίας της Αντιγόνης-Ισμήνης σε φιλονικία.
- Το χορικό άσμα στη τραγωδία: η συνθετική και θεματική του σημασία, η σχέση του με τη δράση.

Α΄ Επεισόδιο

Στίχοι 162-222

- Γνωστοποίηση στους γέροντες του διατάγματος σε πολιτικό επίπεδο από τον Κρέοντα.
- Διακήρυξη των αρχών διακυβέρνησης του τόπου: ευημερία ατόμου αλληλένδετη με την ευημερία της πόλης/διάκριση πατριώτη-προδότη.
- Η διάρθρωση του πολιτικού λόγου του Κρέοντα.

- Δύο διαφορετικές οπτικές του κηρύγματος: η οπτική του Κρέοντα και η οπτική της Αντιγόνης.
- Απόδοση ταφικών τιμών στον φιλόπατρη.
- *Αν δεν δοκιμαστεί κανείς πρώτα στην άσκηση της εξουσίας, δεν αποκαλύπτεται ο αληθινός του χαρακτήρας.*
- Συχνότατη η πρωτοπρόσωπη χρήση αντωνυμίας από τον Κρέοντα και ενδεικτική του ήθους του.
- Η «όψις» στο Α΄ επεισόδιο (Βασιλιάς-φύλακας).

Στίχοι 223-279

- Η ηθική, ψυχολογική καταρράκωση του φύλακα από τον Κρέοντα.
- Το ήθος, η φρασεολογία και η λαϊκότητα του φύλακα «κατά το εϊκός και αναγκαίον».
- Ψευδο-φιλοσοφική γλώσσα και κωμικές αντιδράσεις του φύλακα.
- Ο φύλακας από τον φόβο και τη δουλοπρέπεια περνάει στην αδιαφορία και απάθεια (υπήκοος-ενδιαφέρον μόνο για την επιβίωσή του).
- Οι τεχνικές επιβράδυνσης-προώθησης του μύθου και η τραγική ειρωνεία.

Στίχοι 280-331

- Η λειτουργία του όρκου στο έργο.
- Η φθοροποιός δύναμη του χρήματος και η τραγικά ειρωνική σχέση της με την Αντιγόνη.
- Η διασάλευση της ισορροπίας μιας πολιτείας από την αναρχία.
- Το ήθος και η διάνοια του Κρέοντα φανερώνεται μέσα από τους λόγους του.
- Ο Κρέοντας ως νεόκοπος βασιλιάς ανησυχεί για την εξουσία του.
- Ο λόγος του Κρέοντα προσβλητικός για όσα έχουν ακουσθεί και ειπωθεί.
- Η επικοινωνία σύμφωνα με τον Κρέοντα είναι *μονόδρομος*: ο ηγέτης μιλά και τα υποκείμενα ακούν ή υπακούν.
- Οι αντιθέσεις στο λόγο φύλακα-Κρέοντα (τρόποι-μέσα πειθούς/χρήση υφολογικών-αισθητικών στοιχείων).
- Η χρήση του λογοπαίγνιου.
- Διακυβέρνηση Κρέοντα: εξουσία-υπακοή-απόλυτος έλεγχος.
- Στηλίτευση της απόλυτης μοναρχίας και εμμέσως ο έπαινος των αρετών της δημοκρατίας.

Α΄ Στάσιμο

Στίχοι 332-383

- Ο λειτουργικός θεατρικός ρόλος του στάσιμου.

- Η λέξις στο Α΄ στάσιμο.
- Ύμνος στην εφευρετικότητα του ανθρώπου.
- Όρια δεινού ανθρώπου.
- Αναφορά στη δυστυχία, που συνεπάγεται η κακή χρήση της ανθρώπινης ευφυΐας.
- Η ανοικειότητα του ανθρώπου είναι η ουσία του./ Η ηθική αστάθεια του ανθρώπου.
- Ο έπαινος και η εξύψωση των ανθρώπινων επιτευγμάτων αναιρείται από το διάταγμα του Κρέοντα που βεβηλώνει την ανθρώπινη ύπαρξη.
- Στους στίχους αυτούς στηρίζει ο Σοφοκλής τη τραγική ειρωνεία του, δηλαδή στην αστραφτερή εικόνα της ανθρώπινης ευφυΐας αντανακλάται στον καθρέφτη ένα πολύ σκοτεινότερο είδωλο.
- Ο ύμνος στον άνθρωπο και τον πολιτισμό του φαίνεται να αντλούν το υλικό από τις υποθέσεις των Σοφιστών σχετικά με την καταγωγή του πολιτισμού.
- Ο χορός καταδικάζει την Αντιγόνη ή και τον Κρέοντα;

Β΄ Επεισόδιο

Στίχοι 384-440

- Η χρήση της ομηρικής παρομοίωσης.
- Ταφικά έθιμα.
- Το ήθος και η διάνοια του φύλακα.
- Η διάσταση της συμπεριφοράς του φύλακα από τη στάση του στο Α΄ επεισόδιο.
- Η συμβολή των αγγελικών ρήσεων του φύλακα στην εξέλιξη της υπόθεσης.
- Η διαφορά ήθους Αντιγόνης-φύλακα ως προς τη στάση τους απέναντι στη ζωή.
- Η δεύτερη ταφή του Πολυνείκη είναι εύρημα του Σοφοκλή για την εξυπηρέτηση της θεατρικής οικονομίας του έργου.
- Ο Χορός θεωρεί την Αντιγόνη όταν συλλαμβάνεται τρελή, της οποίας η τρέλα – αφροσύνη, έγκειται στο γεγονός ότι η ίδια αδυνατεί να συμβιβάσει την τόλμη της και να την «παντρέψει» με τη φρόνηση – τη σκέψη, υπερβαίνοντας τα όρια με την αποφυγή της σύζευξης αυτής.

Στίχοι 441-507

- Το δίπολο γραπτών νόμων των ανθρώπων και των άγραφων νόμων των θεών.
- Σύγκρουση του δικαίου της κρατικής νομιμότητας με μια φυσική-θεία δικαιοσύνη παλαιότερη και πιο βαθιά ριζωμένη.
- Η υποβαθμισμένη θέση της γυναίκας. Άνδρας-γυναίκα/η γυναίκα απειλητική για την κοινωνική σταθερότητα.
- Η έννοια της δικαιοσύνης.

- Επιστροφή στην έννοια της φιλίας.
- Το δίπολο ζωής-θανάτου.
- Η αναφορά της Αντιγόνης στην υστεροφημία υποδηλώνει επιρροή του Σοφοκλή από την ομηρική παράδοση και τα ηρωικά ιδεώδη.
- Αντίσταση ενός πολίτη στην πολιτική εξουσία.
- Η *ύβρις* της Αντιγόνης, σύμφωνα με τον Κρέοντα, όχι μόνο στη πράξη αλλά και στον τρόπο επικοινωνίας.
- Σύγκρουση δυο ηρώων-Κοινό τους στοιχείο το πείσμα /η ακαμψία.
- Ο ρόλος των μεταφορών στον λόγο του Κρέοντα.
- Η συμβολή του διαλόγου στη θεατρικότητα της σκηνής και στη δημιουργία δραματικής έντασης.
- Ο ρόλος της όψεως.
- Η επιχειρηματολογία της Αντιγόνης.

Στίχοι 508-530

- Η στιχομυθία, η δραματική ένταση και η συμβολή τους για την κατανόηση του χαρακτήρα της Αντιγόνης.
- Η συμβολή των πλεονασμών, των συνθέτων και των προθέσεων στο επικοινωνιακό αποτέλεσμα.
- Οι νεκροί στον Άδη είναι παρόντες για την Αντιγόνη.
- «*Οὔτοι συνέχθειν, ἀλλά συμφιλεῖν ἔφυν*» / ύμνος στην αγάπη.
- Η συνειδητότητα της θυσίας της Αντιγόνης/αντιπαραβολή με τον *Επιτάφιο* του Περικλή (κεφ. 40).

Στίχοι 531-581

- Η μεταστροφή της Ισμήνης/επιδιώκει κοινή μοίρα με την αδελφή της.
- ἦθος και διάνοια Ισμήνης.
- Η διπολική αντίθεση φιλίας-έχθρας.
- Η στοργή της Ισμήνης προς την Αντιγόνη.
- Η έννοια της φρόνησης.

Β' στάσιο

Στίχοι 582-630

- Τα ανθρώπινα βάσανα.
- Περιορισμός της ανθρώπινης αυτονομίας.

- Ο ρόλος της Άτης.
- Η ασαφής φρασεολογία του Χορού ως «παιχνίδι» του ποιητή με το θεατή (ποιον εννοεί κάθε φορά;).
- Ο ρόλος αντιθέσεων/μεταφορικού λόγου.
- Τα λυρικά μέρη ως στενά συσχετιζόμενα με τα δραματικά συμφραζόμενα.
- Εμφανής η αντίθεση μεταξύ Α' στάσιμου και Β' στάσιμου.

Γ' Επεισόδιο

Στίχοι 631-723

- Αντινομίες: ηλικιωμένοι-νέοι, άνδρας-γυναίκα, δημοκρατικός Αίμονας-αυταρχικός Κρέοντας, κοσμικοί νόμοι-άγραφοι νόμοι.
- Η έννοια της φρόνησης.
- Ο Αίμονας εκπροσωπεί την κοινή γνώμη.
- Φιλία-έχθρα.
- Οι σχέσεις γονέων-τέκνων και η υποχρέωση των τέκνων να σέβονται και να υπακούν τους γονείς.
- Η σημασία του *μόνος φρονεῖν*. Ο Κρέοντας ξεπερνώντας το φρονεῖν γίνεται άπολις.
- Η σχετικότητα της γνώσης (διδασκαλία σοφιστών/σοφιστικός σχετικισμός).
- Η χρήση της αναλογίας.
- Η αγάπη/έρωτας του Αίμονα για την Αντιγόνη.
- Οι μετοχές και τα παραθετικά στους λόγους των δυο ανδρών.
- Η διπλωματική τακτική του Αίμονα.
- Ο λόγος του Αίμονα ως δημηγορία.
- Ο Αίμονας συμβιβάζει την αρετή της φρόνησης και της τόλμης συγχρόνως στη σκηνή του διαλόγου με τον πατέρα του, που από τη μία με φρόνηση παραδέχεται πως ούτε μπορεί ούτε θέλει να πει πως ο Κρέοντας έχει άδικο, αλλά τολμά να του επιδείξει πού πραγματικά λανθάνει, επιμένοντας, δηλαδή, στο να πιστεύει πως μόνο εκείνος μπορεί να έχει δίκιο.

Στίχοι 724-780

- Προοικονομία.
- Αυταρχικότητα Κρέοντα.
- Απόφαση για ένα θάνατο αργό και βασανιστικό, αφού διατάζεται ο ενταφιασμός της Αντιγόνης ζωντανής, θέτοντάς την έτσι στο μεταίχμιο μεταξύ ζωής και θανάτου. Αλλαγή ποιητής Αντιγόνης.

- Υποβιβασμός γυναίκας.

Γ' στάσιμο/Δ' Επεισόδιο

Στίχοι 781-882/883-943

- Ύμνος στον έρωτα.
- Η Αντιγόνη εμφανίζεται ανθρώπινη όχι τέλεια, ιδανική.
- Η αγάπη για τη ζωή/δίπολο ζωής-θανάτου.
- Προοικονομείται ο θάνατος της Αντιγόνης και του Αίμονα.
- Ο θάνατος παρουσιάζεται από την Αντιγόνη σαν γάμος με όσους από την οικογένειά της έχουν ήδη πεθάνει (στίχ. 891-893).
- Οι υποχρεώσεις της Αντιγόνης προς τον *οίκον* στρέφονται τελικά ενάντια σε άλλες πλευρές του οίκου, όπως ο γάμος, τον οποίο η Αντιγόνη επιλέγει να αρνηθεί.
- Η Αντιγόνη παρουσιάζεται και ως εκπρόσωπος του συμφέροντος της πόλεως, διότι σταθερός τόπος των επιταφίων λόγων ήταν η συμβολή των Αθηναίων στην ταφή των μαχητών που πολέμησαν εναντίον της Θήβας, όπως ο Πολυνείκης (ηρωική αθηναϊκή νοοτροπία).
- Ο έρωτας καθορίζει την ανθρώπινη ζωή και είναι ανίκητος.
- Ο έρωτας ισότιμη δύναμη με τις άλλες φυσικές δυνάμεις.
- Αλληλεπίδραση αγάπης - θανάτου.
- Η μοναξιά του τραγικού ήρωα.
- Η φύση της Αντιγόνης είναι οφθαλμοφανής. Η ηρωίδα δεν δείχνει ούτε φόβο, ούτε οίκτο σε κανένα σημείο. Ο χορός την παρουσιάζει ως «αυτόγνωτο», δηλαδή μια ύπαρξη με «γνώθι σαυτόν», κατά τις Δελφικές επιταγές.
- Ο πικρός θρήνος της Αντιγόνης και η κυνική ωμότητα του Κρέοντα συμβάλλουν στον έλεο των θεατών για τη δυστυχία της Αντιγόνης και στο φόβο για το πεπρωμένο της.
- Αμφιταλάντευση του χορού.
- Ο ρόλος της κατάρας στο έργο.
- Η χρήση ερωτήσεων, υφολογικών στοιχείων, σημασιολογικά φορτισμένων λέξεων αποκαλύπτουν την συναισθηματική κατάσταση της Αντιγόνης.
- Η λειτουργία του κομμού στην τραγωδία.

Δ' Στάσιμο

Στίχοι 944-987

- Σύνδεση του Στάσιμου με την υπόθεση της τραγωδίας: η δύναμη της μοίρας.
- Η εξάρτηση της ζωής των ηρώων από τους θεούς είναι σταθερή ανεξάρτητα αν οι άνθρωποι είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις τους.

- Η μεταστροφή της τύχης διακεκριμένων προσώπων.
- Συγκρίσεις της Αντιγόνης με γνωστά μυθολογικά πρόσωπα (Δανάη, Λυκούργος, Κλεοπάτρα).
- Ο Λυκούργος παραλληλίζεται και με τον Κρέοντα.
- Έντονο το λυρικό στοιχείο.

Ε΄ Επεισόδιο

α) Στίχοι 988-1032

- Οιωνοσκοπία.
- Οι λόγοι του Τειρεσία (δομή και φρασεολογία) δηλωτικοί του κύρους και του ήθους του.
- Ο μάντης ως φορέας της θεϊκής γνώσης και θέλησης.
- Η σημασία των ρηματικών χρόνων στην μαντεία.
- Η αμφισημία του μαντικού λόγου.

β) Στίχοι 1033-1114

- Σύγκρουση Κρέοντα –Τειρεσία σε θρησκευτικό επίπεδο.
- Η παρέμβαση του Τειρεσία προωθεί με δραματικό τρόπο τη δράση.
- Ο Κρέοντας εναντιώνεται στις δυνάμεις και τα δίκαια των νεκρών.
- Η σύγκρουση του Τειρεσία με τον Κρέοντα ως μέγιστος αναβαθμός στην κλίμακα των συγκρούσεων του βασιλιά.
- Ο Κρέοντας όχι μόνο τυραννικός αλλά και ασεβής.
- Μηνύματα αμφισβήτησης της μαντικής τέχνης και των πραγματικών της προθέσεων.
- Ο Κρέοντας αποδίδει διεφθαρμένα κίνητρα σε όσους διατυπώνουν διαφορετικές απόψεις από τις δικές του.
- Το δίπολο τυφλότητα-γνώση στη σύγκρουση των δυο ανδρών.
- Η έννοια της φρόνησης και η σημασία της υποχωρητικότητας.
- Ο σεβασμός στη φυσική και ηθική τάξη και η κατίσχυσή του επί των ανθρώπινων νόμων.
- Το κήρυγμα του Κρέοντα επιφέρει αγριότητα στην πόλη.
- Η πτώση του Κρέοντα οφείλεται στην εμμονή στην εξουσία, στο τυραννικό προφίλ, στις απειλές, στις δηλώσεις του ότι η πόλη είναι ο ίδιος.
- Προοικονομία για το θάνατο του Αίμονα.
- Η μεταστροφή του χορού.
- Ο χορός περίμενε την ηθική υποστήριξη του Τειρεσία για να διατυπώσει αμφιβολίες που από καιρό είχε.
- Η μεταστροφή του Κρέοντα.

- Ο Κρέοντας τοποθετώντας το μίasma της πόλης πάνω από τη ζωή του ατόμου, πρώτα θάβει το σώμα του νεκρού και ύστερα πηγαίνει να απελευθερώσει την Αντιγόνη. Το γεγονός αυτό αποτελεί ειρωνεία, αφού τοποθετεί τους νεκρούς πάνω από τους ζωντανούς, όπως και η Αντιγόνη.

Ε' Στάσιμο

Στίχοι 1115-1154

- Η προβολή του Διονύσου και η πολλαπλή σύνδεσή του με το δράμα.
- Η λειτουργία των θεϊκών επικλήσεων.
- Η θεϊκή επίκληση για τη σωτηρία της πόλης.
- Ο ύμνος στον Διόνυσο είναι κραυγή ελευθερίας και αποκατάσταση της τάξης.
- Το υπόρχημα ως δημιουργός τραγικής παρέκτασης.
- Στο Ε' Στάσιμο ο Σοφοκλής δημιουργεί κατάσταση γεμάτη χαρά και ελπίδες για αίσια λύση του δράματος, πριν από τη φρίκη της καταστροφής που θ' ακολουθήσει.

Έξοδος

α) Στίχοι 1155-1182

- «Μηδένα προ του τέλους μακάριζε».
- Το ευμετάβλητο της τύχης.
- Ο Χορός απαρτίζεται από άνδρες (που φυσικά αποδοκιμάζουν την τόλμη μιας γυναίκας), αλλά και από ευγενείς (στίχ. 843, 940), που, ως μέλη του ανακτοβουλίου και προσκείμενοι στον θρόνο (στίχ. 160-1), έχουν κάθε λόγο να ενδιαφέρονται περισσότερο για τη στήριξη της εξουσίας απ' ό,τι ο κοινός λαός, για τον οποίο κάνει λόγο ο Αίμων.
- Ο άγγελος και ο εξάγγελος στο αρχαίο δράμα.
- Η αγγελική ρήση της Εξόδου (δομή και φρασεολογία) και η προώθηση της θεατρικής οικονομίας.
- Η επιλογή της αυτοκτονίας ως ένδειξη αξιοπρέπειας και ελευθερίας της Αντιγόνης.

β) Στίχοι 1183-1260

- Η «βαριά σιωπή» και το «πλήθος των μάταιων κραυγών» λίγο μετά την είσοδο της Ευρυδίκης στο οίκο αποτελούν μείωση του ένδοξου λόγου για τον Άνθρωπο που διατυπώνεται στο β' στάσιμο.
- Οι ομοιότητες της Ευρυδίκης με την Αντιγόνη (χάσανε συγγενικά πρόσωπα με βίαιο τρόπο εξαιτίας πολιτικών λόγων, είναι αντιμέτωπες με τον οίκο).
- Παραλληλίες μεταξύ του θανάτου της Αντιγόνης και της Ευρυδίκης. Στον στίχο 1087 ο Κρέοντας αρχικά θα κλείσει την Αντιγόνη σε μια σπηλιά («στέγη») και έπειτα θα

προσπαθήσει να την απελευθερώσει, και στον στίχο 1229 η Ευρυδίκη θα κλειστεί σε ένα θάλαμο για να αυτοκτονήσει γεμίζοντας πένθος τον Κρέοντα.

- Η φιγούρα της Ευρυδίκης συνδέεται με τα μυστήρια γυναικεία σύμβολα της φύσης, ατίθασα στον ανθρώπινο έλεγχο: η γη στο πρώτο στάσιμο, οι Ερινύες στο δεύτερο, η Νιόβη στο θρηνητικό τραγούδι, η άγρια γυναίκα του Φινέα στο τέταρτο, και η ελευσίνα θεά στο πέμπτο.

γ) Στίχοι 1261—1346

- Η συντριβή του Κρέοντα.
- Μεταστροφή του Κρέοντα από την ευτυχία στη δυστυχία.
- Η τιμωρία του Κρέοντα μέσα από την οικογένειά του ενώ μέχρι τώρα αδιαφορούσε για τους συγγενικούς δεσμούς.
- Ο Κρέοντας χάνει την πραγματική πηγή της ευτυχίας τους φίλους.
- Το ηθικό δίδαγμα: Ο άνθρωπος πρέπει να έχει ευελιξία και να διδάσκεται, να μαθαίνει...
- Η «Εγελιανή» άποψη: και οι δυο ήρωες έχουν εξίσου δίκιο και άδικο.

δ) Στίχοι 1347-1353

- Η φρόνηση ως θεμέλιο της ευδαιμονίας.
- Οι τραγωδίες είναι δύο: η τραγωδία του Κρέοντα και η τραγωδία της Αντιγόνης.
- Η Έξοδος θυμίζει την τραγωδία *Πέρσαι* ως προς τη συντριβή του ήρωα και τις αιτιάσεις του χορού.
- Ενώ ο Κρέοντας προσπαθεί να κρατήσει το μίasma μακριά από την πόλη του με τη στάση του το φέρνει μέσα στην πόλη και τον οίκο του.
- Η τραγική πλάνη, το τραγικό λάθος, Νέμεσις και Τίσις στην *Αντιγόνη*, η κάθαρση και η αποκατάσταση της ηθικής τάξης.
- Ιδιαίτερη σημασία έχει η έννοια της μοναξιάς του Σοφόκλειου ήρωα, «μονούμενοι», όπως και οι έννοιες «άφιλοι» και «φρενός οιοβώται», αυτοί δηλαδή που αφήνουν τις σκέψεις τους να φεύγουν μακριά. Πάντα ο τραγικός ήρωας στο τέλος μένει έρημος και μόνος, διότι ξεπερνώντας τα θεσμοθετημένα όρια, αποκόπτεται από την κοινωνική δομή.
- Το μοναχικό ταξίδι της Αντιγόνης, επίσης, από την σπηλιά προς τον Άδη, ακολουθεί το αρχαίο ηρωικό μοντέλο, της αναζήτησης στο άγνωστο, που το συναντάμε σε αρχαία λογοτεχνικά κείμενα όπως το έπος του Γκιλγκαμές, την Οδύσσεια, την Αινειάδα και σε άλλα.

B. 2. Ενδεικτική πρόταση διδασκαλίας στον πρόλογο

Η παρούσα πρόταση στοχεύει στο να παρουσιαστεί σε ποια σημεία του προλόγου πρέπει να εστιάσουμε, ώστε να πετύχουμε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα του αναλυτικού προγράμματος σπουδών και οι μαθητές/-τριες μας να προσεγγίσουν το κείμενο δημιουργικά. Με δεδομένο ότι ο στόχος είναι η ολοκλήρωση του περιεχομένου της τραγωδίας ενδείκνυται να εστιάζομαι κάθε φορά στα κύρια σημεία και να αξιοποιούμε, όποτε έχουμε τη δυνατότητα την ασύγχρονη διδασκαλία μέσω της αξιοποίησης της e-class ή της eme. Πιο συγκεκριμένα, η απόδοση του κειμένου σε νεοελληνικό λόγο ενδείκνυται να γίνεται από τους μαθητές/-τριες μετά από σύγκριση και επιλογή από προτεινόμενες νεοελληνικές αποδόσεις του αρχαίου ελληνικού κειμένου που θα δίνονται στους/στις μαθητές/-τριες. Εναλλακτικά προτείνεται η σύνθεση της νεοελληνικής απόδοσης του αποσπάσματος από τους μαθητές/-τριες ομαδοσυνεργατικά και με την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού.

Κατά την 1^η διδακτική ώρα προτείνεται να διδαχτούν οι μαθητές/-τριες τους στίχους **1-20**. Η διδασκαλία συνιστάται να επικεντρωθεί στις πληροφορίες που προσφέρουν οι στίχοι αυτοί για τα πρόσωπα, τον τόπο συνάντησης, το λόγο της συνάντησης, τα γεγονότα που είχαν διαδραματιστεί το προηγούμενο βράδυ, καθώς και την διαφαινόμενη σύγκρουση της Αντιγόνης με τον Κρέοντα, όπως αποτυπώνεται στη γλώσσα που χρησιμοποιεί η Αντιγόνη όταν αναφέρεται στο διάταγμα και τον Κρέοντα. Θεωρείται πολύ σημαντικό να αντιληφθούν οι μαθητές/-τριες την ενότητα χρόνου και τόπου στην τραγωδία, καθώς και κάποιες από τις συμβάσεις της τραγωδίας.

Κατά τη 2^η διδακτική ώρα προτείνεται να διδαχθούν οι στίχοι **21-48**. Στους στίχους αυτούς οι μαθητές/-τριες ενδείκνυται να εστιάσουν στην σκληρότητα του διατάγματος, στην ξεκάθαρη απόφαση της Αντιγόνης να θάψει τον αδελφό της και στη διαφορετική στάση της Ισμήνης. Επιπλέον, καλούνται οι μαθητές/-τριες να εντοπίσουν πως οι **αντιθέσεις, η ερώτηση και η ειρωνεία** στο λόγο της Αντιγόνης εκφράζουν τη συναισθηματική της κατάσταση εξαιτίας της απόφασης του Κρέοντα. Είναι σημαντικό οι μαθητές/-τριες να αντιληφθούν ότι τα υφολογικά στοιχεία του κειμένου αντικατοπτρίζουν το ήθος και τη διάνοια των ηρώων. Στους στίχους αυτούς συνιστάται να επισημανθεί η έννοια της προοικονομίας και τέλος ενδιαφέρον θα ήταν οι μαθητές/-τριες να σχεδιάσουν τη φυσιογνωμία του Κρέοντα, όπως την αντιλαμβάνονται από το διάταγμά του.

Κατά την 3^η διδακτική ώρα συνιστάται να διδαχθούν οι στίχοι **49-68** και οι μαθητές/-τριες να παρουσιάσουν διαγραμματικά τα επιχειρήματα της Ισμήνης προκειμένου να μεταπείσει την Αντιγόνη και να αντιληφθούν την συνεκτικότητα των επιχειρημάτων, καθώς και τους τρόπους πειθούς που υιοθετεί η Ισμήνη προκειμένου να μεταπείσει την Αντιγόνη. Προτείνεται, επίσης, οι μαθητές/-τριες χωρισμένοι σε ομάδες να διατυπώσουν γραπτά τον αντίλογό τους σε συγκεκριμένες ρήσεις της Ισμήνης (π.χ. στίχ. 61-62, 67-68, 59-60). Τέλος, το συγκεκριμένο απόσπασμα δίνει τη δυνατότητα για πληθώρα λεξιλογικών ασκήσεων ανάλογη με τη δυνατότητα των μαθητών/-τριών και τον προγραμματισμό του διδάσκοντα (π.χ. να εντοπιστούν στο κείμενο λέξεις ετυμολογικά συγγενείς με λέξεις που χρησιμοποιούνται στη νεοελληνική γλώσσα), καθώς και για χρήση ηλεκτρονικού ή άλλου λεξικού.

Στην 4η διδακτική ώρα προτείνεται να εξεταστούν οι σίχοι **69-87**. Στους σίχους αυτούς πρέπει να εστιάσουμε στους διαφορετικούς χαρακτήρες των δυο γυναικών και στις αντινομίες που εκφράζονται μέσα από τα λόγια τους και είναι θεμελιώδεις για την υπόθεση της τραγωδίας. Πιο συγκεκριμένα, πρέπει οι μαθητές/-τριες να εντοπίσουν τα δίπολα οικογένεια-πολιτεία, δημόσιος λόγος-άτομο και ανθρωπίνος νόμος-θεϊκός νόμος. Οι μαθητές/-τριες ενθαρρύνονται να διερευνήσουν το δικαίωμα της ταφής και τη στέρηση της ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο και να το συνδέσουν με την αντίδραση της Αντιγόνης στο διάταγμα του Κρέοντα. Επιπλέον, οι μαθητές/-τριες συνιστάται να εντοπίσουν τους τρόπους με τους οποίους η Αντιγόνη προσπαθεί να πείσει για τις αποφάσεις της και τα μέσα πειθούς που χρησιμοποιεί.

Τέλος, στην 5η διδακτική ώρα με τη διδασκαλία των στίχων **88-99** διαπιστώνεται η οριστική ρήξη μεταξύ των δυο γυναικών και η ξεκάθαρη απόφαση της Αντιγόνης. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να εντοπίσουν τις έννοιες φίλου-εχθρού στα λόγια της Αντιγόνης. Με την ολοκλήρωση της διδασκαλίας του προλόγου οι μαθητές/-τριες δύνανται να σκιαγραφήσουν την προσωπικότητα της Αντιγόνης από τις αποφάσεις της, την στάση της, καθώς και μέσα από την αντιρωική εμφάνιση της Ισμήνης.

Οι εκπαιδευτικοί ανάλογα με τη δυναμική της τάξης και το χρόνο που θα έχουν στη διάθεσή τους ενδείκνυται να εφαρμόζουν κατά περίπτωση δραστηριότητες (κάποιες προτείνονται και στον οδηγό), οι οποίες βοηθούν στην καλύτερη πρόσληψη του έργου, κινητοποιούν το ενδιαφέρον των μαθητών/-τριων και συμβάλλουν στην δημιουργικότητα, την ενίσχυση της φαντασίας, τη διαμόρφωση της κριτικής ικανότητας και στην αισθητική καλλιέργεια.

B.3. Αξιολόγηση/ Εργαλεία αξιολόγησης

Η αξιολόγηση στο μάθημα Αρχαία Ελληνικά Γενικής Παιδείας στη Β' Λυκείου πραγματοποιείται με δύο ωριαία κριτήρια αξιολόγησης, ένα για κάθε τετράμηνο. Η έμφαση δίνεται, πέρα από τη μετάφραση αποσπάσματος από το πρωτότυπο κείμενο, στην ερμηνευτική προσέγγιση της *Αντιγόνης* με τη χρήση παράλληλων κειμένων και την αξιοποίηση του πρωτότυπου κειμένου για λεξιλογικό και υφολογικό σχολιασμό.

B.3.1. Ενδεικτικό αξιολογικό παράδειγμα

Ενδεικτικά παρατίθεται ένα παράδειγμα με ερωτήσεις κατανόησης, ερμηνευτικές, λεξιλογικές και ερωτήσεις προέκτασης/ανάπτυξης στους στίχους 69-81 του Προλόγου.

ΣΟΦΟΚΛΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗ 69-81

ΑΝ. οὐτ' ἄν κελεύσαιμ' οὐτ' ἄν, εἰ θέλοις ἔτι
πράσσειν, ἐμοῦ γ' ἄν ἠδέως δρώης μέτα. 70

Ἄλλ' ἴσθ' ὅποια σοι δοκεῖ, κεῖνον δ' ἐγὼ
θάψω· καλόν μοι τοῦτο ποιούση θανεῖν.
Φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα,
ὅσια πανουργήσασ'· ἐπεὶ πλείων χρόνος
ὄν δεῖ μ' ἀρέσκειν τοῖς κάτω τῶν ἐνθάδε. 75

ἐκεῖ γὰρ αἰεὶ κείσομαι· σοὶ δ' εἰ δοκεῖ,
τὰ τῶν θεῶν ἔντιμ' ἀτιμάσασ' ἔχε.

ΙΣ. Ἐγὼ μὲν οὐκ ἄτιμα ποιοῦμαι, τὸ δὲ
πολιτῶν δρᾶν ἔφυν ἀμήχανος.

ΑΝ. Σὺ μὲν τάδ' ἄν προὔχοι', ἐγὼ δὲ δὴ τάφον 80
χώσουσ' ἀδελφῶ φίλτάτῳ πορεύσομαι.

Ασκήσεις:

1. Ερωτήσεις **κατανόησης** του κειμένου και **απόδοσης** του αποσπάσματος στην νέα ελληνική:

- ✓ Σε ποια σημεία του αποσπάσματος φαίνεται ο εκνευρισμός της Αντιγόνης απέναντι στην Ισμήνη;
- ✓ Σε ποια σημεία του αποσπάσματος διακρίνετε την αποφασιστικότητα της Αντιγόνης να θάψει τον αδελφό της παρά την εντολή του Κρέοντα;
- ✓ Αφού ανατρέξετε στα σώματα κειμένων της Πύλης για την ελληνική γλώσσα: https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=

559, να συγκρίνετε τις δύο αποδόσεις του αποσπάσματος στην νέα ελληνική και να επιλέξετε αυτή η οποία αποδίδει πιο επικοινωνιακά το περιεχόμενο.

Αξιοποιώντας τους συμπραστικούς πίνακες λέξεων στην Πύλη για την ελληνική γλώσσα :

<https://www.greek->

[language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/concordance/index.html](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/concordance/index.html),

να

διερευνήσετε αν οι παρακάτω λέξεις του κειμένου έχουν διατηρήσει τη σημασία τους μέχρι σήμερα ή αν έχουν αποκτήσει διαφορετική σημασία: καλόν, ἀμήχανος.

2. Ερωτήσεις ερμηνευτικές:

- ✓ Τι εξυπηρετεί η διπλή άρνηση της Αντιγόνης προς την Ισμήνη στο στίχο 69 και πώς συμβάλλει στην εξέλιξη της υπόθεσης;
- ✓ Με ποια επιχειρήματα υποστηρίζει η Αντιγόνη την απόφασή της να θάψει τον αδελφό της;
- ✓ Να περιγράψετε τη σύγκρουση που δημιουργείται ανάμεσα στις δύο αδελφές και τους λόγους της σύγκρουσης είτε σε γραπτό κείμενο, π.χ. σε μία επιστολή στην οποία ως Αντιγόνη θα εκφράζετε τις σκέψεις σας και τα συναισθήματά σας απέναντι στην Ισμήνη, είτε αποδίδοντας τη σύγκρουση εικαστικά, π.χ με μια ζωγραφιά ή σκίτσο ή με την κατασκευή μάσκας αρχαίου θεάτρου, η οποία θα απεικονίζει το πρόσωπο της Αντιγόνης ή της Ισμήνης.
- ✓ Με ποια δικαιολογία αποκρούει η Ισμήνη την κατηγορία ότι προσβάλλει τους νόμους των θεών με την απόφασή της να μη βοηθήσει την Αντιγόνη στην ταφή του αδελφού τους; Δικαιολογείται η απάντησή της αν ληφθεί υπόψη το χωροχρονικό πλαίσιο δράσης των ηρώων;
- ✓ Επιχειρήστε ως σκηνοθέτες να δώσετε οδηγίες στους ηθοποιούς που υποδύονται την Αντιγόνη και την Ισμήνη, ώστε να αποδώσουν όσο γίνεται πιο πιστά τη σύγκρουση.
- ✓ Παρατηρώντας το διάλογο της Αντιγόνης με την Ισμήνη καταγράψτε ποιο είναι το κοινό που συνδέει τις δύο αδελφές ως προς την ταφή του Πολυνείκη και ποια είναι τα στοιχεία του χαρακτήρα τους που τις διαφοροποιούν.
- ✓ Να εντοπίσετε τους περιφραστικούς ρηματικούς τύπους και να εξηγήσετε τη χρήση τους.
- ✓ Με τι είδους επιχειρήματα προσπαθεί η Αντιγόνη να πείσει για την απόφασή της;
- ✓ Παρουσιάστε το ήθος της Αντιγόνης, όπως διαγράφεται στους συγκεκριμένους στίχους, τεκμηριώνοντας την απάντησή σας με συγκεκριμένα στοιχεία του κειμένου.

3. Ερωτήσεις λεξιλογικές/υφολογικές:

- ✓ Να γράψετε στα νέα ελληνικά ένα παράγωγο ουσιαστικό για τις παρακάτω λέξεις: κελεύσαιμι, κείσομαι, ἔφυν, ἀμήχανος.
- ✓ πανουργήσασ': με το β' συνθετικό της λέξης (ως πρώτο ή δεύτερο συνθετικό) να σχηματίσετε σύνθετες λέξεις και να σχηματίσετε με αυτές προτάσεις.

- ✓ Να εντοπίσετε τις προστακτικές που χρησιμοποιεί στο λόγο της η Αντιγόνη και να σκεφτείτε ποια συναισθηματική κατάσταση της Αντιγόνης εκφράζουν;
- ✓ Τι εκφράζουν οι ρηματικοί τύποι οριστικής μέλλοντα που χρησιμοποιεί στο λόγο της η Αντιγόνη;
- ✓ ὅσια πανουργήσασ': ποια σημασία έχει το οξύμωρο σχήμα εδώ;
- ✓ Χρησιμοποιείτε τις παρακάτω λέξεις σε φράσεις με διαφορετική σημασία από αυτή που έχει στο απόσπασμα: φίλη, ἄτιμα, βία, χώσουσα (χώνω).
- ✓ Να γράφετε ένα ομόρριζο ουσιαστικό (Β' στήλη) και επίθετο (Γ στήλη), απλό ή σύνθετο, της αρχαίας ή της νέας ελληνικής γλώσσας για καθεμία από τις λέξεις της Α' στήλης:

Πράσσειν, ποιούση, δρᾶν.

4. Ερωτήσεις ανάπτυξης/προέκτασης:

- ✓ Στο απόσπασμα η Αντιγόνη αποδίδει την απόφασή της για την ταφή του Πολυνείκη και στην αγάπη που τρέφει για τον αδελφό της. Α) Αναζητείστε άλλα παραδείγματα αδελφικής αγάπης σε κείμενα αρχαίας ελληνικής γραμματείας, νεοελληνικής λογοτεχνίας, δημοτικά τραγούδια. Β) Αν είσατε εσείς στη θέση της Αντιγόνης, πώς θα αντιμετώπιζατε το διάταγμα του Κρέοντα;
- ✓ Να αποδώσετε σε δημοσιογραφικό λόγο το περιεχόμενο των στίχων προκειμένου να ενημερώσετε τους/τις συμμαθητές/-τριες σας για τις προθέσεις της Αντιγόνης και τη στάση της Ισμήνης.
- ✓ Κρίνοντας από τις σκέψεις και τις αντιδράσεις των δύο ηρωίδων, ποια πιστεύετε ότι ευθύς εξαρχής κερδίζει τη συμπάθεια των θεατών που παρακολουθούν την παράσταση; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
- ✓ «Φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα, ὅσια πανουργήσασ'»: Θεωρώντας ότι είστε η Αντιγόνη να τεκμηριώσετε με επιχειρήματα σε μια παράγραφο τη φράση αυτή.

B.4. Διδακτικές προτάσεις εμπλουτισμένης διδασκαλίας (δραστηριότητες-μικροσενάρια)

B.4.1 Δραστηριότητες

Στο ΠΣ προτείνονται ενδεικτικές δραστηριότητες, οι οποίες είναι σύμφωνες με τα θεματικά πεδία, τις επιμέρους θεματικές ενότητες και τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα. Οι δραστηριότητες και τα μικροσενάρια είναι ενδεικτικά και ως στόχο έχουν να συμβάλλουν στην ανακαλυπτική, βιωματική και συνεργατική μάθηση, να καλλιεργούν την κριτική ικανότητα των μαθητών/-τριών και να ενισχύσουν το ενδιαφέρον τους για το γνωστικό αντικείμενο.

1. Συνιστάται να αξιοποιηθούν ως αφόρμηση ή ως αισθητική καλλιέργεια η εικαστική απόδοση Ν. Λύτρα «Η Αντιγόνη εμπρός στο νεκρό Πολυνείκη»(1865)/ ο πίνακας Nicolas

Roussin «Τοπίο με την κομιδή της τέφρας του Φωκίωνος» 1648/ η ζωγραφική Marie Spartali Stillman «Αντιγόνη»/το γλυπτό του Γιαννούλη Χαλεπά «Οιδίπους και Αντιγόνη» 1930/ η πετρογραφία της Βάσως Κατράκη «Το χρέος της Αντιγόνης» 1972.
Δραστηριότητα αφόρμησης ή αισθητικής καλλιέργειας.

2. Ενθαρρύνονται οι μαθητές/-τριες να συνθέσουν ως αρχαίοι θεατές προσχεδιασμένη προφορική ομιλία με άξονες α) τη χωροχρονική ένταξη της τραγωδίας, β) το δημιουργό της και γ) την προθετικότητα του δημιουργού. **Δραστηριότητα παραγωγής νεοελληνικού κειμένου.**
3. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να διασταυρώσουν τις απόψεις του Κρέοντα για την ανωτερότητα της πόλης και τον καθοριστικό της ρόλο για την ευτυχία του ανθρώπου με τα αποσπάσματα 38,41,43 του Επιταφίου του Περικλή και να συνθέσουν μια ομιλία ως Αθηναίοι πολίτες, την οποία θα εκφωνήσουν στην εκκλησία του Δήμου και με την οποία θα ενθαρρύνουν τους πολίτες να προτάσσουν το καλό της πόλης σε κάθε δράσης τους. **Δραστηριότητα έρευνας, αναζήτησης, σύγκρισης και παραγωγής νεοελληνικού λόγου.**
4. Οι μαθητές/-τριες ενθαρρύνονται να εντοπίσουν τα σχήματα λόγου και τους ρηματικούς τύπους στο λόγο του Κρέοντα τα οποία αναδεικνύουν τη συναισθηματική κατάστασή του (π.χ. την οργή του), καθώς και τη δομή του λόγου του Κρέοντα ως ρητορικού λόγου. **Δραστηριότητα οργάνωσης και επεξεργασίας του κειμένου.**
5. Όταν ολοκληρωθεί το Β' Επεισόδιο, οι μαθητές/-τριες, καλούνται να διοργανώσουν αγώνες επιχειρηματολογίας. Οι αγώνες αυτοί θα στηριχθούν στις αρχές των ρητορικών αγώνων. Πιο συγκεκριμένα, ομάδα μαθητών/-τριών θα αναλάβει να υποστηρίξει την ανωτερότητα των νόμων της πολιτείας και τη σημασία της υπακοής σε αυτούς για την πρόοδο και την εξέλιξη της πολιτείας, και άλλοι/-ες μαθητές/-τριες θα υποστηρίξουν με επιχειρήματα τη σημασία των άγραφων/ηθικών νόμων στη περίπτωση που αυτοί παραβιάζονται από κάποιο θεσπισμένο νόμο. Οι μαθητές/-τριες που δε θα είναι σε αυτές τις δυο ομάδες θα έχουν τον ρόλο του κριτή, ώστε να εκτιμήσουν ποια επιχειρηματολογία ευσταθεί περισσότερο. **Βιωματική Δραστηριότητα.**
6. Ζητείται από τους/τις μαθητές/-τριες να μελετήσουν τα αποσπάσματα (α. Αίας του Σοφοκλή, στ.1047-1092 και 1257-1315 και β. Κρίτων Πλάτωνος 50a – c), να εντοπίσουν τις απόψεις των ομιλούντων σχετικά με την ταφή ή μη του νεκρού, σύμφωνα με τους άγραφους ή γραπτούς νόμους, την αντιπαράθεση πόλης-οίκου που ταλανίζονται από έντονες εντάσεις και αμφιλογίες, καθώς αποτελούν ένα εξελισσόμενο πολιτικό και πολιτιστικό σύστημα (Goldhill,2008), την έννοια του σωστού πολίτη και το δίπολο φίλος-εχθρός και στη συνέχεια να παρουσιάσουν διαγραμματικά τις απόψεις του Σοφοκλή στον Αίαντα, στην Αντιγόνη και του Πλάτωνα στον Κρίτωνα για τα θέματα αυτά. **Δραστηριότητα διαγραμματικής αποτύπωσης.**
7. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να δραματοποιήσουν τη σύγκρουση Κρέοντα –Αίμονα ως σύγχρονοι νέοι που διαφωνούν και συγκρούονται με τους γονείς τους. Δίνονται οδηγίες, ώστε να διαφανούν οι αντιλήψεις των γονέων σχετικά με την πεποίθησή τους για την πειθαρχία και την υπακοή των παιδιών τους, όπως εκφράζονται από τον Κρέοντα.

Εναλλακτικά προτείνεται στους/στις μαθητές/-τριες να συνθέσουν επιστολές οι μεν ως Αίμονας προς την Αντιγόνη και οι δε ως Αντιγόνη προς τον Αίμονα στις οποίες θα εκφράζουν τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους σχετικά με την απόφαση του Κρέοντα και τις συνέπειες για τη δική τους ζωή. **Βιωματική Δραστηριότητα και παραγωγής νεοελληνικού κειμένου και δημιουργικής γραφής.**

8. Οι μαθητές/-τριες καλούνται ως Κρέοντας να καταγράψουν στο ημερολόγιό τους τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους μετά από τη συνομιλία που είχαν με τον Αίμονα. **Δραστηριότητα παραγωγής νεοελληνικού κειμένου.**
9. Ο/Η διδάσκων/-ουσα καλεί δεκαπέντε μαθητές/-τριες να πάρουν μέρος στο *διάδρομο συνείδησης*. Σχηματίζεται ένας διάδρομος από πέντε μαθητές/-τριες στη μια πλευρά και πέντε στην άλλη. Οι υπόλοιποι πέντε μαθητές/-τριες περνούν μέσα από το διάδρομο και καλούνται, αφού ακούνε διαδοχικά τα επιχειρήματα του Κρέοντα και της Αντιγόνης, να αποφασίσουν ποια άποψη θα υιοθετήσουν τελικά. Επιδιώκεται, κυρίως η βιωματική πρόσληψη του κειμένου, η καλλιέργεια της συγκριτικής/κριτικής ικανότητας του/της μαθητή/-τριας, η διαμόρφωση προσωπικής άποψης, καθώς και η ένταξη των αξιών του κειμένου στη ζωή τους με αποδοτικό τρόπο (Γιάννου, 2014). **Βιωματική Δραστηριότητα.**
10. Καλούνται οι μαθητές/-τριες να εντοπίσουν πώς η έννοια της υστεροφημίας/κλέους, που επικαλείται στα επιχειρήματά της η Αντιγόνη, σχετίζεται με αντίστοιχες αναφορές της έννοιας στην *Ιλιάδα* του Ομήρου π.χ. στους στίχους: Ζ 446, Η 91,451, Κ 212 ή στην *Οδύσσεια* π.χ. στους στίχους: α, 97,247,354, β 132-133 και αλλού. **Δραστηριότητα έρευνας, αναζήτησης, σύγκρισης.**
11. Οι μαθητές/-τριες ενθαρρύνονται να επιχειρήσουν σχεδιασμό πορτρέτου π.χ. του Κρέοντα σύμφωνα με την πρόσληψη της εικόνας του (προσωπικότητα, σκέψεις, στάση) μετά από τις αλληπάλληλες συγκρούσεις με την Αντιγόνη, τον Αίμονα, τον Χορό και τον Τειρεσία. Εναλλακτικά, μπορούν να συνθέσουν εικαστικά μία από τις παραπάνω συγκρούσεις με σκίτσο, κολάζ, graffiti ή animation. **Δραστηριότητα εικαστικής δημιουργικότητας.**
12. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να συντάξουν άρθρο για τη σχολική εφημερίδα με τίτλο: «Σημασία του μέτρου στη λήψη αποφάσεων», αξιοποιώντας απόψεις του Ομήρου, του Θουκυδίδη, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη π.χ. ενοτ.7 *Ηθικά Νικομάχεια*, κεφ 40 *Επιτάφιος* κ. ά.. **Δραστηριότητα έρευνας και παραγωγής νεοελληνικού κειμένου.**
13. Ζητείται από τους μαθητές/-τριες να εντοπίσουν, να αποδώσουν σχηματικά και να σχολιάσουν τη λειτουργία των αντιθέσεων μέσα στο κείμενο, π.χ. στο απόσπασμα 526-560, στο οποίο αποδίδονται με αντιθέσεις οι επιλογές της Αντιγόνης και της Ισμήνης. **Δραστηριότητα οργάνωσης και επεξεργασίας του κειμένου.**
14. Ζητείται από τους μαθητές/-τριες να μελετήσουν τους στίχους 441-525 της *Αντιγόνης* και τα παράλληλα κείμενα και να διερευνήσουν τη σύγκρουση Αντιγόνης-Κρέοντα ως σύγκρουση που απειλεί την ομαλή λειτουργία της ανδροκρατούμενης πόλης (Easterling, 2012). Ως παράλληλα κείμενα δίνονται στους μαθητές/τριες αποσπάσματα από τον *Ιππόλυτο* του Ευριπίδη (616-629) και την *Πολιτεία* του Πλάτωνα (Ε, 455d-456c).

Καλούνται οι μαθητές/-τριες να αντιληφθούν και να καταγράψουν σε **εννοιολογικό χάρτη** τις απόψεις των αρχαίων για τη γυναίκα. Στη συνέχεια, οι μαθητές/-τριες βιωματικά θα **δραματοποιήσουν** έναν διάλογο μεταξύ της Ισμήνης και της Αντιγόνης, στον οποίο η Ισμήνη θα εκφράζει τις αντιλήψεις της εποχής της για τη γυναίκα και τη φύση της και η Αντιγόνη θα αντικρούει την επιχειρηματολογία αυτή με επιχειρήματα στηριγμένα στην Πολιτεία του Πλάτωνα, αλλά και στις αντιλήψεις των μαθητών/-τριών για αυτό το θέμα. Εναλλακτικά, προτείνεται να καταγράψουν οι μαθητές/-τριες τα επιχειρήματά τους σε μορφή άρθρου για το τεύχος της σχολικής εφημερίδας, το οποίο είναι αφιερωμένο στην ισοτιμία των δύο φύλων. **Δραστηριότητα έρευνας, σύγκρισης, διαγραμματικής απεικόνισης και βιωματική ή παραγωγής νεοελληνικού κειμένου.**

15. Ζητείται από τους μαθητές/-τριες, αφού μελετήσουν στίχους της Αντιγόνης και το παράλληλο κείμενο (α. Αίας του Σοφοκλή, στ. 1047-1092), να διακρίνουν, καθώς και να οριοθετήσουν τη φυσιογνωμία του τυράννου. Πιο συγκεκριμένα, καλούνται οι μαθητές/-τριες να αντιληφθούν τη σημασία των λόγων του Κρέοντα στους στίχους 473-479 και 493-494 και της Αντιγόνης στους στίχους 505-507 και να διαγράψουν τη φυσιογνωμία του Κρέοντα που, εκτός των άλλων, παρουσιάζει την πόλη ως ιδιοκτησία του και το νόμο να ταυτίζεται με την απόλυτη εξουσία του (Ψήμματος, 2014). Στη συνέχεια, καλούνται οι μαθητές/-τριες βιωματικά να παρουσιάσουν στην Εκκλησία του Δήμου ως οιονεί Αθηναίο πολίτες μια ομιλία με την οποία να παρουσιάζουν τον κίνδυνο που διατρέχει η Αθηναϊκή Δημοκρατία, αν επικρατούν κυβερνήτες με τη φυσιογνωμία του Κρέοντα. Επιπλέον, συστήνεται στους μαθητές/-τριες να **σχεδιάσουν** είτε στο χαρτί είτε με ηλεκτρονικά μέσα (σκίτσο-animation) τη μορφή του Κρέοντα, όπως τη φαντάζονται μετά την επεξεργασία των λόγων του. Εναλλακτικά, δίνονται κείμενα για το πραγματικό νόημα του Εθνικοσοσιαλισμού (Κουγιουμτζής, Μπίκος, Παπαδημητρίου, 2016) και τους προτείνεται να εντοπίσουν τα σημεία εκείνα που διαγράφουν τη φυσιογνωμία του τυράννου διαχρονικά, ώστε ως πολίτες του 20ου αιώνα να αντιληφθούν ότι ο τύραννος διαπνέεται από τις ίδιες απόψεις, χρησιμοποιεί την ίδια ορολογία και ταλανίζεται από τους ίδιους φόβους. **Δραστηριότητα έρευνας, σύγκρισης, και βιωματική ή σχεδιασμού.**
16. Οι μαθητές/-τριες ενθαρρύνονται να διερευνήσουν τα επιχειρήματα του Κρέοντα σχετικά με τη μη ταφή του Πολυνείκη, επειδή στάθηκε εχθρός της πόλης, καθώς και τις αντίστοιχες απόψεις του Μενέλαου στον Αίαντα του Σοφοκλή (στ. 1047-1092) με τις αντίστοιχες του Χ.Ν. Θορώ για το ήθος και τη συνείδηση των δημοσίων λειτουργών και όσων υπηρετούν το νόμο στο σύγχρονο φιλελεύθερο κράτος. Στη συνέχεια, οι μαθητές/-τριες καλούνται σε ομάδες των δύο να κάνουν αγώνες λόγου, όπου η μία πλευρά θα υπερασπιστεί τις αντιλήψεις του Αθηναίου πολίτη για την ανωτερότητα της πόλης έναντι του ατόμου και το σεβασμό σε αυτήν, που θίγεται από έναν πολίτη, και η άλλη πλευρά τη σύγχρονη φιλελεύθερη αντίληψη ότι πρέπει να είμαστε πρώτα άνθρωποι και μετά υπήκοοι και την υποχρέωση των πολιτών να πράττουν αυτό που είναι σωστό κατά τη συνείδησή τους (Θορώ, 2009 Ντιντή, 2013). Εναλλακτικά, θα μπορούσε να ζητηθεί να γραφτούν δύο διαφορετικές ομιλίες για τις παραπάνω θέσεις τις οποίες θα εκφωνήσουν

στη Βουλή των Εφήβων αναφερόμενοι στους άλλους βουλευτές με θέμα τα χαρακτηριστικά του δημοκρατικού πολίτη. **Δραστηριότητα έρευνας, βιωματική ή παραγωγής κειμένου και δημιουργικής γραφής.**

17. Διαβάστε το Α΄ Επεισόδιο από την τραγωδία του Σοφοκλή «Οιδίπους Τύραννος» και διερευνήστε τις ομοιότητες της συμπεριφοράς του βασιλιά Οιδίποδα στην ομώνυμη τραγωδία και του Κρέοντα στην «Αντιγόνη» απέναντι στον Τειρεσία και την καχυποψία που τους χαρακτηρίζει. Σκιαγραφήστε την προσωπικότητα των δυο ηρώων εστιάζοντας στην ύβρη που διαπράττουν απέναντι στο θείο σε μια ομιλία που θα εκφωνήσετε σε ένα συνέδριο με θέμα: «Η ύβρις στην αρχαία τραγωδία». **Δραστηριότητα έρευνας και παραγωγής κειμένου.**

B.4.2. Ενδεικτικά Μικροσενάρια

1. Οι μαθητές/-τριες χωρίζονται σε 5 ομάδες των 4 ατόμων και **αποτυπώνουν σε γραπτό ή προφορικό λόγο** επιχειρήματα για τη στάση της Αντιγόνης σχετικά με την ταφή του αδελφού της. Η πρώτη ομάδα δικαιολογεί τη στάση της ως έκφραση αγάπης. Η δεύτερη ομάδα υποστηρίζει την άποψη ότι η Αντιγόνη με την απόφασή της εκφράζει τη διαπάλη πόλης-οικογένειας. Η τρίτη ομάδα αποδίδει τη συμπεριφορά της Αντιγόνης στο σεβασμό των άγραφων νόμων απέναντι στους θεσπισμένους νόμους της πολιτείας. Η τέταρτη ομάδα παρουσιάζει την Αντιγόνη ως εκφραστή της νεότητας που μάχεται και είναι ανυποχώρητη και εκφραστή του γυναικείου φύλου. Η πέμπτη ομάδα αποδίδει τη στάση της Αντιγόνης στη διαπάλη ανάμεσα στο εγώ της Αντιγόνης και στο αυτοί του Κρέοντα. Στο τέλος, όλες οι ομάδες παρουσιάζουν τις εργασίες τους στην ολομέλεια, ώστε όλοι οι μαθητές/-τριες να γίνουν κοινωνοί όλων των εργασιών και να ακολουθήσει συζήτηση.

2. Δίνεται σε ομάδες μαθητών/-τριών ένα δημοτικό τραγούδι του κάτω κόσμου και ένα μοιρολόγι και καλούνται οι μαθητές/-τριες να **συγκρίνουν** τα δημοτικά αυτά με τον κομμό της Αντιγόνης. Στη συνέχεια, παρουσιάζουν στην ολομέλεια τις παρατηρήσεις τους. Εναλλακτικά, δίνονται στις ομάδες των μαθητών/-τριών το μοιρολόγι του Αχιλλέα για τον Πάτροκλο, της Ανδρομάχης για τον Έκτορα και της Εκάβης για τον Έκτορα (Ιλιάδα ραψωδίες Ψ και Ω) και καλούνται οι μαθητές/-τριες να συγκρίνουν αυτά τα μοιρολόγια με τον κομμό της Αντιγόνης.

3. Δίνεται σε 2 ομάδες μαθητών/-τριών να **συγκρίνουν** το περιεχόμενο του β΄ στάσιμου της Αντιγόνης το οποίο αναφέρεται στον θρίαμβο του ανθρώπινου πολιτισμού με τους στίχους 462-506 του Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου, οι οποίοι αναφέρονται στα δώρα που πρόσφερε ο Προμηθέας στους ανθρώπους και καλούνται να εντοπίσουν που αποδίδεται η εξέλιξη του πολιτισμού σε κάθε απόσπασμα. Αντίστοιχα δίνεται σε δύο άλλες ομάδες μαθητών/-τριών να συγκρίνουν το περιεχόμενο του β΄ στάσιμου της Αντιγόνης το οποίο αναφέρεται στον θρίαμβο του ανθρώπινου πολιτισμού με το απόσπασμα 321c-322a Πρωταγόρας του Πλάτωνα και καλούνται να εντοπίσουν που αποδίδεται η εξέλιξη του πολιτισμού στα δύο αποσπάσματα. Στη συνέχεια, εκπρόσωπος των ομάδων παρουσιάζει

στην ολομέλεια τις διαπιστώσεις στις οποίες κατέληξε η κάθε ομάδα. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να κατανοήσουν οι μαθητές/-τριες ότι στην *Αντιγόνη* θεωρείται ότι η εξέλιξη του πολιτισμού είναι ανθρώπινη κατάκτηση, στον *Προμηθέα* η εξέλιξη του πολιτισμού προκαλείται από την απόφαση ενός Τιτάνα και στον *Πρωταγόρα* ο Προμηθέας δίνει τα εφόδια στους ανθρώπους, ώστε να εξελιχθούν εφόσον τα χρησιμοποιήσουν.

4. Χωρίζονται οι μαθητές/-τριες σε 4 ομάδες και καλούνται η κάθε ομάδα να **διερευνήσουν ψηφιακό υλικό** σχετικά με τα ταφικά έθιμα και να εντοπίσουν διαφορές και ομοιότητες με τον τρόπο ταφής του Πολυνείκου. Πιο συγκεκριμένα, η μία ομάδα θα αναζητήσει υλικό σε κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, η άλλη ομάδα στην ιστορία ελληνική και παγκόσμια, ή άλλη ομάδα στην λαογραφία και η τελευταία στη λογοτεχνία. Ανάλογα με το στόχο του/της εκπαιδευτικού μπορούν να δοθούν στους μαθητές/-τριες συγκεκριμένα αποσπάσματα ή να αφεθούν οι μαθητές/-τριες ελεύθεροι/-ες να ιστοεξερευνήσουν.

5. Χωρίζονται οι μαθητές/-τριες σε 4 ομάδες. Στην πρώτη ομάδα ανατίθεται να μελετήσει αποσπάσματα από την *Αντιγόνη* του Μπρεχτ, να τη συγκρίνει με την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή και να αποτυπώσει τις σκέψεις της σε ένα **δελτίο ειδήσεων** που θα απευθύνεται στους μαθητές/-τριες του σχολείου. Στη δεύτερη ομάδα, οι μαθητές/-τριες ενθαρρύνονται να μελετήσουν αποσπάσματα από την *Αντιγόνη* του Ανουίγ, να τη συγκρίνουν με την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή και να διατυπώσουν τις σκέψεις τους **στο οπισθόφυλλο ενός βιβλίου** το οποίο είναι μια μελέτη για τα δύο κείμενα. Στις άλλες δύο ομάδες, προτείνεται στους μαθητές/-τριες να δημιουργήσουν ένα **ιστολόγιο με προγράμματα** των παραστάσεων αυτών, φωτογραφίες, κριτικές και προσκλήσεις για εκδήλωση σχετική με την αρχαία τραγωδία. Σκοπός αυτού του σεναρίου είναι να εκτιμήσουν οι μαθητές/-τριες την πρόσληψη της *Αντιγόνης* από τις νεότερες γενιές και να αποτιμήσουν το έργο ως κάτι που νοηματοδοτείται συνεχώς.

6. Συνδυαστική εξέταση *Αντιγόνης* με *Προμηθέα Δεσμώτη*: Χωρίζονται οι μαθητές/-τριες σε 5 ομάδες. Στην πρώτη ομάδα ανατίθεται να μελετήσει τους στίχους 1-127 (πρόλογος) από τον *Προμηθέα Δεσμώτη* και να υπογραμμίσει τους στίχους που αναφέρονται στην σκληρότητα του Δία απέναντι στον Προμηθέα και στην σκληρή ποινή που του έχει επιβάλει. Στη συνέχεια, ενθαρρύνονται οι μαθητές/-τριες να **εκφράσουν σε γραπτό κείμενο** τις ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στον Κρέοντα και το Δία ως φορέων εξουσίας στην οποία ένα άτομο τόλμησε να αντισταθεί. Εναλλακτικά, μπορούν να εκφράσουν αυτές τις ομοιότητες και διαφορές **φτιάχνοντας ένα κόμικ**. Η δεύτερη ομάδα θα μελετήσει τους στίχους 128-195 (πάροδος) από τον *Προμηθέα Δεσμώτη* και θα συγκρίνει σε γραπτό κείμενο τον Προμηθέα με την *Αντιγόνη* ως προς τον τρόπο που αντιμετωπίζουν τη σκληρή τιμωρία. Τους ίδιους στίχους θα μελετήσει και η τρίτη ομάδα αλλά αυτή θα συγκρίνει τον τρόπο με τον οποίο αντιδρά ο χορός στον θρήνο της *Αντιγόνης* για την τιμωρία της και ο χορός στον θρήνο του Προμηθέα για την τιμωρία του. Επιπλέον, η τέταρτη ομάδα θα αναζητήσει στους στίχους του προλόγου και της παρόδου του *Προμηθέα Δεσμώτη* απόψεις σχετικά την ύβρη, τη μοίρα και το αμετακίνητο του ήρωα και θα τις αντιπαραθέσει με αντίστοιχες απόψεις στην *Αντιγόνη*. Η πέμπτη ομάδα θα μελετήσει τους στίχους 1-127 (πρόλογος) και 196-398 (α

επεισόδιο) και θα διερευνήσει το δίπολο φίλος-εχθρός και θα το συγκρίνει με το αντίστοιχο δίπολο στην *Αντιγόνη*. Οι εργασίες αυτές μπορούν να εκπονηθούν ασύγχρονα και να παρουσιαστούν δια ζώσης στην τάξη.

7. **Αποδώστε θεατρικά** τη σύγκρουση Τειρεσία-Κρέοντα (στίχ. 988-1090). Δύο μαθητές/-τριες να αναλάβετε τη σκηνοθεσία της σκηνής. Άλλοι δύο μαθητές/-τριες να επιμεληθείτε τα σκηνικά. Ένας/Μία μαθητής/-τρια να ασχοληθεί με τις ενδυματολογικές λεπτομέρειες των ηρώων. Άλλοι/-ες δύο μαθητές/-τριες να ασχοληθείτε με την μουσική επένδυση της σκηνής. Δύο μαθητές/-τριες θα υποδυθούν το ρόλο του Κρέοντα και του Τειρεσία. Τέσσερις μαθητές/-τριες να φιλοτεχνήσουν τις αφίσες και την πρόσκληση για την παράσταση και τέλος τρεις μαθητές/-τριες εξοικειωμένοι με τις νέες τεχνολογίες να ενημερώσουν για την παράσταση με ένα κείμενο πολυτροπικό στην ιστοσελίδα του σχολείου. **Δραστηριότητα βιωματική.**

8. Με αφορμή ένα στίχο της τραγωδίας π.χ. «Οὔτοι συνέχθην, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν», καλούνται οι μαθητές/-τριες να χωριστούν σε πέντε ομάδες των 5 ατόμων. Στην πρώτη ομάδα ανατίθεται να **συνθέσει ένα ποίημα** συνδυάζοντας στίχους της *Αντιγόνης*, της *Ισμήνης* και του *Αίμονα* σχετικούς με το συγκεκριμένο στίχο, ώστε να διατυπώνονται οι σκέψεις τους για αυτή την άποψη της *Αντιγόνης*. Στη δεύτερη ομάδα προτείνεται να **συγκεντρώσουν και να καταγράψουν στίχους σύγχρονων έντεχνων τραγουδιών ελληνικών ή ξενόγλωσσων**, οι οποίοι θα είναι σχετικοί με αυτόν το στίχο. Ενθαρρύνονται οι μαθητές/-τριες να **διακοσμήσουν** με τους στίχους αυτούς την αίθουσα εκδηλώσεων του σχολείου. Στην τρίτη ομάδα ανατίθεται να φτιάξουν **ένα κολάζ** με φράσεις αρχαίων Ελλήνων ποιητών, φιλοσόφων, ιστοριογράφων ή με γνωμικά σχετικά με το θέμα του στίχου. Στην τέταρτη ομάδα προτείνεται να σκεφτούν και να καταγράψουν σε **μορφή διαγράμματος** τους τίτλους ποιημάτων ή λογοτεχνικών έργων της νεοελληνικής λογοτεχνίας ή της ευρωπαϊκής τα οποία έχουν διδαχτεί κατά τα προηγούμενα σχολικά έτη ή έχουν μελετήσει μόνοι τους και έχουν σχέση με το περιεχόμενο του συγκεκριμένου στίχου. Τέλος, στην πέμπτη ομάδα ανατίθεται να **γράψουν μια επιστολή** προς έναν φίλο/-η τους στην οποία θα αναλύουν τις σκέψεις τους με αφορμή τον στίχο αυτό της *Αντιγόνης*.

Οι μαθητές/-τριες δύνανται να αναζητούν τα αποσπάσματα που δίνονται στις δραστηριότητες στην Πύλη για την Ελληνική ή στις Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα και γλωσσική εκπαίδευση: <https://www.greek-language.gr/digitalResources/> με την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού. Επιπλέον, έχουν τη δυνατότητα να κρατούν τις σημειώσεις τους στον κειμενογράφο ή σ' ένα συνεργατικό έγγραφο google. Τέλος, για τη δημιουργία διαγραμμάτων ή εννοιολογικού χάρτη μπορούν να χρησιμοποιούν εργαλεία, όπως για παράδειγμα το εργαλείο Εννοιολογικής Χαρτογράφησης στο Φωτόδενδρο: <http://photodentro.edu.gr/lor/handle/8521/3423> ή το εργαλείο του Εννοιολογικού Χάρτη στο αντίστοιχο μάθημα στην eclass.

B5. Ενδεικτικό διδακτικό σενάριο

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος διδακτικού σεναρίου: Η έννοια της φρόνησης στην *Αντιγόνη*, σε σύγχρονα κείμενά της και στην ποίηση.

Δημιουργός: Τσιώλη Μαγδαληνή

Βαθμίδα - Τάξη : Β' ΛΥΚΕΙΟΥ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Γνωστικό αντικείμενο: Σοφοκλής *Αντιγόνη*

Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές και συμβατότητα με ΠΣ

Γνωστικό αντικείμενο: Αρχαία ελληνική γραμματεία /ανακεφαλαιωτική ενότητα

Θεματικό πεδίο: Το κείμενο ως πεδίο συνάντησης του αρχαίου και σύγχρονου κόσμου.

Θεματική ενότητα: Διαθεματικότητα/Διεπιστημονικότητα.

Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα:

Στόχος του σεναρίου σύμφωνα με το ΠΣ είναι οι μαθητές/-τριες να επιλέγουν πληροφορίες άλλων επιστημονικών και θεματικών περιοχών και να τις συγκρίνουν με τα δεδομένα του αρχαιοελληνικού κειμένου *Αντιγόνη*. Επίσης, προσδοκείται να αποτιμούν τις διαχρονικές απόψεις του κειμένου. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές/-τριες αναμένεται να εντοπίσουν και να κατανοήσουν ότι έννοιες, όπως η φρόνηση απαντούν και σε άλλα λογοτεχνικά έργα και αποτελούν διαχρονικές απόψεις.

Σχέση με άλλες θεματικές ενότητες ή/και θεματικά πεδία του γνωστικού αντικείμενου ή/και άλλα γνωστικά αντικείμενα:

Εκτός από τη θεματική ενότητα της διεπιστημονικότητας/διαθεματικότητας θα αναπτυχθούν και οι **νέοι γραμματισμοί** με το σενάριο αυτό. Οι μαθητές/-τριες, δηλαδή, αναμένεται να διατυπώνουν γραπτά ή προφορικά τις απόψεις τους για το προς εξέταση θέμα, να τροποποιούν ένα κείμενο σε άλλες μορφές κειμένου και να μετασηματίζουν διαμορφωμένες αντιλήψεις για ένα θέμα μέσα από συνεργατικές δράσεις. Επιπλέον, στο συγκεκριμένο σενάριο και επειδή το κείμενο εξετάζεται ολιστικά το θεματικό πεδίο της διαθεματικότητας/διεπιστημονικότητας σχετίζεται και με τα εξής θεματικά πεδία: **κείμενο ως μορφή** και **κείμενο ως περιεχόμενο**. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές/-τριες θα εντοπίσουν την έννοια της φρόνησης στο κείμενο και θα αναζητήσουν παρόμοιες αναφορές και σε κείμενα σύγχρονα ή προγενέστερα της *Αντιγόνης* (**διακειμενικότητα**). Επίσης, θα αξιοποιηθεί το θεματικό πεδίο κείμενο ως μορφή, καθώς οι μαθητές/-τριες θα αποτιμήσουν τη συνέχεια της ελληνικής γλώσσας μέσα από τη διερεύνηση της σημασίας λέξεων (π.χ. φρόνηση) στην αρχαία ελληνική και νεοελληνική γλώσσα.

Χρονική διάρκεια: 2-3 διδακτικές ώρες. Οπωσδήποτε υπάρχει και η δυνατότητα κάποιες δραστηριότητες να εκπονηθούν εξ αποστάσεως στο πλαίσιο της ασύγχρονης διδασκαλίας για την προετοιμασία δραστηριοτήτων και στην ολομέλεια δια ζώσης μέσα στην τάξη να παρουσιαστούν οι εργασίες.

2. ΣΚΕΠΤΙΚΟ ΣΕΝΑΡΙΟΥ (και πιθανές αντιλήψεις μαθητών/τριών για το προς μελέτη θέμα) – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ/ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Το σκεπτικό του σεναρίου επικεντρώνεται στη διερεύνηση της έννοιας της φρόνησης και της σημασίας της στην *Αντιγόνη*, σε κείμενα σύγχρονά της και νεώτερα. Η λέξη έχει μεγάλο εννοιολογικό εύρος και συσχετίζεται και με συναισθηματικές-ψυχικές καταστάσεις. Σύμφωνα με τον R. P. Winnington – Ingram(1980) η φρόνηση συνδέεται με την ψυχική υγεία ή την παραφροσύνη. Άλλωστε, διάχυτη είναι η άποψη σε όλη την τραγωδία της *Αντιγόνης* ότι η γνώση δεν αρκεί για τη λήψη μιας απόφασης αλλά χρειάζεται και η ορθή κρίση και σκέψη. Βέβαια, οι τραγικοί ήρωες φαίνεται ότι δεν εκτιμούν την άποψη αυτή και μόνο στο τέλος της τραγωδίας καταδεικνύεται η σημασία της ευβουλίας και της φρόνησης για την ευτυχία του ανθρώπου. Ο ποιητής καταδεικνύει την έννοια της φρόνησης μέσα από αντιθέσεις (φρόνηση-αφροσύνη, ορθή σκέψη-λανθασμένη και σοφία-τρέλα) σύμφωνα με τον Knapp(1916). Αλλά και ο Webster (1996) θεωρεί ότι η φρόνηση έχει πνευματική και ηθική διάσταση. Οι αποφάσεις του Κρέοντα στηρίζονται κυρίως στην πεποίθηση ότι κατέχει τη γνώση και οι αποφάσεις της *Αντιγόνης* στο ηθικό δίκαιο. Ο Κρέοντα, ένας άντρας με εξουσία διαπράττει εσφαλμένες πράξεις λόγω της άγνοιάς του, βλάπτει αγαπημένα πρόσωπα και ο ίδιος καταλήγει στην εξαθλίωση (Griffith,1999). Από την άλλη πλευρά η *Αντιγόνη* κινείται από ηθικά κίνητρα αλλά ξεπερνά το μέτρο και διαπράττει «ύβριν». Στο τέλος της τραγωδίας ο χορός αναφέρεται με σαφήνεια στην αξία της φρόνησης όταν λέει: «*Η φρόνηση είναι το πιο σημαντικό στοιχείο της ευτυχίας./Οι καυχσιολογίες των αλαζόνων, αφού υποστούν μεγάλες ποινές, συνήθως διδάσκουν, πολύ αργά δυστυχώς, τη φρόνηση*» και τα λόγια αυτά απηχούν τη σκέψη όλης της τραγωδίας. Στη σημασία της φρόνησης αναφέρεται και Αίμονας και ο Τειρεσίας ο οποίος μάλιστα τη θεωρεί απαραίτητη για τη διαμόρφωση ορθής γνώμης και για την απομάκρυνση του ανθρώπου από την υπερβολή. Εντέλει στην τραγωδία αυτή δεν υπάρχει η έννοια του συνετού και φρόνιμου ανθρώπου αλλά οι ήρωες παρασύρονται από τα πάθη τους με αποτέλεσμα να υπερισχύουν αυτά (Λιόντα, 2008). Επομένως, όταν η αρετή αυτή ωθείται πέρα από τα όρια της, τότε αντιπροσωπεύεται η ηθική πτυχή της σωφροσύνης, ενώ όταν ο ήρωας αποτυγχάνει να γνωρίσει τον εαυτό του, τότε αναφερόμαστε στην πνευματική πτυχή της (Τασλόγλου,2016). Συνεπώς, η τραγωδία διδάσκει ότι ο άνθρωπος πρέπει να είναι ταπεινόφρων και ευλαβής και να αποφεύγει την αλαζονεία και τις ψευδαισθήσεις της (Bowra, 1968). Από την άλλη πλευρά ο φιλόσοφος Αριστοτέλης διαχωρίζει την φρόνηση από τη σωφροσύνη, καθώς και την ευβουλία από τη φρόνηση. Η σωφροσύνη ανήκει στις ηθικές αρετές και αφορά τον πόνο και την ευχαρίστηση του σώματος, ενώ η φρόνηση ανήκει στις διανοητικές αρετές. Πιο συγκεκριμένα, δηλαδή, στον Σοφοκλή, η φρόνηση είναι νοητική και συναισθηματική λειτουργία, ενώ στον Αριστοτέλη

είναι διανοητική αρετή της ψυχής, η οποία μαζί με την ηθική αρετή οδηγεί στην ευδαιμονία. Οι μαθητές/-τριες, λοιπόν, συνιστάται να εκτιμήσουν τη σημασία της φρόνησης στις αποφάσεις και στις πράξεις των τραγικών ηρώων, να εντοπίσουν τη διαχρονικότητα της έννοιας, να διακρίνουν τη συμβολή της για την ευτυχία του ανθρώπου και να καλλιεργήσουν τον κριτικό γραμματισμό. Στο τέλος, οι μαθητές/τριες θα διερευνήσουν τη σημασία της φρόνησης στην καθημερινότητα που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι σε προσωπικό, σχολικό, οικογενειακό και κοινωνικό επίπεδο.

3. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ:

Προαπαιτούμενες γνώσεις θεωρούνται η απόδοση του αρχαιοελληνικού κειμένου στη νέα ελληνική και η κατανόηση του περιεχομένου της τραγωδίας της *Αντιγόνης*. Επίσης, χρειάζεται σε ικανοποιητικό βαθμό η εξοικείωση των μαθητών/-τριών με τη χρήση λογισμικού επεξεργασίας και παρουσίασης κειμένων, τη χρήση λογισμικού εννοιολογικής χαρτογράφησης, καθώς και με την πλοήγηση στο διαδίκτυο. Τέλος, οι μαθητές/-τριες ενδείκνυται να είναι εξοικειωμένοι με τον ομαδοσυνεργατικό τρόπο εργασίας.

4. ΣΚΟΠΟΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ - ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ:

Σκοπός σεναρίου:

Οι μαθητές/-τριες ενδείκνυται να προσεγγίσουν μια βασική έννοια της συγκεκριμένης τραγωδίας (φρόνηση): η απουσία της οποίας καθόρισε τις ενέργειες των ηρώων και τους οδήγησε στην συντριβή. Σκοπός είναι οι μαθητές/-τριες να κατανοήσουν τη σημασία της έννοιας ενεργοποιώντας την κριτική τους ικανότητα, την ανακαλυπτική μάθηση και την συνεργασία. Απώτερος και σημαντικότερος στόχος είναι να αντιληφθούν οι μαθητές/-τριες τη διαχρονικότητα της έννοιας στη ζωή των ανθρώπων, τις αδυναμίες της ανθρώπινης συμπεριφοράς και με κριτική σκέψη να εντοπίσουν δυναμικά το νόημά της στη σύγχρονη με τους ίδιους πραγματικότητα.

Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα:

ως προς τις γνώσεις οι μαθητές/-τριες:

- Να αναγνωρίζουν τις διαστάσεις της έννοιας της φρόνησης.
- Να διακρίνουν την ευρεία χρήση της λέξης *φρόνηση* και τη σημασία της στα κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμματείας.
- Να ορίζουν τις ιδιότητες της φρόνησης και να διακρίνουν τις προϋποθέσεις με τις οποίες αυτή οδηγεί στην ευτυχία.
- Να αναγνωρίζουν την αξία της φρόνησης σε διαφορετικά κείμενα (τραγωδία, φιλοσοφικά κείμενα, κείμενα κρητικής λογοτεχνίας).
- Να συμπεραίνουν τη συνομιλία της *Αντιγόνης* με σύγχρονα ή προγενέστερα έργα.
- Να ελέγχουν τι έμαθαν, τι θέλουν να μάθουν ή τι χρειάζεται να μάθουν και αν έχουν κατακτήσει τους τρόπους απόκτησης της γνώσης (μεταγνωστικές δεξιότητες).

ως προς τις δεξιότητες οι μαθητές/-τριες:

- Να χρησιμοποιούν τις δυνατότητες που παρέχει η ανάπτυξη των Ψηφιακών Μέσων (ΨΜ) στην αναζήτηση και διαχείριση της γνώσης.
- Να σχεδιάζουν και να συντάσσουν οι ίδιοι/-ες κείμενα σε ψηφιακή μορφή, πολυτροπικά κ.ά. (ψηφιακός γραμματισμός).
- Να παρουσιάζουν τις ιδέες του σε διάφορα είδη κειμένων γραπτά ή προφορικά.
- Να αναπαριστούν τις σκέψεις του σε σχέδιο/σκίτσο και άλλα.
- Να ανακαλύπτουν την αξία της συνεργατικής μάθησης.

ως προς τις στάσεις οι μαθητές/τριες:

- Να εκτιμούν την αξία της φρόνησης στη λήψη αποφάσεων.
- Να αποδέχονται τη σημασία της φρόνησης σε όλα τα κοινωνικά/πολιτικά πλαίσια.
- Να αναστοχάζονται τη σημασία της φρόνησης για τη δική τους ζωή και τις καθημερινές διαπροσωπικές τους σχέσεις.
- Να συνεργάζονται και να υποστηρίζουν τη βιωματική μάθηση.
- Να εκτιμούν την αξία της κριτικής ικανότητας, της σύγκρισης, της αντιπαραβολής και της συνεργασίας.

5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Οι μαθητές/-τριες έχουν ολοκληρώσει την *Αντιγόνη* και το σενάριο αυτό προτείνεται να πραγματοποιηθεί στα πλαίσια της ανακεφαλαίωσης και της γενικής θεώρησης του έργου. Ενδεικνύται το σενάριο να υλοποιηθεί στην σχολική τάξη και οι μαθητές/-τριες να είναι χωρισμένοι/-ες σε ομάδες. Επιπρόσθετα, χρειάζεται το εκπαιδευτικό υλικό, διαδίκτυο στην τάξη ή τάξη/εργαστήριο της πληροφορικής.

6. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Στην υλοποίηση του σεναρίου ακολουθείται η **κειμενοκεντρική διδακτική προσέγγιση** η οποία στηρίζεται αφενός στις αρχές της **ανακαλυπτικής /διερευνητικής μάθησης** και αφετέρου στις απόψεις της **διδακτικής του ενεργού υποκειμένου**, δηλαδή οι μαθητές/-τριες ανακαλύπτουν τη γνώση η οποία δεν τους παρέχεται έτοιμη. Επιπλέον, η διδακτική προσέγγιση στηρίζεται στη **συνεργατική μάθηση** και ο/η εκπαιδευτικός λειτουργεί υποστηρικτικά στη διαδικασία της μάθησης. Στόχος είναι οι μαθητές/-τριες να οικοδομήσουν σταδιακά τη γνώση και να αναπτύξουν όλα τα είδη γραμματισμού. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από τη συνεργασία των μαθητών/-τριών στην ομάδα φανερώνεται ο ιδιαίτερος τρόπος που ο καθένας/ η καθεμία αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει την πληροφορία και παράλληλα, στα πλαίσια της αλληλεπίδρασης, οικοδομείται επαγωγικά και συλλογικά η πορεία προς την κατανόηση και τη γνώση του ζητουμένου. Επιπρόσθετα, η διδακτική προσέγγιση είναι **διαφοροποιημένη** σύμφωνα με τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες των μαθητών/-τριών.

Τέλος, οι μαθητές/-τριες προσεγγίζουν το προς εξέταση θέμα **βιωματικά**, σύμφωνα με τις εμπειρίες τους και τις γνώσεις τους.

Ως μέσα διδασκαλίας ορίστηκαν, αφενός, το σχολικό εγχειρίδιο με τα ερμηνευτικά σχόλια που διαθέτει σε κάθε ενότητα και αφετέρου, το διαδίκτυο σε προκαθορισμένες, ωστόσο, από τον/την εκπαιδευτικό δραστηριότητες με συγκεκριμένη στοχοθεσία, κυρίως, για εξοικονόμηση χρόνου. Οι μαθητές/-τριες αξιοποίησαν σώματα ΑΕ κειμένων και κειμένων της κρητικής λογοτεχνίας για να διευκολύνουν την ερμηνευτική διαδικασία. Με την πλοήγηση στο αξιόπιστο διαδικτυακό περιβάλλον της Πύλης για την Ελληνική γλώσσα συντελέστηκε η επαφή τους με τη δυναμική της αρχαίας ελληνικής και νεοελληνικής γλώσσας. Περαιτέρω, χρησιμοποιήθηκαν λογισμικά επεξεργασίας κειμένου (κειμενογράφος) για τη σύνταξη απλών διαγραμμάτων ή κειμένων, τα οποία βοηθούν τους/τις μαθητές/-τριες να περάσουν από την ανάγνωση και την πρόσληψη στη δημιουργία (Γιάννου, 2008). Οι μαθητές/-τριες αξιολογούνται από τη συμμετοχή τους στις ομάδες, τα αποτελέσματα των εργασιών τους, την παρουσίαση των εκπονημάτων τους και τη συμμετοχή τους στην ανταλλαγή απόψεων και τη συζήτηση στην ολομέλεια.

7. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

Φάση 1η: 1η διδακτική ώρα

Το συγκεκριμένο σενάριο εφαρμόζεται, όταν έχει ολοκληρωθεί η διδασκαλία της τραγωδίας της *Αντιγόνης*. Ο/Η εκπαιδευτικός γράφει στον πίνακα ή αναγιγνώσκει κριτικά τα τελευταία λόγια του χορού:

«Πολλῶ τὸ φρονεῖν εὐδαιμονίας πρῶτον ὑπάρχει· χρῆ δὲ τὰ γ' εἰς θεοὺς μηδὲν ἄσεπτεῖν; μεγάλοι δὲ λόγοι μεγάλας πληγὰς τῶν ὑπεραύχων ἀποτείσαντες γήρα τὸ φρονεῖν ἐδίδαξαν.» και στη συνέχεια εξηγεί στους/στις μαθητές/-τριες ότι θα ασχοληθούν με τις διαστάσεις της έννοιας της φρόνησης στη συγκεκριμένη τραγωδία και σε άλλα σύγχρονα και νεότερα λογοτεχνικά έργα. Τους επισημαίνει ότι αρχικά, αφού χωριστούν σε ομάδες, θα αναζητήσουν τις σημασίες της λέξης *φρόνηση*. Ο ρόλος του είναι καθοδηγητικός και διασαφητικός, ώστε να είναι ξεκάθαρο στους/στις μαθητές/-τριες με ποιες δραστηριότητες θα ασχοληθούν. Χωρίζει, λοιπόν, τους/τις μαθητές/-τριες σε 4 ομάδες και τους καλεί να αναζητήσουν στο LIDDELL & SCOTT, στις ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddell-scott/search.html?lq=%CF%86%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B9%CF%82&full_lemma=true το λήμμα φρόνησις επιλέγοντας την αναζήτηση και στο σώμα του λήμματος προκειμένου να εντοπίσουν την ευρεία χρήση της λέξης και τη σημασία της στα κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμματείας (διάρκεια πλοήγησης 10 λεπτά). Ο/Η διδάσκων/-ουσα πρέπει να φροντίσει κάθε ομάδα να περιλαμβάνει ένα/μία τουλάχιστον μαθητή/-τρια που θα έχει άνεση με τις νέες τεχνολογίες, για να χειρίζεται εκ μέρους της ομάδας του/της τις δραστηριότητες που αφορούν στις ΤΠΕ και ένα/μία μαθητή/-τρια που θα αναλάβει εκ μέρους της ομάδας του/της την παρουσίαση των πορισμάτων της στην τάξη. Ακόμη, θα πρέπει να προσέξει η κάθε ομάδα να είναι όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτική γίνεται ως προς το

φύλο και τις ικανότητες των μαθητών/-τριών, για να υπάρχει ισοτιμία μεταξύ των ομάδων. Στην περίπτωση που δε βρίσκονται οι μαθητές/-τριες στην αίθουσα της πληροφορικής την πλοήγηση στο λεξικό την κάνουν όλοι μαζί στον υπολογιστή της τάξης ή ο/η εκπαιδευτικός το έχει δώσει ως άσκηση στους/στις μαθητές/-τριες την προηγούμενη διδακτική ώρα/στα πλαίσια της ασύγχρονης διδασκαλίας. Οι μαθητές/-τριες παρουσιάζουν στην τάξη τις σημασίες της λέξης *φρόνηση* και ο/η εκπαιδευτικός τις καταγράφει στον πίνακα, ώστε να είναι ορατές από όλους/-ες.

Στη συνέχεια, εξηγεί στους/στις μαθητές/-τριες ότι θα μελετήσουν κάποιους στίχους και αποσπάσματα ανά ομάδα, ώστε να εντοπίσουν την έννοια της φρόνησης στις αποφάσεις και ενέργειες της *Αντιγόνης* και του *Κρέοντα*, καθώς και τη σημασία της έννοιας στον Αριστοτέλη και στον Ερωτόκριτο. Εφόσον, είναι ανακεφαλαιωτική ενότητα οι μαθητές/-τριες έχουν ολοκληρώσει την προσπέλαση του κειμένου και έχουν ήδη διαμορφώσει άποψη για τους ήρωες και τις επιλογές τους.

Συνεπώς, ο/η εκπαιδευτικός αναθέτει στην 1η ομάδα να μελετήσει τους εξής στίχους: 49, 98-99, 376-383, 556-557, 599-603 από την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή και να προσδιορίσει με ποια σημασία χρησιμοποιείται το *φρονεῖν* και τα παράγωγά του για την *Αντιγόνη* και πώς καθορίζει η ύπαρξή του ή μη τις ενέργειές της. Επιπλέον, καλούνται οι μαθητές/-τριες να αποτυπώσουν τις σκέψεις τους γραπτά σχετικά με τις αποφάσεις, τη στάση και τις ενέργειες της *Αντιγόνης* σύμφωνα με την ύπαρξη ή μη του *φρονεῖν* ως θεατές της παράστασης. Αντίστοιχα στη 2η ομάδα ο/η εκπαιδευτικός αναθέτει στους/στις μαθητές/-τριες προς μελέτη τους στίχους από την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή: 478-479, 491-492, 510-511, 706-707, 996, 1015, 1023-1024 και ζητά να προσδιορίσουν με ποια σημασία χρησιμοποιείται το *φρονεῖν* και τα παράγωγά του για τον *Κρέοντα* και πώς καθορίζει η ύπαρξή του ή μη τις ενέργειές του. Επιπλέον, καλούνται να αποτυπώσουν τις σκέψεις τους γραπτά σχετικά με την προσωπικότητα του *Κρέοντα* ως θεατές της παράστασης. Ο σκοπός είναι να αντιληφθούν οι μαθητές/-τριες ότι η έλλειψη της φρόνησης κατευθύνει κυρίως τις ενέργειες των δύο ηρώων. Είναι πολύ ενδιαφέρον οι μαθητές/-τριες να διατυπώσουν τις προσωπικές τους σκέψεις ως σύγχρονοι θεατές της παράστασης. Οι μαθητές/-τριες χρησιμοποιούν το εργαλείο ανθολόγιο κειμένων αττικής πεζογραφίας από τον ιστότοπο Πύλη της Ελληνικής Γλώσσας: <https://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>, για να εντοπίσουν τους στίχους που ενδιαφέρουν την κάθε ομάδα ή αν δεν βρίσκονται στην αίθουσα της πληροφορικής χρησιμοποιούν το σχολικό βιβλίο τους. Οι μαθητές/τριες της 3^{ης} ομάδας καλούνται να μελετήσουν 2 αποσπάσματα από τα Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη Z1142α, 8-9, αφού πλοηγηθούν στις ψηφίδες της ελληνικής γλώσσας και πιο συγκεκριμένα στο link: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=78&page=68 και B,1107a στο link: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=78&page=19.

Στις αντίστοιχες σελίδες τα αποσπάσματα απαντούν στο πρωτότυπο και σε μετάφραση. Στη συνέχεια, οι μαθητές/-τριες θα παρουσιάσουν σε διάγραμμα τις απόψεις του Αριστοτέλη για τις ιδιότητες της φρόνησης και τις προϋποθέσεις με τις οποίες αυτή οδηγεί στην ευτυχία. Οπωσδήποτε, η μελέτη των στίχων ή των αποσπασμάτων του Αριστοτέλη μέσα από μια δόκιμη, νεοελληνική μετάφραση, δίνει την ευκαιρία στους/στις μαθητές/-τριες για μια ευκολότερη ανάγνωση του κειμένου που θα τους βοηθήσει να παρατηρήσουν πιο στενά τη συλλογιστική και τις απόψεις του φιλοσόφου. Στην 4η ομάδα ο/η εκπαιδευτικός δίνει μια ευσύνοπτη περίληψη του Ερωτόκριτου στους/στις μαθητές/-τριες για να ξαναθυμηθούν το ποίημα που έχουν διδαχτεί σε άλλη τάξη. Την περίληψη αυτή θα βρουν οι μαθητές/-τριες σε έγγραφο που έχει αναρτήσει ο/η εκπαιδευτικός στην e-class. Στη συνέχεια, ο/η εκπαιδευτικός τους αναθέτει να μελετήσουν τους εξής στίχους από τον Ερωτόκριτο του Β. Κορνάρου: μέρος πρώτο: στ.27-32, στίχ. 77-81, στίχ. 279-280, στίχ. 655-658, στίχ. 1603-1608 μέρος δεύτερο στίχ. 569-570, μέρος τρίτο 1321-1322, μέρος στίχ. τέταρτο 255-258. Τους στίχους αυτούς, επίσης, ο/η εκπαιδευτικός τους έχει καταγράψει σε ένα word, το οποίο έχει ανεβάσει στην e-class. Οι μαθητές/-τριες ενθαρρύνονται να προσδιορίσουν την έννοια της φρόνησης ή μη στην εποχή που διαδραματίζεται το ποίημα και στις ενέργειες της Αρετούσας και του Ερωτόκριτου. Στη συνέχεια, οι μαθητές/-τριες καλούνται να παρουσιάσουν τις σκέψεις τους σε ομιλία ως συνομήλικοι των δυο ερωτευμένων νέων σχετικά με την έννοια της φρόνησης την εποχή που είναι γραμμένο το ποίημα και με τις περιπτώσεις που αυτή αίρεται. Οι μαθητές/-τριες θα καταγράψουν τις εργασίες τους είτε στο word, αν έχουν τη δυνατότητα χρήσης υπολογιστή, ή σε σελίδες Α4. Η καταγραφή των εργασιών αφενός γυμνάζει τους/τις μαθητές/-τριες στο γραπτό λόγο συνοπτικό ή αναλυτικό και αφετέρου θα βοηθήσει τις υπόλοιπες ομάδες να αντιληφθούν τον πυρήνα της κάθε παρουσίασης, καθώς και τον/την μαθητή/-τρια κάθε ομάδας ο οποίος καλείται να αναλάβει την προφορική παρουσίαση στην τάξη για χάρη της ομάδας του. Ο/Η εκπαιδευτικός ενδείκνυται να επισκέπτεται κάθε ομάδα, ώστε να λύνει πιθανές απορίες και να ενθαρρύνει τους/τις μαθητές/-τριες για την συνέχεια της εργασίας τους.

Οι μαθητές/-τριες εξετάζουν τα συγκεκριμένα αποσπάσματα με την ομαδοσυνεργατική μέθοδο, αλληλεπιδρούν, συμμετέχουν στην εύρεση της γνώσης και δημιουργούν αναπτύσσοντας αναλυτικές, συνθετικές, κριτικές ικανότητες και ψηφιακές δεξιότητες.

Φάση 2^η: 2^η διδακτική ώρα

Η κάθε ομάδα με έναν/μία εκπρόσωπο που θα έχει επιλέξει η ίδια θα παρουσιάσει την εργασία της στην ολομέλεια και στη συνέχεια θα ακολουθήσει συζήτηση και ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των μαθητών/-τριών.

Ο/Η διδάσκων/-ουσα έχει εδώ ένα σημαντικό ρόλο, αυτό του συντονιστή της διαδικασίας, και προσέχει η κατανομή του χρόνου για την κάθε ομάδα να είναι ισότιμη, να παρουσιαστούν όλα τα βασικά σημεία της εργασίας της κάθε ομάδας και να γίνουν κατανοητά από τις άλλες ομάδες. Συνιστάται να κρατά και κάποιες σημειώσεις στον πίνακα, ώστε όλοι οι μαθητές/τριες να έχουν και οπτική επαφή όσων λέγονται.. Στη συνέχεια, μπορεί να κατευθύνει ένα διάλογο ανάμεσα στους/στις μαθητές/-τριες, είτε θέτοντας ο/η ίδιος/-α

σχετικές ερωτήσεις είτε συντονίζοντας ερωτήσεις που προέρχονται από τους/τις ίδιους/-ες τους/τις μαθητές/-τριες. Είναι σκόπιμο σε αυτή τη φάση, ο/η διδάσκων/-ουσα να θέσει ερωτήματα που αφορούν την σύνδεση των νοημάτων που προκύπτουν από τα αποσπάσματα που μελετήθηκαν με φαινόμενα που παρουσιάζονται σήμερα στην πραγματικότητα στην οποία ζουν οι ίδιοι/-ες οι μαθητές/-τριες (σημασία της φρόνησης κατά τη λήψη αποφάσεων και συνέπειες της απουσίας της στην καθημερινότητα που αντιμετωπίζουν οι μαθητές/-τριες σε προσωπικό, σχολικό, οικογενειακό και κοινωνικό επίπεδο). Το θέμα μελετάται έτσι και στη συγχρονική του διάσταση και γίνονται συσχετισμοί με το σήμερα, που ίσως οδηγήσουν τους/τις μαθητές/-τριες σε περαιτέρω προβληματισμό.

Στο τέλος, και εφόσον υπάρχει χρόνος, η κάθε ομάδα σε χαρτόνι θα σχεδιάσει ελεύθερα και θα καταγράψει σκέψεις σχετικά με την έννοια της φρόνησης.

8. ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ - ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τέλος, η κατάκτηση των παραπάνω μπορεί να επιτευχθεί (σε μια επέκταση του παρόντος διδακτικού σεναρίου) και κυρίως σε συνθήκες εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με την μελέτη και άλλων αποσπασμάτων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας ή της νεοελληνικής γραμματείας που αναφέρονται στην έννοια της φρόνησης τα οποία μπορούν να αναρτηθούν στην e-class ή στην eme από τον/την εκπαιδευτικό. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές/-τριες δύνανται να μελετήσουν αποσπάσματα από τον *Οιδίποδα τύραννο* π.χ. στίχος 617 στον οποίο διαφαίνεται ότι η φρόνηση δεν συνδέεται με βιαστικές και επιπόλαιες σκέψεις ή επίσης απόσπασμα από την τραγωδία *Αίας* στην οποία εμφανίζεται η σημασία της ύπαρξης της φρόνησης σε όλες τις ενέργειες του ανθρώπου. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και σύνθετες λέξεις της φρόνησης που συναντάμε στον Ηράκλειτο, τον *Προμηθέα Δεσμώτη* και στον *Αγαμέμνονα* του Αισχύλου. Οι μαθητές/-τριες θα μπορούσαν με την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού να συλλέξουν φράσεις με τη λέξη *φρόνηση* από κείμενα αρχαίας ελληνικής γραμματείας, ρήσεις αρχαίων φιλοσόφων, στίχους ποιημάτων νεοελληνικής λογοτεχνίας ή φράσεις από κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας να τα καταγράψουν σε χρωματιστά χαρτόνια και να διακοσμήσουν τους τείχους του σχολείου ή τις βάσεις των σκαλοπατιών (της σκάλας) του σχολείου που οδηγούν στις αίθουσες.

9 . ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- Bowra, C. M. (1968). *Οι τραγωδίες του Σοφοκλή Αντιγόνη Οιδίπους Τύραννος*. Κώδικας.
- Γιάννου, Τ. (2014). Οι ΤΠΕ στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών. *Στο Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα Κέντρα Στήριξης Επιμόρφωσης, τεύχος 3, κλάδος (ΠΕ 02), γ' έκδοση έκδοση, αναθεωρημένη και εμπλουτισμένη*. Πάτρα: ΙΤΥ., σσ. 100-124.
- Griffith, M., (1999). (ed.), *Sophocles Antigone*. Cambridge
- Knapp, C. (1916). A Point in the Interpretation of the Antigone of Sophocles, *American Journal of Philology* (37) σσ. 300-301.

Λιόντα, Χ., (2008). *Ηθική και Πολιτική αρετολογία στη Σοφοκλεία Αντιγόνη*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Τασλόγλου, Κ.(2016). *Φιλοσοφικές έννοιες στην Αντιγόνη του Σοφοκλή σε συνάφεια με την επιχειρηματολογία των Ηθικών Νικομαχειών του Αριστοτέλη*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων-Κρήτης.

Webster, T.B.L.(1996). *Εισαγωγή στον Σοφοκλή*, μτφρ, Ι. Α. Μπάρμπας σ. 58. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Winnington – Ingram, R.P. (1980). *Κρέοντας και Αντιγόνη*.

Στο: <http://www.ekivolos.gr/kron%20kai%20antigoni.htm>

Χατζηναστασίου, Τ. (2015). Η έννοια της φρόνησης στην Αντιγόνη και τον Ερωτόκριτο. Μία συνομιλία μεταξύ Σοφοκλή και Κορνάρου για το ξεπέραςμα της σύγκρουσης μεταξύ Κρέοντα και Αντιγόνης. *Φιλολογική*, τ. 133

10 . ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φύλλα εργασίας (που θα δοθούν σε μαθητές και μαθήτριες)

1ο Φύλλο εργασίας για όλες τις ομάδες

Πηγαίνετε στο LIDDELL & SCOTT, στις ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddell-scott/search.html?lq=%CF%86%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B9%CF%82&full_lemma=true στο λήμμα *φρόνησις* επιλέγοντας την αναζήτηση και στο σώμα του λήμματος και εντοπίστε την ευρεία χρήση της λέξης και τη σημασία της στα κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμματείας. Καταγράψτε τα ευρήματά σας σε word.

Φύλλο εργασίας για την 1η ομάδα:

Μεταβείτε στον διαδικτυακό τόπο της Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα, στο εργαλείο για τα κείμενα της αττικής πεζογραφίας, βρείτε το όνομα του Σοφοκλή, πατήστε πάνω στην Αντιγόνη: [https://www.greek-](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/contents.html?author_id=13)

[language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/contents.html?author_id=13](https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/contents.html?author_id=13)

Βλέπετε το χωρισμό του κειμένου σε επεισόδια. Πατώντας πάνω στο κάθε επεισόδιο εμφανίζεται το αρχαίο κείμενο και δίπλα δύο νεοελληνικές μεταφράσεις. Επιλέξτε τους στίχους προς επεξεργασία που αφορούν την ομάδα σας: 49, 98-99, 376-383, 556-557, 599-603 και α): προσδιορίστε με ποια σημασία χρησιμοποιείται το φρονεῖν και τα παράγωγά του για την Αντιγόνη και πώς καθορίζει η ύπαρξή του ή μη τις ενέργειές της, β) αποτυπώστε τις σκέψεις σας γραπτά σχετικά με τις αποφάσεις, τη στάση και τις ενέργειες της Αντιγόνης ως θεατές της παράστασης.

Ανοίξτε ένα εργαλείο επεξεργασίας κειμένου και δημιουργήστε ένα νέο αρχείο, στο οποίο θα κρατήσετε σημειώσεις και στη συνέχεια θα αποτυπώσετε τις σκέψεις σας.

Φύλλο εργασίας για την 2η ομάδα:

Μεταβείτε στον διαδικτυακό τόπο της Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα, στο εργαλείο για τα κείμενα της αττικής πεζογραφίας, βρείτε το όνομα του Σοφοκλή, πατήστε πάνω στην Αντιγόνη

https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/contents.html?author_id=13

Βλέπετε τον χωρισμό του κειμένου σε επεισόδια. Πατώντας πάνω στο κάθε επεισόδιο εμφανίζεται το αρχαίο κείμενο και δίπλα δύο νεοελληνικές μεταφράσεις. Επιλέξτε τους στίχους προς επεξεργασία που αφορούν την ομάδα σας: 478-479, 491-492, 510-511, 706-707, 996, 1015, 1023-1024 και α) προσδιορίστε με ποια σημασία χρησιμοποιείται το φρονεῖν και τα παράγωγά του για τον Κρέοντα και πώς καθορίζει η ύπαρξή του ή μη τις ενέργειές του, β) αποτυπώστε τις σκέψεις τους γραπτά σχετικά με την προσωπικότητα του Κρέοντα ως θεατές της παράστασης. Είναι πολύ ενδιαφέρον να διατυπώσετε τις προσωπικές σας σκέψεις ως σύγχρονοι θεατές της παράστασης.

Ανοίξτε ένα εργαλείο επεξεργασίας κειμένου και δημιουργήστε ένα νέο αρχείο, στο οποίο θα κρατήσετε σημειώσεις και στη συνέχεια θα αποτυπώσετε τις σκέψεις σας.

2ο Φύλλο εργασίας για την 3η ομάδα:

Μελετήστε δύο αποσπάσματα από τα Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη Ζ1142α, 8-9, αφού πλοηγηθείτε στις ψηφίδες της ελληνικής γλώσσας και πιο συγκεκριμένα στον υπερσύνδεσμο:

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=78&page=68

και Β,1107α στο link:

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=78&page=19.

Στις αντίστοιχες σελίδες, τα αποσπάσματα απαντούν στο πρωτότυπο και σε μετάφραση. Παρουσιάστε σε διάγραμμα τις απόψεις του Αριστοτέλη για τις ιδιότητες της φρόνησης και τις προϋποθέσεις με τις οποίες αυτή οδηγεί στην ευτυχία. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε το εργαλείο Ενοιολογικής Χαρτογράφησης στο Φωτόδενδρο:

<http://photodentro.edu.gr/lor/handle/8521/3423> ή το εργαλείο του Ενοιολογικού Χάρτη στο αντίστοιχο μάθημα στην eclass ή μπορείτε να ανοίξετε ένα εργαλείο επεξεργασίας κειμένου και να δημιουργήσετε ένα νέο αρχείο, στο οποίο θα κρατήσετε σημειώσεις και στη συνέχεια θα αποτυπώσετε τις σκέψεις σας.

2ο Φύλλο εργασίας για την 4η ομάδα:

Μεταβείτε στην e-class, διαβάστε μια ευσύνοπτη περίληψη του Ερωτόκριτου και μελετήστε τους εξής στίχους από τον Ερωτόκριτο του Β. Κορνάρου: μέρος πρώτο: στίχ.27-32, στίχ. 77-81, στίχ. 279-280, στίχ. 655-658, στίχ. 1603-1608 μέρος δεύτερο στίχ. 569-570, μέρος τρίτο 1321-1322, μέρος τέταρτο στίχ. 255-258.

Προσδιορίστε την έννοια της φρόνησης ή μη στην εποχή που διαδραματίζεται το ποίημα και στις ενέργειες της Αρετούσας και του Ερωτόκριτου και παρουσιάστε τις σκέψεις σας σε ομιλία ως συνομήλικοι των δυο ερωτευμένων νέων σχετικά με την έννοια της φρόνησης την εποχή που είναι γραμμένο το ποίημα και με τις περιπτώσεις που αυτή αίρεται.

Ανοίξτε ένα εργαλείο επεξεργασίας κειμένου και δημιουργήστε ένα νέο αρχείο, στο οποίο θα κρατήσετε σημειώσεις και στη συνέχεια θα αποτυπώσετε τις σκέψεις σας.

B6. Κείμενα από τη βιβλιογραφία

Η συμβολή της τραγωδίας στην πολιτική συνείδηση

«Μόνο αν η ελευθερία του λόγου, ως προϋπόθεση εκτόνωσης ή ελέγχου, και ο διάλογος, ως δυνατότητα αντιπαράθεσης αντίθετων θέσεων, θεωρηθούν βασικά συστατικά της δημοκρατίας, είναι δυνατό να κατανοηθεί η συμβολή του θεάτρου στη διαμόρφωση πολιτικής συνείδησης και στη διαδικασία παιδευτικής εμπειρίας. Για το μέσο Αθηναίο πολίτη όλες οι ανοιχτές εκδηλώσεις (Εκκλησία, Βουλή, δικαστήρια, θέατρο) όπου κυριαρχούσε ο λόγος υποκαθιστούσαν την απουσία συστηματικής εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα το δράμα όμως, γεννημένο στο πλαίσιο της διονυσιακής λατρείας, όπου συνδυαζόταν η ψυχαγωγική απελευθέρωση με την τέλεση δρωμένων από τις πηγές του μύθου, μετασημάτισε τα στοιχεία αυτά σε δυναμικούς παράγοντες, οι οποίοι, μέσω του δραματοποιημένου λόγου, συνέβαλλαν στην καλλιέργεια πνευματικής εγρήγορσης. Αυτό ισχύει κυρίως για την τραγωδία, πραγματικό θέατρο ιδεών, που δεν λειτουργούσε ως απλή αντανάκλαση (παρά)-δεδομένων ηθικών και πολιτικών αρχών, αφού με τους προβληματισμούς της, ακόμη και μέσα στο συμβατικό πλαίσιο που όριζαν τα θρησκευτικά συμφραζόμενα, ανίχνευε περιοχές άγνωστες, επιχειρώντας διερευνήσεις τολμηρές και επικίνδυνες, αλλά φυσικές σε μια κοινωνία που εξασφάλιζε τεράστιο περιθώριο ελεύθερης έκφρασης».

Χουρμουζιάδης, Ν. (2000). Το θέατρο στην αρχαία Αθήνα. *Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας*, 25.

Οι πολιτικές διαστάσεις της τραγωδίας

«Ως εκ τούτου, η τραγωδία δεν πρέπει να προσληφθεί ως μια εμπειρία αποκλειστικά αισθητικής, συναισθηματικής ή τελετουργικής τάξεως (μολονότι είναι και τα τρία αυτά μαζί). Συνιστά μία πράξη η οποία θέτει στο επίκεντρο της δημόσιας σοφίας τις εντάσεις και τις αμφιλογίες που διέπουν ένα αλματώδως αναπτυσσόμενο πολιτικό και πολιτισμικό σύστημα, έτσι ώστε αυτές να τεθούν σε δημόσια κρίση και αντιπαράθεση.»

Goldhill, S. (2008). *Αισχύλου Ορέστεια*, μτφρ. Α. Παπασυριόπουλος, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 56.

Η ρητορική στην τραγωδία

«[...] Γιατί οι πρωταγωνιστές δεν ζουν απλώς: συνδιαλέγονται! Σε μακρούς μονόλογους, σε σύντομες συνομιλίες, σε αγώνες, που οργανώνονται με την τέχνη της σοφιστικής, αναλύουν, με όλες τις έννοιες, ιδέες και καταστάσεις. Μερικές φορές πρόκειται για αγορεύσεις στις οποίες ένα πρόσωπο που απειλείται, διαμαρτύρεται, ικετεύει και υπερασπίζεται την υπόθεσή του. Και συχνά δύο από αυτά λογομαχούν μπροστά σε ένα τρίτο, από το οποίο εξαρτάται η απόφαση: αναγνωρίζουμε εκεί το υπόδειγμα του δικαστηρίου και των αντιθετικών αγορεύσεων που χρησίμευσαν ως παράδειγμα σε όλους... Άλλες φορές έχουμε διαπάλη ιδεών, στην οποία πολιτικές, ηθικές και φιλοσοφικές θέσεις αντικρούουν η μια την άλλη, όπως μπορούσε να γίνει και στην Εκκλησία του Δήμου. Και στις δύο περιπτώσεις, η επίδραση των σοφιστών έπαιξε προφανώς ένα μεγάλο ρόλο».

Romilly, J. (1990). *Γιατί η Ελλάδα;* Μτφρ. Κ. Μηλιαρέση - Α. Μπ. Αθανασίου, επιμ. Λ. Μπρατσιώτη, Αθήνα: Το Άστυ, 217-241.

Σχέση με το έπος

[...]Αν και η Αρχαία Ελληνική Τραγωδία είναι πολύ απομακρυσμένη από το «επικό θέατρο» με την έννοια που χρησιμοποιεί τον όρο ο Brecht, τα βασικά της χαρακτηριστικά μας οδηγούν συνεχώς πίσω στον Όμηρο: η αντίληψή της για τον άνθρωπο, ηρωικό ή ταπεινό, η παρέμβαση των θεών στη ζωή των ανθρώπων, η αξιοπρέπεια και η πλήρης αδυναμία του ανθρώπου. Όλα αυτά τα στοιχεία εμφανίζονται έντονα στην Ιλιάδα, την μεγαλύτερη ίσως τραγωδία[...] και στα δυο έπη ο συνδυασμός της γρήγορης αφήγησης με τη σύγκρουση λόγου και αντιλόγου προαναγγέλλει τη σύνθεση των θεατρικών έργων.

Baldry, H. C. (1981). *Το τραγικό θέατρο στην Αρχαία Ελλάδα.* Αθήνα: Καρδαμίτσα, 110

Η δημοκρατία και η τραγωδία

Η τραγωδία ως δομή και ως περιεχόμενο αντικατοπτρίζει στον υπέρτατο βαθμό την ουσία του δημοκρατικού πολιτεύματος, γνώρισμα του οποίου είναι ο λόγος στη δισημία του: ως διάλογος, ώστε να εξισοροποιηθούν οι διαφορετικές-ή και αντιδιακείμενες απόψεις- (διάλογος θεών και ανθρώπου, λογικής και πάθους, έπους και λυρισμού κτλ.) και ως ορθός λόγος δηλαδή εκλογίκευση των μεγάλων προβλημάτων του ανθρώπου, των οποίων όμως η λύση δε βρίσκεται σε κάποια εξωανθρώπινη –υπερφυσική διάσταση αλλά προκύπτει ως αποτέλεσμα λογικής επεξεργασίας και φιλοσοφικής ερμηνείας.

Τουρνά, Χ. (χχ) *Σημειώσεις Αντιγόνης Σοφοκλέους.* Πειραματικό Λύκειο Αναβρύτων.

Ο χρόνος στην τραγωδία

[..] Κάθε αναφορά σε γεγονότα που τοποθετούνται χρονικά πριν τη δραματική αφετηρία ονομάζεται *ανάληψη*, ενώ η αντίστοιχη νύξη σε συμβάντα κείμενα πέραν της εξόδου ονομάζεται *πρόληψη*. Με άλλα λόγια όταν είτε ένας χαρακτήρας είτε ο ίδιος ο χορός αναδιηγείται επί σκηνής διάφορα περιστατικά, οι αναληπτικές αυτές δηλώσεις παραπέμπουν σε χρόνο παρελθοντικό που προηγείται της τραγωδίας. Κατ' αντίστροφη αναλογία, όταν ένα πρόσωπο ή η χορική ομάδα προαναγγέλλει μελλοντικά γεγονότα οι προληπτικά φορτισμένες αυτές χρησιμοδοσίες ψηλαφούν το χρονικό διάστημα που κείται μετά την περάτωση του έργου.

Μαρκαντωνάτος, Α. (2008). Αφηγηματολογία στην Αρχαία Ελληνική Τραγωδία: μια προσέγγιση. Στο Α. Μαρκαντωνάτος & Χ. Τσαγγάλης (Επιμ.), *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία. Θεωρία και Πράξη* (σελ.181-238). Αθήνα: Gutenberg

Ο σοφόκλειος ήρωας

«Αμετακίνητος από τη στιγμή που παίρνει την απόφασή του, κουφός σε οποιαδήποτε έκκληση και απόπειρα πειθούς, σε οποιαδήποτε κριτική και απειλή, ατρόμητος μπροστά στη βία, ακόμη και στην ύστατη βία του ίδιου του θανάτου, όλο και περισσότερο πείσμων καθώς αυξάνεται η απομόνωσή του έως ότου δεν έχει κανέναν με τον οποίο να μιλά παρά μόνον ένα ασυγκίνητο τοπίο, πικρός απέναντι στην ασέβεια και την κοροϊδία με την οποία ο κόσμος επιτίθεται σε ό,τι θεωρεί αποτυχία, ο ήρωας εύχεται την εκδίκηση και καταριέται τους εχθρούς του καθώς καλωσορίζει τον θάνατο που είναι το προβλέψιμο τέλος της αδιαλλαξίας του».

Knox, B. (1964). *The Heroic Temper*, Berkeley (University of California Press), σ. 44.2

Η αντίθεση στο Σοφοκλή

Μια μείζων συνθετική αρχή του Σοφοκλή είναι η αντίθεση. Αυτό το διαπιστώνουμε σε όλα τα επίπεδα: θεματικές αντιπαραθέσεις[...] αντιθετικοί τόνοι, όπως όταν ένα τραγούδι χαράς και ελπίδας ακολουθείται αμέσως μετά από την κρίσιμη αποκάλυψη της συμφοράς [...] αντιπαραθεση αντίθετων χαρακτήρων[...]. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε εδώ τη χρήση της ειρωνείας, γιατί η ειρωνεία στρέφει την προσοχή στη θεμελιώδη αντίθεση ανάμεσα στο φαινομενικό και το πραγματικό, στην απόσταση ανάμεσα σε αυτό που πιστεύουν οι δραματικοί χαρακτήρες και σε αυτό που γνωρίζει το κοινό, καθώς και ανάμεσα στις επιδιώξεις τους και σε ό,τι τελικά συμβαίνει: η ίδια η περιπέτεια βασίζεται στην αρχή της αντίθεσης. Έτσι, ο Σοφοκλής βρίσκει τα δραματικά μέσα για να εκφράσει τη δική του αίσθηση της αμφισημίας σε κάθε εμπειρία, τις δυο όψεις της ανθρώπινης εικόνας και τις αντίστοιχες αντινομίες στη φύση.

Easterling, P.E. & Knox, B.M.W. (2005). *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, επιμέλεια Α. Στεφανή, μτφρ. Ν. Κονομή, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομή. Αθήνα: Παπαδήμα, 416.

Τεχνική

«Ο Σοφοκλής είναι λαμπρό παράδειγμα της Αριστοτελικής «αντιστροφής» και της «αναγνώρισης» και μαζί της δραματικής ειρωνείας. Εκεί που ο Αισχύλος μας οδηγεί αργά αλλά σταθερά προς την κορύφωση, ο Σοφοκλής κατευθύνεται προς τα κει δια της τεθλασμένης. Εξακολουθούμε να έχουμε την αίσθηση της αναμονής και του κακού προαισθήματος, αλλά ο Σοφοκλής δημιουργεί επιπλέον στους θεατές μια αίσθηση καινούργια για το θέατρο-τη δόνηση (σοκ) της έκπληξης. [...]. Ο Σοφοκλής ευφυέστατα, χωρίζει τη δράση σε διαδοχικές σκηνές που η καθεμιά τους περιλαμβάνει μια απροσδόκητη τροπή. Η αναγγελία του θανάτου του Λαίου από την Ιοκάστη, που είχε σαν στόχο τη διάψευση των χρησμών, ξυπνά μια ανάμνηση στον Οιδίποδα και τον οδηγεί προς την ανακάλυψη της πραγματικής του ταυτότητας, η οποία θα δικαιώσει τον Απόλλωνα.»

Baldry, H.C. (1981). *Το τραγικό θέατρο στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 128.

Το θέμα της ταφής

«Άξονας της δράσης είναι το θέμα: ταφή και άρνηση ταφής. Είναι σκληρό να μη γίνει ταφή· κι αυτός που την απαγορεύει αποδεικνύεται, όπως και στον Αίαντα, άνθρωπος τυραννικής νοοτροπίας. Η Αντιγόνη άρα είχε δίκιο. Όμως αυτό, εν σχέσει με την ανάπτυξη που παίρνει το θέμα στη διάρκεια του έργου, αποτελεί υπεραπλούστευση. Γράφει ένας σχολιαστής: «Δεν προκαλεί... καμιά έκδηλη απέχθεια να μένει άταφο το πτώμα ενός πολεμίου: αυτό που διαφιλονικείται, και στον Αίαντα και στην Άντιγόνη, είναι η θεσμική τοποθέτηση του νεκρού».[...] Πολλές από τις αρχές που ο Κρέων εξαγγέλλει στη διακήρυξη του θα γίνονταν ανεπιφύλακτα αποδεκτές από έναν Αθηναίο του 5ου π.Χ. αιώνα, που ήξερε ότι η δική του ευημερία ήταν αλληλένδετη με την ευημερία της πόλεως, και ήξερε επίσης τη διαφορά μεταξύ ενός πατριώτη και ενός προ-δότη. Η απαγόρευση ταφής ενός προδότη στο χώμα της Αττικής δεν του ήταν κάτι άγνωστο, αν και οι αντιδράσεις σε μια τέτοια απαγόρευση σίγουρα θα διέφεραν: η αντίδραση του Χορού είναι προσεγγμένα ουδέτερη».

Winnington-Ingram, R. P. (1999). *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 177, 179.

Φίλοι και εχθροί- οίκος και πόλις

«Φίλοι και εχθροί. Είναι η εξέχουσα αντίθεση που προβάλλεται σε πολλές από τις σωζόμενες τραγωδίες του Σοφοκλή.[...] Στην Άντιγόνη φαίνεται ότι παίζουν δύο αμφισημίες: είναι η φιλία ως συγγένεια και η φιλία ως κοινωνικο-πολιτική σχέση· και παράλληλα είναι η φιλία ως συγγένεια και η φιλία ως συναίσθημα. Και οι δύο αυτές αμφισημίες συνδέονται με το πρόβλημα της ταφής. Ο ένας από τους αδελφούς είναι ο «φίλος» της πολιτείας, ο άλλος είναι ο «εχθρός», ενώ ο ένας για τον άλλον είναι ταυτόχρονα και φίλος και έχθρος [...] Για τον ίδιο τον Κρέοντα, όπως ακριβώς η ταφή είναι υπόθεση πολιτική — μια ανταμοιβή που δίδεται σε όσους την αξίζουν—, έτσι και οι φίλοι δεν γεννιούνται, αλλά γίνονται, κι ένας γιος είναι απλά μια ωφέλιμη μονάδα (αν και ο Κρέων δεν αισθάνεται έτσι, όταν χάνει τον Αίμονα). Θα οδηγήσει την Αντιγόνη στον θάνατο για την ανυπακοή της, όπως λέει, «κι ας είναι παιδί της αδελφής ή κι ό,τι πιο συγγενικό απ' όλο τον κύκλο των εξ αίματος δεσμών που ο Ερκεΐος Δίας προστατεύει» (στίχοι 486-7). Αυτός μόνο εκείνους που υπηρετούν την πάλιν είναι διατεθειμένος να αναγνωρίσει ως φίλους. Άλλο τόσο είναι ξεκάθαρη και η διάκριση που κάνει η Αντιγόνη μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο. Τα συμφέροντα της οικογένειας οι «φίλοι» τα ευνοούν, οι «εχθροί» τα πλήττουν κι ένα απ' αυτά είναι το δικαίωμα κάθε μέλους της για την καθιερωμένη ταφή του από τα χέρια των συγγενών.

[...] Η Αντιγόνη τηρεί τον κώδικα της παλαιάς παράδοσης με τη διπολική του αντίθεση φιλίας και έχθρας, αντίθεση που δεν αίρεται, διότι όπου υπάρχει φιλία, εκεί θα υπάρχει επίσης και έχθρα, και όσο ισχυρότερη η φιλία, άλλο τόσο ισχυρότερη και η έχθρα. Μπορεί η Αντιγόνη να πιστεύει ότι είναι του χαρακτήρα της να μοιράζεται αγάπη, είναι όμως δέσμια ενός κώδικα που απαιτεί εξίσου και μίσος. Στη σκέψη μας έρχονται ο Αίας, ο Φιλοκτήτης, ο Οιδίπους στον Κολωνό, δυνατοί εξίσου στην αγάπη και στο μίσος. Μόνο οι μη ηρωικοί χαρακτήρες είναι απαλλαγμένοι από αυτή την τραγική αντινομία.»

Winnington-Ingram, R. P. (1999). *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 186-188, 194.

Το γυναικείο στοιχείο στην αρχαία ελληνική τραγωδία και στην *Αντιγόνη*

[..] Η τραγωδία χρησιμοποιεί συχνά τη μεταφορά που συνδέει το γάμο με τη γεωργία για να τονίσει την ομοιότητα του γυναικείου φύλου με τη φύση που καλλιεργείται. Στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή ο Κρέων χρησιμοποιεί υποτιμητικά αυτήν την μεταφορά (στίχ. 569) για να δείξει την περιφρόνησή του προς το γυναικείο φύλο. Η ίδια όμως τραγωδία αναφορικά με την σχέση ανάμεσα στον Αίμονα και την Αντιγόνη παρουσιάζει ένα άλλο είδος συσχετισμού ανάμεσα στα δύο φύλα, που στηρίζεται στο σεβασμό. [...] Η αττική τραγωδία παρουσιάζει επίσης συχνά τη γυναικεία ροπή προς έντονες συναισθηματικές εξάρσεις και βίαια πάθη, όπως ο έρωτας, η ζήλια ή η μανία, ο ανεξέλεγκτος χαρακτήρας των οποίων θεωρείται απειλητικός για την κοινωνική σταθερότητα. Οι συμπεριφορές ανύπαντρων κοριτσιών, όπως η Αντιγόνη, η Ηλέκτρα ή οι Δαναΐδες[...] αποτελούν θαυμαστές απεικονίσεις της γυναικείας ψυχολογίας και νοοτροπίας.[..] Η αττική τραγωδία πραγματεύεται με διάφορους τρόπους το στερεότυπο σύμφωνα με το οποίο η γυναίκα συνδέεται κατά κανόνα με τον *οίκο* και προσδίδει ιδιαίτερη κάθε φορά έμφαση στην κοινωνική εμπειρία που αυτό απηχεί. Η νοοτροπία αυτή είναι ανάλογη με αυτή στο περίφημο χωρίο του Επιταφίου του Περικλή (Θουκυδίδης Β 45) στο οποίο ο γυναικείος έπαινος ισοδυναμεί με την αθόρυβη γυναικεία παρουσία όσο και τα κοινωνικώς καθορισμένα και-αμιγώς ανδρικά-πρότυπα γυναικείας συμπεριφοράς.

Παπαδοπούλου, Θ. (2008). Ανθρωπολογία, Κοινωνιολογία και Λογοτεχνική Παράδοση: το Γυναικείο στοιχείο στην αρχαία ελληνική τραγωδία. Στο Α. Μαρκαντωνάτος & Χ. Τσαγγάλης (Επιμ.), *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία. Θεωρία και Πράξη* (σελ.151-179). Αθήνα: Gutenberg

Πολιτικό-ηθικό δίλλημα

Η ΑΝΤΙΓΟΝΗ του Σοφοκλή συλλαμβάνει ένα ηθικό και πολιτικό δίλλημα που έμελλε να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην εξέλιξη των ιδεών για την ισχύ και αυθεντία του Δικαίου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Αν δεχτούμε ότι σαν πολίτες μιας πολιτείας έχουμε δικαιώματα και υποχρεώσεσι απέναντι της, να σεβόμαστε τους νόμους της και να προάγουμε τις αξίες και τους σκοπούς της, τότε μέχρι πού φτάνει η υποχρέωση μας αυτή; Αν οι νόμοι της πολιτείας είναι καταφανώς άδικοι, ή έστω, έτσι πιστεύουμε, πρέπει και να τους υιοθετήσουμε και να τους εφαρμόσουμε; Ή μήπως έχουμε δικαίωμα, ενδεχομένως και υποχρέωση, να εναντιωθούμε σε αυτούς και να προσπαθήσουμε να τους αλλάξουμε; [...] Η πολιτική ανυπακοή είναι, κατά συνέπεια, συνήθως στραμμένη στο μέλλον αφού επιδιώκει να προλάβει ή να αλλάξει κάτι που το Δίκαιο, η κοινωνία και η πολιτική δεν αντιλαμβάνονται ακόμη ή αδυνατούν για οποιαδήποτε αιτία να επεξεργασθούν δικαιοπολιτικά.

Παπαγεωργίου, Κ. (2002). *Αντίσταση στην εξουσία. Η Αντιγόνη του Σοφοκλή*.

<http://www.ekivolos.gr/Antistasi%20sthn%20exousia.htm>

Πάροδος

Ενώ μιλάμε για την Πάροδο αναφερόμαστε στο σύνολο της Αντιγόνης. Κάτι τέτοιο επιβάλλεται από τη φύση των χορικών που ενώ εξωτερικά αποτελούν παύσεις από την άποψη της δράσης ως προς τα επεισόδια είναι ταυτοχρόνως γεμάτα συμπυκνωμένη ενέργεια, ρίχνουν συνεχώς γέφυρες προς τα προηγούμενα και τα επόμενα.[...] Το τραγούδι χαράς γίνεται κιόλας το αντίθετό του και μας ετοιμάζει για το ζόφο που θα διαδεχθεί τις επινίκιες ιαχές.[...] Οι γέροντες Θηβαίοι με το τραγούδι χαράς και ανακούφισης εκτόνωσαν προσωρινά την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στον πρόλογο και μείωσαν την ένταση που είχε προκληθεί στους θεατές. Συγχρόνως, όμως, προκύπτει το στοιχείο της τραγικής ειρωνείας γιατί ενώ οι γέροντες χαίρονται, οι θεατές γνωρίζουν ότι η χαρά θα είναι παροδική λόγω των γεγονότων που θα ακολουθήσουν.

Τουρνά, Χ. (χχ) *Σημειώσεις Αντιγόνης Σοφοκλέους*. Πειραματικό Λύκειο Αναβρύτων.

Ο Λόγος του Κρέοντα

Ο Κρέων συστηματικά αρχίζει και τελειώνει την επιχειρηματολογία του με γενικεύσεις, χρησιμοποιεί αναλογίες, μεταφορές, συγκρίσεις και ασαφείς τοποθετήσεις. Επιστρατεύει λεξιλόγιο που σχετίζεται με το χρήμα, με την επεξεργασία του μετάλλου, με το στρατό και την πολεμική ορολογία, την ναυσιπλοΐα, την εξημέρωση και εκπαίδευση των ζώων, και η εκφορά του λόγου του χαρακτηρίζεται από αυταρχισμό και απολυτότητα. Η επίμονη υποστήριξη και η εμμονή στις «γνώμες» του αντανακλούν την επιθυμία του να προσδιορίσει και να διατηρήσει το ιδεολογικό του πλαίσιο όσο γίνεται πιο αμετακίνητο και σταθερό.

Steiner, G. (2001). *Οι Αντιγόνης. Ο μύθος της Αντιγόνης στην λογοτεχνία, τις τέχνες και την σκέψη της Εσπερίας*, μετ. Β. Μάστορης- Π. Μπουρλάκης, Αθήνα: Καλέντης, κεφ. 3., σ. 311-334

Κρέοντας-Αθηναϊκή Πολιτεία

Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι ο Σοφοκλής στο πρόσωπο του Κρέοντα ασκεί κριτική στην αθηναϊκή πολιτεία της εποχής του, η οποία είχε αναδειχθεί σε ηγεμονική δύναμη στον Ελληνικό χώρο (Α Αθηναϊκή Συμμαχία), η Αθήνα έχει κυριευτεί από την αλαζονεία της δύναμης και περιφρονεί σε πολλές περιπτώσεις τους ηθικούς νόμους (για παράδειγμα μετεξελίχθηκε σε τυραννία, ενώ η σφαγή των Μηλίων αμαύρωσε το Αθηναϊκό γόητρο).

Τουρνά, Χ. (χχ) *Σημειώσεις Αντιγόνης Σοφοκλέους*. Πειραματικό Λύκειο Αναβρύτων.

Η στάση του Χορού

«[...] Στο Αντιγόνη η στάση του Χορού έναντι του Κρέοντος, από έκδηλη, αν όχι ανεπιφύλακτη, υποστήριξη, μεταστρέφεται σε επίκριση μέχρι τέτοιου σημείου, ώστε αυτός ο Χορός μοιάζει ίσως σαν να διεκδικεί τον τίτλο του λιγότερο ευνοϊκού Χορού αρχαίας τραγωδίας. [...] Όμως το σημαντικό —και το δύσκολο— είναι να προσδιορίσουμε τη φύση και το βαθμό των συμπαθειών του Χορού ως προς την Αντιγόνη. [...]. Να δεχτούμε λοιπόν ότι η συμπάθεια του Χορού για την ηρωίδα είναι στην πραγματικότητα πολύ ισχυρότερη απ' όση τολμά να εκφράσει; Άποψη απλουστευτική, που παραβλέπει ένα παράγοντα αρκετά σπουδαίο από δραματική άποψη. Ουσιώδη όρο αποτελεί η απομόνωση της Αντιγόνης. Για το σκοπό αυτό, ο Σοφοκλής περιέβαλε την ηρωίδα του —αν η Αντιγόνη είναι "η ηρωίδα"— με Χορό ανδρικό, κάτι που για τις περισσότερες ηρωίδες στην αρχαία τραγωδία δεν συνηθίζεται. [...] Μπορούμε τελικά γι' αυτό τον Χορό να πούμε ότι απαρτίζεται όχι μόνο από άνδρες (που φυσικά αποδοκιμάζουν την τόλμη μιας γυναίκας), αλλά από ευγενείς (στίχ. 843, 940), που ως μέλη του ανακτοβουλίου και προσκείμενοι στον θρόνο (στίχ. 160-1), έχουν κάθε λόγο να ενδιαφέρονται περισσότερο για τη στήριξη της εξουσίας απ' ό,τι ο κοινός λαός [...].»

Winnington-Ingram, R.P. (1999). *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, μτφρ. Χ.Π. Φαράκλας, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 198-199.

Α Στάσιμο

Το α στάσιμο ονομάστηκε «ύμνος του Πολιτισμού» και «ύμνος στο μεγαλείο του ανθρώπου». Οι απόψεις του Σοφοκλή για την εξέλιξη του πολιτισμού και του ανθρώπου απηχούν τις απόψεις των Σοφιστών. [...] Ο άνθρωπος εκμεταλλεύεται ό,τι κρίνει πως θα του διευκολύνει τη ζωή και θα τον βοηθήσει στην επιβίωση, χρησιμοποιώντας ευφυείς μεθόδους και τεχνάσματα. Αυτός ο παντοπόρος/πολυμήχανος αποδεικνύεται άπορος/αμήχανος μπροστά στο σύνορο της ανθρώπινης ύπαρξης, το θάνατο.

Τουρνά, Χ. (χχ) *Σημειώσεις Αντιγόνης Σοφοκλέους*. Πειραματικό Λύκειο Αναβρύτων.

Οι αντιθέσεις στην Αντιγόνη

Οι αντιθέσεις αντιστοιχούν στις τέσσερις μεγάλες σκηνές του έργου : κάθε σκηνή αντιπαραβάλλει δύο πρόσωπα, κάθε σκηνή προσφέρει μιαν αντίθεση. Στην αρχή η Αντιγόνη εναντιώνεται κατά της αδελφής της Ισμήνης. Στο τέλος ο Κρέοντας τα βάζει με τον γιο του Αίμονα, έπειτα με τον μάντη Τειρεσία. Στο μέσο, στους στίχους 441 ως 525, βρίσκεται αντίθετος με την Αντιγόνη. Υπάρχει λοιπόν μια κεντρική σύγκρουση, που εξουσιάζει το έργο —και για καθένα από τα δύο κύρια πρόσωπα μια ή δύο συγκρούσεις με άλλα πρόσωπα, που συμβάλλουν στον καθορισμό των ελατηρίων της δράσης τους.[...]. Η αντίθεση της Ισμήνης με την Αντιγόνη συντελεί στο να δείξει το θάρρος της Αντιγόνης, χωρίς να υπάρχει μεταξύ τους καμιά σύγκρουση αρχών. Αυτή η φιλονικία προορίζεται για τη σκηνή με τον Κρέοντα. Τότε ξεσπά η αντίθεση μεταξύ δύο κανόνων ζωής, δύο μορφών ιδανικών, δύο ειδών καθηκόντων.

Pomilly, J. (χχ). Η αρχαία ελληνική τραγωδία. Αντιγόνη, σελ. 75 - 77.

Στο: <http://www.ekivolos.gr/Antigoni-2.htm>

Συγκρούσεις Αντιγόνης -Κρέοντα

Ακριβώς στους στίχους 441_581 της Άντιγόνης του Σοφοκλή πραγματώνεται η καθεμιά ξεχωριστά από τις πέντε θεμελιώδεις κατηγορίες του (προσδι)ορισμού και αυτοπροσδιορισμού του ανθρώπου μέσα από την σύγκρουση, βρίσκονται δε και οι πέντε εν δράσει σε μία και μοναδική αναμέτρηση. Απ' ό, τι γνωρίζω, καμία άλλη στιγμή είτε της θρησκευτικής είτε της κοσμικής φαντασίας δεν επιτυγχάνει αυτή την ολότητα. Ο Κρέων και η Αντιγόνη συγκρούονται ως άνδρας προς γυναίκα. Ο Κρέων είναι άνδρας, ώριμος και μάλιστα στα πρόθυρα του γήρατος- στην Αντιγόνη ανήκει η παρθενία της νεότητας. Η μοιραία λογομαχία τους εξαρτάται από την φύση της συνύπαρξης του ιδιωτικού οράματος με την δημόσια ανάγκη, του εγώ με την κοινότητα. Τον Κρέοντα τον πιέζουν οι επιταγές της εμμένειας, του ζήν εν τῇ πόλει, στην Αντιγόνη αυτές οι επιταγές συγκρούονται με το εξίσου απαιτητικό νύκτιο πλήθος των νεκρών. Ούτε συλλαβή δεν αρθρώνεται, ούτε νεύμα δεν γίνεται στον διάλογο Αντιγόνης και Κρέοντος που να μην εμπεριέχει την πολλαπλή, και ίσως διπρόσωπη, εγγύτητα των θεών.

Steiner, G. (2001). *Οι Αντιγόνες. Ο μύθος της Αντιγόνης στην λογοτεχνία, τις τέχνες και την σκέψη της Εσπερίας*, μετ. Β. Μάστορης- Π. Μπουρλάκης, Αθήνα: Καλέντης, , κεφ. 3., σ. 311-334

Η Ισμήνη

Η Αντιγόνη απευθύνει προς την Ισμήνη μια προσφώνηση που μετά βίας αποδίδεται σε μετάφραση: «ώ κοινόν αυτάδελφον Ισμήνης κάρα» (στίχ.1), δεν πρόκειται πλέον να μοιραστεί μαζί της το θάνατο (στίχ.546). Αυτή είναι η απάντηση της Αντιγόνης στην επανειλημμένη χρήση της πρόθεσης «συν» από την Ισμήνη (τρεις φορές σε εννέα στίχους ξυμμετίσχω, ξυμπλουν, συν σοι). Και η Ισμήνη, ανταπαντώντας διερωτάται τί θα είναι γι' αυτήν η ζωή, αν στερηθεί την Αντιγόνη. Η αντιπαραβολή μεταξύ των δύο αδελφών, όσο αλληλένδετη κι αν είναι με την έννοια του ηρωισμού, δεν καταλήγει να αποτελεί μια στυγνή αντίθεση. Αυτό που δεν συμμερίζεται η Ισμήνη είναι η έμμονη προσήλωση της Αντιγόνης στην ιδέα του θανάτου και στον κόσμο των νεκρών, η αίσθηση της Αντιγόνης πως ήδη ανήκει σ' εκείνο τον κόσμο και εκεί θα μπορέσουν να βρουν τη λύση τους οι οικογενειακές διενέξεις. Αρνείται να βαδίσει στον θάνατο για τέτοιους λόγους, τον επιζητεί όμως, όταν συνειδητοποιεί ότι η ζωή της δεν έχει αξία χωρίς την αδελφή της, που τόσο αγαπά. Τέτοιας λογής αγάπη και τέτοιας λογής θάνατο- η Αντιγόνη τα απορρίπτει: διότι έρχονται σε λάθος χρόνο και με λάθος τρόπο· δεν πηγάζουν από το πλέγμα των συναισθημάτων που παρακινούν την ίδια - από εκείνα δηλαδή που αυτή νιώθει για την οικογένεια, για την ταφή, για το θάνατο.

Winnigton-Ingram, R.P. (2016). *Σοφοκλής. Ερμηνευτική προσέγγιση*. Αθήνα: Καρδαμίτσας, (2η), σ. 135-211.

Υψίπολις - Άπολις

Το θέμα της τραγωδίας είναι, πέρα απ' όλα αυτά, η ύβρις-η πράξη τόλμας χάριν. Ασφαλώς η Αντιγόνη και ο Κρέων εκπροσωπούν δύο αντιμαχόμενες αρχές. Αυτές τις αρχές όμως τους νόμους χθονός και την θεών ένορκον δίκαν ο ποιητής δεν τις θεωρεί απόλυτα ασυμβίβαστες, μια και ο άνθρωπος μπορεί να γίνει υψίπολις συνυφαίνοντας τις (παρείρων). Και η Αντιγόνη και ο Κρέων είναι ανίκανοι να τις συνυφάνουν και οι δύο τους, με την τυφλή και απόλυτη υπεράσπιση μιας από τις δύο αρχές, γίνονται υβριστές και απόλιδες.

Καστοριάδης, Κ. (1991). *Αισχύλεια ανθρωπογονία και σοφόκλεια αυτοδημιουργία του ανθρώπου. Στο Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο*. Αθήνα: Παπαζήση

Η τραγωδία αντανακλά τις συγκρούσεις της αθηναϊκής κοινωνίας

Το δράμα έχει διάφορες λειτουργίες (θρησκευτικές, τελετουργικές, εθιμικές, ψυχαγωγικές, καλλιτεχνικές κ.α.). Μια κυρίαρχη λειτουργία στην Αντιγόνη είναι η αναδιαπραγμάτευση πολιτικών, ηθικών και κοινωνικών ζητημάτων που τον 5ο αιώνα αποτελούν ζητήματα πρώτης γραμμής. Μέσα από τις συγκρούσεις των δραματικών προσώπων, αντανακλώνται οι βαθύτερες συγκρούσεις και οι διαμάχες της αθηναϊκής κοινωνίας. Αυτό που καθιστά το έργο διάυλο επικοινωνίας και αντικατοπτρισμό των καίριων ζητημάτων είναι η ιδιότητα να αποκαλύπτει με δραματικούς όρους τα διλήμματα της εποχής. Το κοινό της Αθήνας δεν καλύπτεται από τις ερμηνείες ή τις περιστασιακές λύσεις του συγγραφέα, όσο από αυτή καθαυτή τη δραματοποιημένη έκφραση των προβληματισμών του.

M. Griffith, M. (1999). (ed.), *Sophocles Antigone*, Cambridge, σ. 25-66 ΠΑΣΣΑΣ, σ. 46-56

Η ιδεολογική σύγκρουση Κρέοντα - Αντιγόνης

Στο δεύτερο επεισόδιο συντελείται η ιδεολογική σύγκρουση των δύο αντιπάλων. Ο καθένας εκθέτει τις απόψεις του στη μονομαχία αυτή που είναι μια από τις «διαλεκτικότερες» σκηνές του παγκόσμιου θεάτρου. Εδώ αποκαλύπτεται και προωθείται αριστοτεχνικά η «αστάθεια» του κόσμου που αντιπροσωπεύει ο Κρέοντας. Η υπεροχή της Αντιγόνης οικοδομείται και φραστικά - στη βάση συναισθηματικά - με μια σταθερότητα που εντυπωσιάζει. Υπερασπίζεται τα «ἄγραπτα κάσφαλή νόμιμα τῶν θεῶν», ενώ ο Κρέοντας ξεσπάει σ' απειλές και γίνεται άδικος καταδικάζοντας και την Ισμήνη πού δε θέλησε να παραβεί το νόμο. Στη στιχομυθία παραθέτει το μοναδικό του επιχείρημα" ο Πολυνείκης είναι εχθρός της πατρίδας και γι' αυτόν «οὔτοι ποθ' οὐχθρός οὐδ' ὅταν θάνη, φίλος». Αυτή είναι η θέση του. Η ολιγαρχία μπορεί να «πέθανε» πολιτικά - πολύ αμφισβητήσιμη υπόθεση -, οποιαδήποτε όμως συμφιλίωση με τα κατάλοιπά της δεν είναι δυνατό να υπάρξει ποτέ. Η τραχύτητα της αντίδρασης του Κρέοντα μας αποκαλύπτει την ανάλογη αντίδραση της δημοκρατικής πολιτείας πού προσφεύγει στο θεσμό της εξορίας για ν' αντιμετωπίσει το πολυκέφαλο θεριό της ολιγαρχικής παράταξης.

Παπανικολάου, Κ. Ν. (1976). Απόψεις για το ιδεολογικό περιεχόμενο της «Αντιγόνης» του Σοφοκλή. *Φιλολογος*

Ψυχικά κίνητρα ηρώων

... Ό, τι διακρίνει κανείς στις λέξεις της Αντιγόνης είναι μια αγάπη για τον Πολυνείκη που εκλογικεύεται αποδεικνύοντας ότι το αντικείμενό της είναι αναντικατάστατο. Έτσι και ο Κρέων. όταν λέει ότι δεν μπορεί να υπάρξει πόλη χωρίς σεβασμό των νόμων, δεν μιλά προφανώς ούτε σαν πολιτικός φιλόσοφος ούτε σαν καθηγητής δικαίου. Η θέση που προβάλλει είναι υπερκαθορισμένη από πολύ ξεκάθαρα μέσα στο έργο εμπαθή κίνητρα: την επιθυμία εξουσίας που τον κυριαρχεί και τον ωθεί διαρκώς να υποπτεύεται ότι είναι αργυρώνητοι όσοι του αντιλέγουν. Έχουμε εδώ μια άλλη διάσταση: τα ψυχικά κίνητρα των προσώπων - αγάπη για τον αδελφό, αγάπη για την εξουσία - και όλο το ψυχολογικό σύμπλεγμα που τα συνοδεύει, η έπαρση και η καχυποψία του. Κρέοντα κ.λπ. Έτσι οι αφηρημένες αρχές, πραγματικά παρούσες και συζητούμενες, ενσαρκώνονται μέσα στα πάθη των προσώπων. Θα μπορούσαμε μάλιστα, να πούμε το αντίστροφο, δηλαδή ότι και στις δυο περιπτώσεις, τα πάθη εκλογικεύονται σε αφηρημένες αρχές.

Καστοριάδης, Κ. (1983). *Η Ελληνική ιδιαιτερότητα. Η πόλις και οι νόμοι*, (Σεμινάρια 1983-1984, απόσπασμα)

Η πολιτική διάσταση της τραγωδίας *Αντιγόνη*

Εδώ συναντάμε τους περίφημους στίχους, όπου η Αντιγόνη μιλά για νόμους, «των θεών τους αλάθευτους, άγραφους νόμους. Δεν είναι τωρινοί και χτεσινοί, μα ζουν αιώνια, κανείς ποτέ δεν έμαθε πως φύτρωσαν στον κόσμο». Δύο θεωρίες, δύο θέσεις αντικρούονται. Διότι σύντομα ο Αίμων, ο γιος του βασιλιά, ο ερωτευμένος μνηστήρας της Αντιγόνης, έρχεται να συζητήσει με τον πατέρα του εν ονόματι της κοινής γνώμης, την οποία αντιπροσωπεύει: βλέπουμε το πολιτικό πρόβλημα να ανακύπτει ολοένα με μεγαλύτερη έμφαση. Προβάλλεται η σχέση ανάμεσα στην εξουσία του άρχοντα και στην λαϊκή φωνή. Τέλος, παρατίθεται μια λογομαχία με τον μάντη [Τειρεσία], ο οποίος αντιπροσωπεύει την θρησκεία. Το θέμα έχει διερευνηθεί από κάθε δυνατή άποψη: έχουν εκτεθεί όλες οι επίμονες παρακλήσεις, όπου θα ήταν δυνατόν να υποχωρήσει ο βασιλιάς. Και για να γίνουν όλα σαφέστερα, στο τέλος του έργου, ο νεαρός γιος του βασιλιά αυτοκτονεί αγκαλιάζοντας την νεκρή Αντιγόνη και ο συντετριμμένος βασιλιάς καταλαβαίνει επιτέλους το λάθος του. Η αλληλουχία των αντιπαραθέσεων δεν φέρει αισθητά ίχνη κ.ά. ποιας σοφιστικής επιρροής, όχι ακόμα! Αλλά η ίδια η σύνθεση του έργου τούς παραχωρεί όλο το έδαφος της τραγωδίας, τις ανάγει σε σύστημα, που έχει σαν αποτέλεσμα να παρακολουθούμε την εξέλιξη της δράσης με ένα κατά κάποιον τρόπο, διπλό ενδιαφέρον: η συγκίνηση και η ανησυχία μας αυξάνεται από στίχο σε στίχο, για την τύχη της νεαρής κόρης που θυσιάζει με αυτόν τον τρόπο την ζωή της· και ταυτόχρονα η νοημοσύνη μας παρακολουθεί, με όχι λιγότερο ενδιαφέρον, αυτή την εκτεταμένη συνομιλία, από επεισόδιο σε επεισόδιο, όπου συζητείται διεξοδικά, τι έπρεπε να γίνει και για ποιο λόγο. Τα δυο είδη συμφερόντων αλληλεπικαλύπτονται, συμπίπτουν, συγχέονται. Με τα νέα αυτά πρόσωπα, ο Σοφοκλής καθιερώνει λοιπόν μια σημαντική αντιπαράθεση, που αγγίζει το βαθύτερο κίνητρο κάθε πολιτικής ενέργειας.

Romilly, J. (2006). *Η έξαρση της δημοκρατίας στην αρχαία Αθήνα*, σελ. 97-130 Αθήνα: το Άστυ.

Β στάσιμο

Ο χορός φιλοσοφεί για την ανθρώπινη τύχη και για τις συμφορές που δοκιμάζει ο άνθρωπος. θεωρεί υπεύθυνους τους θεούς επειδή ορίζουν την ανθρώπινη ζωή και την επηρεάζουν για γενιές ολόκληρες. [...] Τη συγκεκριμένη στιγμή η συμφορά πλήττει τη «τη στερνή ρίζα» του Οιδίποδα. [...] Η αιτία αυτής της νέας καταστροφής εντοπίζεται από τους γέροντες στη τύφλωση του νου και στον αστόχαστο λόγο υπονοώντας φυσικά τη συμπεριφορά της Αντιγόνης που θα προκαλέσει το θάνατό της. Απέναντι στο άστατο της ανθρώπινης φύσης ο χορός αντιπαραθέτει τη δύναμη του Δία. [...]

Τουρνά, Χ. (χχ) *Σημειώσεις Αντιγόνης Σοφοκλέους*. Πειραματικό Λύκειο Αναβρύτων

Το χορικό για τον Έρωτα

«Ας ξαναγυρίσουμε στο χορικό για την Έρωτα. [...] Ένα χαρακτηριστικό, τώρα, των χορικών αυτού του έργου είναι η τάση να μεταφέρουν, κατά τραγική ειρωνεία, ένα δευτερεύον μήνυμα, που αφορά στον Κρέοντα και που δεν μπορεί να είναι στη σκέψη του Χορού. Έτσι, στο συγκεκριμένο χορικό, αν του Χορού η σκέψη είναι στραμμένη στον Αίμονα, ο ποιητής καλεί όμως τους θεατές του να σκεφτούν επίσης τι άνιση μάχη άνοιξε ο Κρέων ενάντια σε μια μεγάλη συμπαντική δύναμη. Αυτό το διέκρινε ο Μέαυτις αλλά μόνον ο Kitto, απ' όσο γνωρίζω, του απέδωσε τη δέουσα σημασία στην ερμηνεία του έργου, υπογραμμίζοντας ότι ο Κρέων εναντιώνεται όχι μόνο στο δεσμό της οικογενειακής στοργής και στο δεσμό της συγγένειας αλλά και στη δύναμη του ερωτικού πάθους. Όλα αυτά μαζί τον εκδικούνται, όταν ο Αίμων αυτοκτονεί εξ αιτίας του θανάτου της αγαπημένης του και η Ευριδίκη εξ αιτίας του θανάτου του γιου της. Τώρα μπορούμε επιτέλους ν' αντιληφθούμε, με βεβαιότητα και σε όλη της την έκταση, τη συνάφεια αυτού του κεντρικά τοποθετημένου χορικού προς όλα τα μεγάλα θέματα του έργου. Έστω κι αν, ως σχολιασμός εκ μέρους του Χορού, το χορικό δεν ανταποκρίνεται πλήρως στο περιεχόμενο του Επεισοδίου που προηγήθηκε, αποτελεί ωστόσο προοικονομία ζωτικής σημασίας για τη σκηνή της σπηλιάς. Όμως ο Σοφοκλής συνέθεσε αυτό το χορικό και το τοποθέτησε εδώ με στόχο όχι μόνο να φωτίσει τον χαρακτήρα του Αίμονος. Τη δύναμη του Έρωτα και της Αφροδίτης την αντιμάχεται ο Κρέων. Ο Κρέων λοιπόν εμπαίζεται.»

Winnington-Ingram, R.P. (1999). *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, μτφρ.: Ν. Κ. Πετρόπουλος & Χ.Π. Φαράκλας, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 145.

Δ Στάσιμο

Το τέταρτο στάσιμο είναι, ίσως, το πλέον δυσνόητο του Ελληνικού τραγικού δράματος. Η ωδή αυτή συνδέεται, αν και σε πολλά σημεία απλώς εφάπτεται, με τις αναμετρήσεις ανάμεσα στον άντρα και την γυναίκα, στους νέους και τους γέροντες, στους ζωντανούς και τους νεκρούς, στους ανθρώπους και τους θεούς, οι οποίες καθορίζουν την αρχιτεκτονική της Αντιγόνης. Κατά την γνώμη μου, όμως, δεν προσφέρει τίποτε στην ίδια την διαμάχη Κρέοντα-Αντιγόνης, οικογένειας και κράτους. Μόνο στο τελευταίο χορικό, στο λιγγιώδες πέμπτο στάσιμο, μεσουραρούν και αποκτούν τις ύψιστες διαστάσεις τους τα θεμελιώδη ζητήματα αυτής της διαμάχης.

Steiner, G. (2001). *Οι Αντιγόνης. Ο μύθος της Αντιγόνης στην λογοτεχνία, τις τέχνες και την σκέψη της Εσπερίας*, μετ. Β. Μάστορης- Π. Μπουρλάκης, Αθήνα: Καλέντης, κεφ. 3., σ. 311-334

Οι ερμηνείες της Αντιγόνης

Στην Εισαγωγή του Griffith παρατηρείται πως η Αντιγόνη του Σοφοκλή, με τις σημερινές οπτικές θα μπορούσε να είναι ένα κείμενο πολιτικής και ηθικής φιλοσοφίας, ένα θρησκευτικό τελετουργικό, μια κοινωνιολογική πραγματεία, ένα ποίημα, σκηνικό έργο, πολιτική εκστρατεία, θεραπευτική συνεδρία κι ακόμα περισσότερα. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, το έργο έχει τη δυνατότητα και θα έπρεπε να είναι όλα αυτά – παρόλο που όταν γράφτηκε για το κοινό της εποχής ο Σοφοκλής δεν είχε αποφασίσει να ενσωματώσει όλες αυτές τις ερμηνείες.

Griffith, M. (1999). (ed.), *Sophocles Antigone*, Cambridge, σ. 25-66

Οι δύο τραγικοί ήρωες

Το ότι οι αποφάσεις του Κρέοντα ήταν λανθασμένες γίνεται φανερό από πολύ νωρίς στο έργο, καθώς αποκτά γνωρίσματα τυράννου, εμμονή με την εξουσία, απειλεί τους άλλους και δηλώνει πως η πόλη είναι ο ίδιος: όλα αυτά συμβάλλουν στην πτώση του. Από την άλλη πλευρά, και η Αντιγόνη, με την ανυπόμονη και ίσως παράλογη συμπεριφορά της, συμβάλει κι αυτή στην καταστροφή της οικογένειάς της.

Griffith, M. (1999). (ed.), *Sophocles Antigone*, Cambridge, σ. 25-66

Η ταφή του νεκρού όχι μόνο αξίωμα των χθόνιων θεών αλλά και δικαίωμα του νεκρού

Είναι αλήθεια ότι, όταν η Αντιγόνη εξαναγκάζεται από την Ισμήνη να πολεμήσει με όπλο της το επιχείρημα, κατηγορεί την αδελφή της πως «ατιμάζει αυτά που οι θεοί περιβάλλουν με τιμή» (στίχ. 76-77) —και εννοεί βέβαια τους χθόνιους θεούς—, αναμφίβολα όμως στο νου της δεν γίνεται σαφής διάκριση ανάμεσα στην ταφή ως καθήκον που αυτοί οι θεοί απαιτούν, από τους συγγενείς του νεκρού, και στην ταφή ως δικαίωμα του ίδιου! του νεκρού. Ο Αίμων δύο φορές επικαλείται τις αξιώσεις των χθόνιων θεών (στίχ. 745 και 749)· αλλά, για να γίνει σαφής η διάκριση, ο Σοφοκλής χρειαζόταν τον Τειρεσία, ο οποίος σ' αυτό το έργο έχει ρόλο παρόμοιο με του Κάλχαντος στο Αΐας, δηλαδή διαφωτίζει σε προχωρημένο στάδιο της

πλοκής ένα θρησκευτικό ζήτημα που (παρά τους κάποιους υπαινιγμούς ενδιάμεσα) έχει μείνει ως αυτή τη στιγμή ασαφές. Η γνησιότητα των στίχων 1080-1083 έχει αμφισβητηθεί. Αν οι στίχοι αυτοί είναι γνήσιοι, υπάρχουν πολέμοι που έμειναν άταφοι, με οικτρά επακόλουθα για την πόλη· αλλ' ακόμα και από τους στίχους που αναφέρονται στον Πολυνείκη (στίχ. 1064 κ.εξ., πρβλ. 1016-1018) γίνεται αρκετά σαφές ότι το παράπτωμα του Κρέοντος δεν ήταν τόσο ότι εμπόδισε την ταφή ενός συγγενούς, όσο το ότι κράτησε έναν νεκρό έξω από τον κόσμο στον οποίο ανήκε, όπως ακριβώς έκλεισε σε τάφο μια ζωντανή ψυχή. Θα τιμωρηθεί γι' αυτό από τις «Ερινύες του Άδη και των θεών» (στίχ. 1075). Οι Ερινύες τιμωρούν τις παραβιάσεις του θεϊκού δικαίου· η Αντιγόνη έχει μιλήσει για τη Δικαιοσύνη που συνοικεί με τους χθόνιους θεούς (στίχ. 451, ή ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη). Η Αντιγόνη, είτε αντιλαμβάνοταν η ίδια είτε όχι τα λεγόμενα της, είχε δίκιο.

Winnington-Ingram, R.P. (1999). *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, μτφρ.: Ν. Κ. Πετρόπουλος & Χ.Π. Φαράκλας, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 145.

Ε Στάσιμο

Οι Θηβαίοι γέροντες έχουν μεθύσει από την ελπίδα, το ίδιο ναρκωτικό για το οποίο προειδοποιούσαν τον εαυτό τους και εμάς στο δεύτερο στάσιμο. Η δραματική παρανόηση και οι επιπτώσεις της ειρωνείας είναι έκδηλες: η ωδή πλημμυρίζει από χαρά, την στιγμή που επίκειται συμφορά. Πρόκειται για τέχνασμα, που ο Σοφοκλής χρησιμοποιεί επίσης στον Αΐαντα, στις Τραχίνιες και τον Οιδίποδα Τύραννο. Αυτή, όμως, η αποσύνδεση της ψυχικής διάθεσης από τα γεγονότα δεν είναι παρά επιφαινόμενο. Η προφητεία του Τειρεσία ήταν απερίφραστη. Στο ορθολογικό επίπεδο, ο χορός έχει επίγνωση του πεπρωμένου που θα ξεσπάσει τώρα και πάνω στον Κρέοντα και πάνω στους τραγικούς του αντιπάλους. Αυτό, όμως, που έχει σημασία σε τούτο το στάσιμο, είναι η κυριολεκτική έκσταση, η σωματική και πνευματική κατάσταση διθυραμβικής μανίας, στην οποία βρίσκονται οι γέροντες. Η διεΐσδυση εκστατικής σαφήνειας εννοήσεων στην ίδια τους την ψυχή με έναν βίαιο χοριαμβικό ρυθμό μέσα στο ίδιο τους το Είναι, τρόπον τινά, εντείνεται διαρκώς από το τρίτο χορικό και μετά. Τώρα, βρίσκονται ολοκληρωτικά υπό θεϊκή κατοχή. Όλα τα μορφικά στοιχεία των στίχων 1115-52 συμβάλλουν στο να αντιληφθούμε αυτήν την κατοχή. Η δυαδική δομή των αντιστροφικών ζευγών, το πρώτο από τα οποία αναπαριστά την ορμητική έλευση του θεού, ενώ το δεύτερο γίνεται προσευχή για την κάθαρση της πόλης, λειτουργεί ως αντιφώνηση προς την τριαδική οργάνωση στο εσωτερικό της καθεμιάς ομάδας στροφής-αντιστροφής.

Steiner, G. (2001). Οι Αντιγόνες. *Ο μύθος της Αντιγόνης στην λογοτεχνία, τις τέχνες και την σκέψη της Εσπερίας*, μετ. Β. Μάστορης- Π. Μπουρλάκης. Αθήνα: Καλέντης, κεφ. 3., σ. 311-334

Δύο τραγικοί ήρωες: Αντιγόνη-Κρέοντας

Η Αντιγόνη από τη μία θεωρείται ο εκφραστής και συνάμα ο υπέρμαχος της συγγένειας, των μελών της γενιάς και της οικογένειας. Με άλλα λόγια μάχεται υπέρ της ηθικής του κοινού αίματος, που θεωρείται άγραφος νόμος και εύκολα εκλαμβάνεται σαν θεϊός νόμος. Για αυτό το λόγο, θέτει σε ανώτερη μοίρα τον άγραφο ηθικό νόμο, από το νόμο του άρχοντα, και δεν φοβάται να παλέψει για τις ιδέες της με κόστος την ίδια της τη ζωή.

Τοπούζης, Κ. (1992). *Σοφοκλής Αντιγόνη*. Αθήνα: Επικαιρότητα, σ. 39-40.

Ο Κρέων θεωρείται ο άρχοντας της πόλης-κράτους και ο εκφραστής της, που το μόνο που επιζητεί και ταυτόχρονα επιβάλλει είναι η υποταγή στον εαυτό του, που θεωρείται το σύμβολο του συνόλου. Οπότε, έχοντας απεριόριστη πίστη στη δύναμη και στην εξουσία, που του παρέχει η Πολιτεία, καταλήγει στην υπερβολή και διαπράττει ύβρη.

Γεωργουσόπουλος, Κ. (1994). *Σοφοκλής Αντιγόνη*. Αθήνα: Κάκτος.

Κρέοντας

Ο Σοφοκλής μειώνει σιγά-σιγά το ηθικό ανάστημα του Κρέοντος σκιαγραφώντας τον όχι μόνον ως τύραννο αλλά, παρ' όλους τους μεγαλόστομους αφορισμούς του, και ως παρορμητική ιδιοσυγκρασία πλασμένη από φόβους και φιλοδοξίες· ο Αίμων τον εγκαταλείπει, ο Τειρεσίας τον καταδικάζει και τελικά η τιμωρία του επέρχεται μέσω της οικογένειας του.

Winnington-Ingram, R.P. (1999). *Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση*, μτφρ.: Ν. Κ. Πετρόπουλος & Χ.Π. Φαράκλας, Αθήνα: Καρδαμίτσα

Οι αιτιάσεις της Ευρυδίκης

Την ώρα της αυτοκτονίας της η Ευρυδίκη επικαλείται τους θανάτους και των δύο γιων της. [...] Δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα εάν ο θρήνος της βασίλισσας αποδίδει στον Κρέοντα την ενοχή για την θυσία ή την αυτοθυσία του Μεγαρέα κατά την μάχη για την Θήβα. Το ζήτημα είναι ασήμαντο. Αυτό που έχει σημασία, αυτό που μπροστά του εκμηδενίζεται κάθε τι άλλο, είναι το επίθετο παιδοκτόνος. Ο θάνατος του Αίμονα δεν είναι αποτέλεσμα φρικτού δυστυχήματος - επειδή ο Κρέων φτάνει στον βράχο-τάφο με μια-δυο στιγμές καθυστέρηση - ούτε απορρέει από μια μεμονωμένη περίπτωση τυφλής, εσφαλμένης κρίσης. Είναι στην φύση του άνδρα Κρέοντα, στην φύση των σχέσεων εξουσίας και των αξιών που αυτός διακηρύσσει και ενσαρκώνει, το να επιφέρει τον βίαιο θάνατο των γιων του.[...] Κρέων ανήκει σε εκείνον τον ανθρώπινο τύπο, που, πάντοτε και αναγκαστικά, θα θυσιάζει την ζωή των γιων του σε ό, τι ο ίδιος θεωρεί πως είναι - σε ό, τι ενδεχομένως είναι, σε ό, τι πράγματι είναι, στην περίπτωση του Μεγαρέα - τα υψηλότερα ιδεώδη της διατήρησης της πόλης και της πολιτικής. Η αυτοθυσία του Μεγαρέα και η αποδοχή της από τον Κρέοντα ή, ενδεχομένως, η ενεργός συμμετοχή του σε αυτήν σήμαινε σωτηρία για την πολιορκημένη πόλη (λάβετε υπόψη σας το δίλημμα του Αγαμέμνονα στην Αυλίδα). Η καταδίκη της Αντιγόνης και ο θάνατος του Αίμονα, που αθέλητα προκάλεσε αυτή η πράξη, απορρέουν από

μιαν απόλυτη αντίληψη της κυριαρχίας του νόμου και την πατριωτική ευσέβεια, που τιμά τον ήρωα προστάτη και ατιμάζει τον επιτιθέμενο προδότη.

Steiner, G. (2001). *Οι Αντιγόνες. Ο μύθος της Αντιγόνης στην λογοτεχνία, τις τέχνες και την σκέψη της Εσπερίας*, μετ. Β. Μάστορης- Π. Μπουρλάκης, Αθήνα: Καλέντης, κεφ. 3., σ. 311-334

Το πολιτικό βάθος της Αντιγόνης

Όπως παρατηρεί ο ίδιος, η Αντιγόνη του Σοφοκλή είναι «η τραγωδία με το μεγαλύτερο πολιτικό βάθος». Τι εννοεί με τη φράση αυτή; Εννοεί πως το εν λόγω έργο σχετίζεται, όσο κανένα άλλο, με την ουσία της πόλεως και με την πολιτική της έκφραση, ήτοι την πολιτική εξουσία. Ο Κρέων είναι ο κατ' εξοχήν εκφραστής αυτής της πολιτικής εξουσίας υπό τη φαινομενικότητα του υπερασπιστή της νομιμότητας [=του ανθρώπινου νόμου]. Και η Αντιγόνη; Με βάση τις καθιερωμένες ερμηνείες παριστάνεται να υπερασπίζεται τον θείο νόμο έναντι του προαναφερθέντος ανθρώπινου νόμου. Όπως σημειώνει ο Καστοριάδης, «διάφοροι ερμηνευτές επιχείρησαν να διαβάσουν την Αντιγόνη ως λίβελλο ενάντια στον ανθρώπινο νόμο και υπέρ του θείου», στην καλύτερη περίπτωση «ως απεικόνιση της διαμάχης» ανάμεσα σε αυτούς τους νόμους. Ο φιλόσοφος δεν αρνείται αυτή τη διαμάχη, μάλιστα την αξιολογεί ως δρώσα δύναμη της πλοκής του έργου και ως την πιο αισθητή όψη του. Ωστόσο, το σπινθηροβόλο βλέμμα του διακρίνει πίσω από το προφανές αυτής της διαμάχης αρκετές άλλες δυνατότητες συνάφειας, δυνάμει των οποίων η Αντιγόνη εκπροσωπώντας τον θείο νόμο εκπροσωπεί συγχρόνως και την υπεράσπιση της πατρίδας, καθώς μια τέτοια υπεράσπιση για τους Έλληνες, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, δεν ταυτίζεται μόνο με τον ανθρώπινο νόμο, αλλά και με τον θείο.

Τζωρτζόπουλος, Δ. (χχ). Κ. Καστοριάδης: το πολιτικό βάθος της Αντιγόνης.

Στο: <http://www.ekivolos.gr/To%20politiko%20vathos%20ths%20ANTIGONHS.htm>

Δύο άκαμπτοι ήρωες

Το ενδιαφέρον στην Αντιγόνη, είναι πως εδώ έχουμε να κάνουμε με δύο άκαμπτους ήρωες, την Αντιγόνη, που είναι αποφασισμένη να θάψει τον αδελφό της, παρά τις συμβουλές της Ισμήνης, και τον Κρέοντα, που είναι επίσης αποφασισμένος να θάψει την Αντιγόνη ζωντανή, αγνοώντας τους δικούς του «συμβούλους», Αίμονα και Τειρεσία. Παραδόξως, όχι μόνο δεν αγνοεί τις συμβουλές του χορού, μετά την έξοδο του Τειρεσία, αλλά και μεταπείθεται (στίχοι 1091-1106). Κορυφαία σκηνή του έργου κατά τον Κνοχ, ο οποίος θεωρεί πως εδώ έχουμε δύο τραγικούς ήρωες, με τον έναν να φανερώνεται στο τέλος, αντιηρωικός. Δεν είναι η πρώτη φορά που μεταπείθεται ο Κρέοντας. Το έκανε και με την πρόθεσή του να τιμωρήσει και την Ισμήνη ως συνένοχο, το έκανε και ως προς την ποινή της Αντιγόνης. Οι συχνές μεταβολές, σύμφωνα με τον Κνοχ, του αφαιρούν τη στόφα του τραγικού ήρωα.

Carter, D. (2012). «Antigone», στο: A. Markantonatos (ed.) *Brill's Companion to Sophocles*, (σ. 111-128, ΜΙΧΑ, σ. 111-120), Brill, Leiden-Boston

Διακειμενικότητα της Αντιγόνης

Το επιχείρημα του Κρέοντα «ήδ' ἔστιν ἡ σώζουσα καὶ ταύτης ἐπι/πλέοντες ορθῆς τοὺς φίλους ποιούμεθα» θα επαναληφθεῖ στην κρίσιμη για την πόλη στιγμή του Επιταφίου. Οι ομοιότητες ανάμεσα στις δυο πλευρές (Περικλής-Σοφοκλής) είναι οργανικές. Η Αντιγόνη είναι προσώρας ακατάλληλη για την άμυνα της πόλης. Στη συζήτηση παρεμβαίνει ο Πλάτων. Στους *Νόμους* απαιτεί να εγκαταλείπεται άταφος, έξω από τα όρια της πόλης, ο φονέας συγγενούς του (*Νόμοι*, IX,873). Η Αντιγόνη «τιμωρήθηκε για ανυπακοή στη νόμιμη εξουσία....[] το θέμα της υπακοής στην πολιτική αρχή δεν αίρεται τελείως παρά τη δικαίωση της πράξης της ηρωίδας και της συμμόρφωσής της στα άγραφα νόμιμα (Ιακώβ, 2010: 151)». Και εκτός κειμένου η Αντιγόνη δικαιώνεται στις *Ικέτιδες* του Ευριπίδη, όπου οι μητέρες των πεσόντων Αργείων αγωνίζονται με τον Άδραστο για την ταφή των παιδιών τους παρά την απαγόρευση που έχουν επιβάλει οι Θηβαίοι. Αν το κύριο θέμα της *Αντιγόνης* είναι η ταφή του νεκρού, το δράμα ανακαλεί το δεύτερο μέρος της τραγωδίας *Αίας*, όπου ο Αγαμέμνονας απαγορεύει την τέλεση του επικήδειου χρέους προς τον αυτόχειρα ήρωα ως υβριστή.

Σταμπουλού, Σ. (2017). *Σοφοκλέους Αντιγόνη κ σελίδες για την Αντιγόνη των Fr Holderlin, S Kierkegaard, M Heidegger*. Gutenberg.

Αναγνώσεις της Αντιγόνης

«Το θέατρο του 20ού αιώνα έχει στραφεί πολλές φορές στο έργο του Σοφοκλή για να διαμορφώσει νέες προσεγγίσεις στη σχέση ατόμου και κράτους. Η Αντιγόνη γίνεται συνήθως η ηρωίδα που αντιστέκεται στην κρατική καταστολή. Ένα πασίγνωστο παράδειγμα είναι η παράσταση που πραγματοποιήθηκε στη φυλακή που κρατούνταν ο Νέλσον Μαντέλα από το καθεστώς της Νότιας Αφρικής. Ο Άθελ Φιούγκαρντ αναπαρέστησε σε αυτό το καλλιτεχνικό γεγονός στο έργο του *Το νησί* (1972).

Στο κατεχόμενο Παρίσι, στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, Ο Ζαν Ανουίγ δημιούργησε κάτω από μια ριζοσπαστική επικάλυψη, μια «μπουλμπάρ» εκδοχή του έργου, που δείχνει τη ματαιότητα της ενασχόλησης με την πολιτική. Ο Κρέων, του οποίου ο στόχος ήταν να διατηρήσει το σύστημα εξουσίας, κερδίζει τη διαμάχη στο διανοητικό επίπεδο, αλλά η Αντιγόνη επιλέγει και πάλι το θάνατο ως έκφραση προσωπικής εξέγερσης ενάντια στις αξίες μιας αστικής κοινωνίας. Ο Ανουίγ έκανε την Αντιγόνη μια μορφή που η υπαρξιακή αγωνία της φαινόταν ιδιαίτερος οικεία σε ένα μεσοαστικό ευρωπαϊκό κοινό.

[...] Όταν ο Μπρεχτ παρουσίασε τη δική του εκδοχή της Αντιγόνης αμέσως μετά τον πόλεμο, προσέδωσε πολιτική διάσταση στο έργο αποκαθιστώντας το χορό των γερόντων σε κεντρική θέση. Ο χορός του εκπροσωπούσε την πλειονότητα των Γερμανών, που παραπονιούνταν αλλά ποτέ δεν εξεγέρθηκαν ενάντια στο φασισμό. Ο χορός του Μπρεχτ αποστασιοποιείται από τον Κρέοντα όταν ο πόλεμος δεν πάει καλά, αλλά αποδεικνύεται ανίκανος να τον

εγκαταλείψει. Η Αντιγόνη επικρίνει το χορό όταν της προσφέρει συναισθηματικό οίκτο και της λέει ότι ο θάνατός της είναι προδιαγεγραμμένος. [...] Ο Μπρεχτ ήθελε να αντισταθεί σε οποιαδήποτε τάση του κοινού να ταυτιστεί συναισθηματικά με την ηρωίδα.»

Wiles, D. (2009). *Το αρχαίο ελληνικό δράμα ως παράσταση*, Μια εισαγωγή, μτφρ. Ε. Οικονόμου, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 122- 123.

Αντιγόνη- Προμηθέας Δεσμώτης

Ο τιτανικός Προμηθέας βρίσκεται αντίθετος σε μια Εξουσία, παραμένει ανένδοτος στις αρχές του και αντιστέκεται με όλες του τις δυνάμεις απέναντι σε άδικη και σκληρή (όπως περιγράφεται) μορφή εξουσίας, προκειμένου να υπερασπισθεί ένα αίτημα καθολικής σημασίας και σπουδαιότητας. Δρά με πλήρη συνείδηση και προκαλεί υβριστικά το αντίπαλο κράτος καταδικάζεται για αυτή του την αυθάδεια και ανευλάβεια, υφίσταται τα φοβερότερα μαρτύρια και οδηγείται (τουλάχιστον στη φάση αυτή της τριλογίας) στη σωματική εξόντωση, στο πάθος κατά την αριστοτελική έννοια του όρου. Όμως, υπάρχουν κάποιες διαφορές ανάμεσα στα δύο δράματα. Η δράση του Προμηθέα και η όποια αντίστασή του κινείται στις σφαίρες των Ουρανών. Το επίπεδο συγκρούσεως βρίσκεται μάλλον στη σφαίρα του κοσμολογικού και λιγότερο του πολιτειακού συστήματος (χωρίς ωστόσο να ελλείπουν οι αντίστοιχοι συμβολισμοί και υπαινιγμοί). Ο λόγος της τιτανικής ανταρσίας είναι η τιμή που δείχνει ο Τιτάνας στους ανθρώπους, η φιλανθρωπία του. Αντίθετη η Αντιγόνη δρα μέσα στα όρια της Πόλεως και ο λόγος για τον οποίο έρχεται σε σύγκρουση με τις εξουσιαστικές δυνάμεις της γης έχουν σχέση με τον Ουρανό ή και με τους θεϊκούς νόμους. Επιπλέον η πράξη της αντιδράσεως ή αντιστάσεως στον Προμηθέα Δεσμώτη έχει συντελεσθεί εκτός του δράματος και απλώς παρακολουθούμε τον κολασμό του Αντάρτη Θεού. Στην Αντιγόνη η αντίσταση εκδηλώνεται εντός του δράματος και επομένως μπορούμε να παρακολουθήσουμε και τη συλλογιστική της, όπως αυτή εκφράζεται εν θερμώ. Έτσι τα δύο αυτά δράματα μοιάζουν να συμπληρώνει το ένα το άλλο και μας παρέχουν τις καλύτερες (αν όχι τις μοναδικές) ιστορίες δραματοποιημένης αντιστάσεως.

Γιατρωμανωλάκης, Γ. (χχ). *Το δικαίωμα της αντιστάσεως στην Τραγωδία. Μια συζήτηση.*

B 7. Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Αλέφαντος, Ν., Σεράνης, Π., (2017). Η δυνατότητα και οι προοπτικές αναμόρφωσης του αναλυτικού προγράμματος σπουδών στα αρχαία ελληνικά γενικής παιδείας της Β τάξης του Λυκείου. Μια μελέτη περίπτωσης στο Βαρβάκειο Λύκειο. *Νέα Παιδεία* 164 90-109.
- Baldry, H.C. (1981). *Το τραγικό θέατρο στην Αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Γεωργουσόπουλος, Κ. (1994). *Σοφοκλής Αντιγόνη*. Αθήνα: Κάκτος
- Γιάννου, Τ. (2014). Οι ΤΠΕ στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών. Στο *Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα Κέντρα Στήριξης Επιμόρφωσης*, τεύχος 3, κλάδος (ΠΕ 02), γ' έκδοση έκδοση, αναθεωρημένη και εμπλουτισμένη. Πάτρα: ΙΤΥ., σσ. 100-124.
- Γιατρωμανωλάκης, Γ. (χχ). *Το δικαίωμα της αντιστάσεως στην Τραγωδία. Μια συζήτηση*.
- Carter, D. (2012). «Antigone», στο A. Markantonatos (ed.) *Brill's Companion to Sophocles* (σ. 111-128, ΜΙΧΑ, σ. 111-120). Brill, Leiden-Boston
- Easterling, P.E. & Knox, B.M.W. (2005). *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, επιμέλεια Α. Στεφανή, μτφρ. Ν. Κονομή, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομή. Αθήνα: Παπαδήμα, 416
- Griffith, M. (1999) (ed.), *Sophocles Antigone*, (σ. 25-66 ΠΑΣΣΑΣ, σ. 46-56) Cambridge.
- Goldhill, S. (2008). *Aeschylus. The Oresteia*, μτφρ. Α. Παπασυριόπουλος, Αισχύλου Ορέστεια, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σ. 56.
- Θορώ, Χ.Ν. (2009). *Πολιτική ανυπακοή*. Αθήνα: Ερατώ
- Καστοριάδης, Κ. (1991). *Αισχύλεια ανθρωπογονία και σοφόκλεια αυτοδημιουργία του ανθρώπου. Στο Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο*. Αθήνα: Παπαζήση
- Καστοριάδης, Κ. (1983). *Η Ελληνική ιδιαιτερότητα. Η πόλις και οι νόμοι*, (Σεμινάρια 1983-1984, απόσπασμα)
- Κουγιουμτζής, Γ., Μπίκος, Γ., Παπαδημητρίου. Γ. (2016). *Διδάσκοντας αρχαία ελληνικά. θέματα διδακτικής Μεθοδολογίας και παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ*. Αθήνα: Γρηγόρη
- Κnox, B. (1964). *The Heroic Temper*, Berkeley (University of California Press), σ. 44.2
- Λεοντσίνης, Γ.Ν. (2003). *Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα διδακτικής της ιστορίας και του περιβάλλοντος*. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου –Α. Καρδαμίτσα
- Μαρκαντωνάτος, Α. (2008). Αφηγηματολογία στην Αρχαία Ελληνική Τραγωδία: μια προσέγγιση. Στο Α. Μαρκαντωνάτος & Χ. Τσαγγάλης (Επιμ.), *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία. Θεωρία και Πράξη* (σελ.181-238). Αθήνα: Gutenberg
- Ντιντή, Α. (2013). «Αγώνες λόγου. Εισαγωγή στην επιχειρηματολογία. Δομή και μορφές επιχειρήματος. Λογικά σφάλματα», στο: *Ακαδημία Πλάτωνος. Οι δρόμοι της γνώσης*. Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.
- Παπαγεωργίου, Κ. (2002). *Αντίσταση στην εξουσία. Η Αντιγόνη του Σοφοκλή*. Στο: <http://www.ekivolos.gr/Antistasi%20sthn%20exousia.htm>

- Παπανικολάου, Κ.Ν. (1976). Απόψεις για το ιδεολογικό περιεχόμενο της «Αντιγόνης» του Σοφοκλή. *Φιλολογος*
- Παπαδοπούλου, Θ. (2008). Ανθρωπολογία, Κοινωνιολογία και Λογοτεχνική Παράδοση: το Γυναικείο στοιχείο στην αρχαία ελληνική τραγωδία. Στο Α. Μαρκαντωνάτος & Χ. Τσαγγάλης (Επιμ.), *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία. Θεωρία και Πράξη* (σελ.151-179). Αθήνα: Gutenberg
- Πλέσσα, Μ., Τσιώλη, Μ. (2017). *Διδάσκοντας πολιτική ανυπακοή μέσα από την Αντιγόνη του Σοφοκλή*. Πρακτικά: 6^ο επιστημονικό συνέδριο Επιστημονικής Ένωσης Εκπαιδευτών Ενηλίκων.
- Πλέσσα, Μ. (2011). «Η ιατρική πρόληψη στη Λευκάδα το 19^ο αι. Μια διδακτική πρόταση για το μάθημα της τοπικής ιστορίας» στο: *Σχολική έρευνα και διδακτική της ιστορίας. Από το βίωμα στην ιστορική γνώση*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Romilly, D. J. (1990). *Γιατί η Ελλάδα;* Αθήνα: Το Άστυ.
- Romilly, D. J. (χχ). *Η αρχαία ελληνική τραγωδία. Αντιγόνη*. σελ. 75 - 77. Στο: <http://www.ekivolos.gr/Antigoni-2.htm>
- Romilly, D. J. (2006). *Η έξαρση της δημοκρατίας στην αρχαία Αθήνα*, σελ. 97-130 Αθήνα: το Άστυ.
- Σταμπουλού, Σ. (2017). *Σοφοκλέους Αντιγόνη κ σελίδες για την Αντιγόνη των Fr Holderlin, S Kierkegaard, M Heidegger*. Αθήνα: Gutenberg.
- Steiner, G.(2001). *Οι Αντιγόνες. Ο μύθος της Αντιγόνης στην λογοτεχνία, τις τέχνες και την σκέψη της Εσπερίας*, μετ. Β. Μάστορης- Π. Μπουρλάκης , Αθήνα: Καλέντης κεφ. 3., σ. 311-334
- Τζωρτζόπουλος, Δ. (χχ). *Κ. Καστοριάδης : το πολιτικό βάθος της Αντιγόνης*. Διατίθεται στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.ekivolos.gr/To%20politiko%20vathos%20ths%20ANTIGONHS.htm>
- Τοπούζης, Κ. (1992). *Σοφοκλής Αντιγόνη*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Τουρνά, Χ. (χχ). *Σημειώσεις Αντιγόνης Σοφοκλέους*. Πειραματικό Λύκειο Αναβρύτων.
- Wiles, D. (2009). *Το αρχαίο ελληνικό δράμα ως παράσταση, Μια εισαγωγή*, μτφρ. Ε. Οικονόμου, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 122- 123.
- Winnington-Ingram, R. P. (1999). *Sophocles. An interpretation*, μτφρ. Φαράκλας, Χ. Π., Σοφοκλής – Ερμηνευτική Προσέγγιση, Αθήνα :Καρδαμίτσα, σσ. 177, 179.
- Χουρμουζιάδης, Ν. (2000), *Το θέατρο στην αρχαία Αθήνα. Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας*, 25.
- Ψήμματος, Θ. (2014). *Καθήκον υπακοής και πολιτική ανυπακοή: Γεφυρώνοντας το χάσμα μεταξύ δικαίου και ηθικής*.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ & ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Β' ΛΥΚΕΙΟΥ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

(ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ)

σύμφωνα με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών

Επιμέλεια: Παναγιώτης Σεράνης

Α΄ ΜΕΡΟΣ (Θεωρητικό)

Α1. Φυσιγνωμία του γνωστικού αντικείμενου και η διδακτική του

Ο *Επιτάφιος* του Περικλή είναι ένα από τα πιο εμβληματικά κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Ο Θουκυδίδης ενσωματώνει στο ιστορικό του έργο έναν ρητορικό λόγο με μακρά παράδοση στην αρχαία Αθήνα που εκφωνούνταν κατά τη διάρκεια της τελετουργικής ταφής των πολεμιστών που έχαναν τη ζωή τους σε πολεμικές συγκρούσεις. Μέσα από το κείμενο αυτό ο Θουκυδίδης επιχειρεί (α) να φωτίσει την προσωπικότητα του Περικλή που θαυμάζει, (β) να υμνήσει την αθηναϊκή δημοκρατία συγκρίνοντάς την με άλλα πολιτεύματα, (γ) να τιμήσει τους νεκρούς του πρώτου έτους του Πελοποννησιακού πολέμου, (δ) να τονώσει το πατριωτικό φρόνημα των Αθηναίων, να τους εμψυχώσει και να τους ενθαρρύνει να συνεχίσουν τον αγώνα για την υπεράσπιση της πόλης τους και της δημοκρατίας, (ε) να λειτουργήσει ως λόγος παραμυθίας για τους συγγενείς των νεκρών.

Ως επιτελεστικό κειμενικό είδος, ο *Επιτάφιος* χαρακτηρίζεται για τον παραδοσιακό του, προφορικό και λογοτυπικό, χαρακτήρα και συνεχίζει μια μακρά παράδοση σημαντικών τελετουργικών διαδικασιών (όπως λ.χ. ο θρήνος στα ομηρικά έπη, τα εγκώμια και το επιτύμβιο επίγραμμα) που καταδεικνύει τη συνοχή της ευρύτερης κοινότητας που τις τελούσε και συνέβαλε στη διατήρηση των στενών δεσμών ανάμεσα στους ζωντανούς και τους νεκρούς. Τα στοιχεία αυτά στοιχεία, μετασηματίζονται στον *Επιτάφιο* λόγο για να εξυπηρετήσουν νέες, συλλογικές θρησκευτικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές ανάγκες της πόλης – κράτους και συμβάλλουν με τη σειρά τους στην διατήρηση της πολιτικής συνοχής (Πόλκας, 2015). Παρόλο που το κείμενο εντάσσεται στο ιστορικό έργο του Θουκυδίδη, δεν μοιάζει με καμία από τις άλλες δημηγορίες. Λειτουργεί ιδιότυπα μέσα στην ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη, ως αυτοτελές κείμενο (με δομή και περιεχόμενο) που λίγη σχέση έχει με τα ιστορούμενα και όμως καταλαμβάνει περίοπτη θέση στο έργο του Θουκυδίδη (Παπαχρυσόστομου, 2020). Η ερώτηση που τίθεται, λοιπόν, είναι για ποιους λόγους επιλέγεται η συγκεκριμένη χρονική στιγμή για να «μιλήσει» ο Θουκυδίδης στο έργο του μέσα από τα στόμα του Περικλή με μια δημηγορία που δεν μοιάζει με καμία από τις υπόλοιπες σαράντα που περιλαμβάνονται στο έργο του;

1. Ο *Επιτάφιος* εντάσσεται στο τμήμα εκείνο του έργου του Θουκυδίδη (α΄ και β΄ βιβλίο της Ιστορίας του) που είναι αφιερωμένο στις ενέργειες και Περικλή. Ο *Επιτάφιος* είναι η δεύτερη από τις τρεις δημηγορίες του Περικλή. Η πρώτη εκφωνήθηκε λίγο πριν από την έναρξη του πολέμου, ενώ η τρίτη, το «κύκνιο άσμα» του Περικλή, εκφωνήθηκε στη διάρκεια του λοιμού στην Αθήνα και με αυτή ο μεγάλος πολιτικός προσπάθησε να ανυψώσει το ηθικό των συμπολιτών του από τις δοκιμασίες του πολέμου. Με τον *Επιτάφιο* ο Περικλής πρέπει να εξηγήσει γιατί οι νεκροί έπραξαν ορθά να χάσουν τη ζωή τους για την πατρίδα και γιατί οι επιζήσαντες όφειλαν να τους μιμηθούν. Ο Θουκυδίδης, από την άλλη πλευρά, συμπληρώνει την εικόνα του Περικλή ως χαρισματικού ηγέτη, επειδή ο ίδιος τον θαύμαζε και δέχτηκε ισχυρή επίδραση από την προσωπικότητά του.

2. Ο *Επιτάφιος*, προϊόν της αγάπης και του θαυμασμού του Θουκυδίδη προς την ίδια την πόλη του, αποδίδει μια εξιδανικευμένη εικόνα της Αθήνας του χρυσού αιώνα, πριν την αμαυρώσουν οι αποτυχίες, οι καταστροφές και η τελική ήττα στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Ο πρακτικός στόχος του Περικλή είναι, λοιπόν, να δικαιολογήσει την απόφασή του να οδηγήσει την Αθήνα σε πόλεμο σε μια στιγμή που η απόφαση αυτή και η στρατηγική που είχε επιλέξει τίθενται σε έντονη αμφισβήτηση, προκαλώντας σφοδρές πολιτικές αντιπαραθέσεις (Παπαχρυσόστομου, 2020). Έτσι, ενώ ο λόγος τυπικά παρουσιάζεται ως επιτάφιος των νεκρών του 431 π.Χ., στην ουσία είναι ένας διθυραμβικός ύμνος μιας μεγάλης πολιτείας στην πιο κλασική στιγμή της, λίγο πριν αρχίσει η πορεία προς την συντριβή.

A2. Σκοποί και στόχοι διδασκαλίας του γνωστικού αντικείμενου

A2.1. Γενικός σκοπός

Γενικός σκοπός του μαθήματος είναι η ολόπλευρη μελέτη του *Επιταφίου*, για να γίνει κατανοητή από τους μαθητές/-τριες η ιδιαιτερότητα του ως γραμματειακού/κειμενικού είδους, η σημασία της ένταξής του στο ιστορικό έργο του Θουκυδίδη, το περιεχόμενό του, η επίδραση που άσκησε σε μεταγενέστερα κείμενα (αρχαία και σύγχρονα), καθώς και ο τρόπος πρόσληψής του στη σύγχρονη εποχή.

A2.2. Γενικοί στόχοι

Με τη διδασκαλία του *Επιταφίου* επιδιώκεται οι μαθητές/-τριες:

- να διακρίνουν το γραμματειακό είδος του λόγου και τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του,
- να εντάσσουν την ταυτότητα του κειμένου στο συγκεκριμένο χωροχρονικό του πλαίσιο,
- να εντοπίζουν τα κειμενικά στοιχεία (*πολιτισμικά, πραγματολογικά, ηθικά, νοηματικά, ιδεολογικά*) που συμβάλλουν στη διαμόρφωση του ιδιαίτερου χαρακτήρα που έχει ο λόγος,
- να εντοπίζουν τα άμεσα χαρακτηριστικά και τις βασικές αξίες της δημοκρατίας, όπως αυτές προβάλλονται στο κείμενο,
- να κατανοούν την επιχειρηματολογία και τις ρητορικές στρατηγικές, μέσα από τις οποίες επιτυγχάνεται η συνοχή και η συνεκτικότητα του κειμένου,
- να εντοπίζουν, μέσα από διαδικασίες σύγκρισης, πώς το κείμενο συνομιλεί με μεταγενέστερα κείμενα,
- να χρησιμοποιούν ομαδοσυνεργατικές τεχνικές για την απόδοση του κειμένου στη ΝΕ γλώσσα και για τη δημιουργία δικών τους (πολυτροπικών και μη) συνεργατικών κειμένων,
- να αξιοποιούν Ψηφιακά Μέσα για την άντληση στοιχείων και πληροφοριών που θα τους βοηθήσουν στην κριτική αποτίμηση του έργου,
- να προσλάβουν βιωματικά το περιεχόμενο του έργου μέσα από δραστηριότητες που αναπτύσσουν τις ψυχοκινητικές τους δεξιότητες.

A2.3. Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα

Τα μαθησιακά αποτελέσματα χρησιμοποιούνται ως εργαλείο για τον σχεδιασμό αναλυτικών προγραμμάτων και περιλαμβάνουν τις διατυπώσεις όλων αυτών που ο/η εκπαιδευόμενος γνωρίζει, κατανοεί και μπορεί να κάνει μετά την ολοκλήρωση της μαθησιακής διαδικασίας και αναφέρονται στις γνώσεις, τις δεξιότητες και τις ικανότητες των μαθητών/-τριών. Είναι προφανές ότι η περιγραφή ενός μαθήματος με τη μορφή μαθησιακών αποτελεσμάτων καταδεικνύει μια αλλαγή παραδείγματος από την καθηγητοκεντρική στη μαθητοκεντρική προσέγγιση, καθώς το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από το περιεχόμενο (τι θα διδάξει ο/η εκπαιδευτικός) στο αποτέλεσμα (τι θα μπορεί να κάνουν οι μαθητές/-τριες μετά το πέρας της εκπαιδευτικής/μαθησιακής διαδικασίας).

Η διαπίστωση της επίτευξης των μαθησιακών αποτελεσμάτων γίνεται μέσω των εξετάσεων ή των δοκιμασιών επίδοσης. Στο μάθημα των Αρχαίων Β' Λυκείου Γενικής Παιδείας, η αξιολόγηση είναι διαμορφωτική (βλ. και τμήμα A5 Αξιολόγηση), οπότε η επίτευξη καθορίζεται μέσω δοκιμασιών ή δραστηριοτήτων που εφαρμόζει ο/η εκπαιδευτικός και είναι άμεσα συνδεδεμένες με τα μαθησιακά αποτελέσματα, βάσει των οποίων πρέπει να διατυπώνονται και τα κριτήρια αξιολόγησης των μαθητών/-τριών.

Η θεμελιακή αρχή που διέπει οριζόντια και κάθετα τη διατύπωση μαθησιακών αποτελεσμάτων έγκειται στη χρήση «μονοσήμαντων ρημάτων ενεργητικής φωνής» (βλ. παραδείγματα παρακάτω). Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η περιγραφή των μαθησιακών αποτελεσμάτων υπογραμμίζει με τη χρήση ρημάτων ενεργητικής φωνής μια συγκεκριμένη ενέργεια των μαθητών/-τριών, για να υποβοηθείται και ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού στον σχεδιασμό της διδασκαλίας του/της. Στην αρχή της διατύπωσης υπάρχει ένα ενεργητικό ρήμα, ακολουθεί το αντικείμενο του ρήματος, καθώς και μια μικρή φράση που δίνει συνοπτικά το νόημα του μαθησιακού αποτελέσματος. Τα μαθησιακά αποτελέσματα είναι αντικειμενικά, μετρήσιμα και διατυπωμένα με σαφήνεια, ενώ πρέπει να λαμβάνεται κάθε φορά υπόψη το χρονοδιάγραμμα εντός του οποίου παράγονται τα μαθησιακά αποτελέσματα. Στην περιγραφή των μαθησιακών αποτελεσμάτων πρέπει να συνυπολογίζεται η δυνατότητα αξιολόγησής τους σε ύστερη φάση, όπως και η δυνατότητα αναστοχασμού, μέσα από την ανατροφοδότηση που λαμβάνει ο/η εκπαιδευτικός από τους/τις μαθητές/-τριες.

Αυτή η αξιολόγηση πραγματοποιείται με μια σειρά από δραστηριότητες, οι οποίες επικεντρώνονται στους τέσσερις βασικούς θεματικούς άξονες που ορίζονται από το παρόν ΠΣ:

1. Το κείμενο και περικείμενο
2. Το κείμενο ως περιεχόμενο
3. Το κείμενο ως μορφή
4. Το κείμενο ως πεδίο συνάντησης του αρχαίου και σύγχρονου κόσμου.

Η εν λόγω ταξινόμηση διευκολύνει τους/τις εκπαιδευτικούς ως προς την οργάνωση των

ενδεικτικών μαθησιακών αποτελεσμάτων και των προτεινόμενων δραστηριοτήτων. Τα προσδοκώμενα αποτελέσματα του μαθήματος συνίστανται στο να καλλιεργήσουν και αναπτύξουν οι μαθητές/-τριες διάφορους γραμματισμούς (γραμματειακό, κειμενικό, γλωσσικό, κοινωνικό/πολιτειακό, ψηφιακό) και τις μεταγνωστικές δεξιότητες που χρειάζονται ως εφόδια για την συμμετοχή τους ως ενεργοί πολίτες στην κοινωνία του 21^{ου} αιώνα.

Ανά θεματικό πεδίο (ΘΠ) κατά τη διδασκαλία του Επιταφίου λόγου τα προσδοκώμενα για τους/τις μαθητές/-τριες αποτελέσματα είναι τα ακόλουθα:

Κείμενο και Περικείμενο

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- να **ταυτοποιούν /αναγνωρίζουν** τον Επιτάφιο ως επιτελεστικό κειμενικό είδος με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (παραδοσιακός, προφορικός χαρακτήρας με λογοτυπικά χαρακτηριστικά, ρητορικός λόγος εντός ιστοριογραφικού κειμένου)
- να **αξιοποιούν** πληροφορίες για το χωροχρόνο παραγωγής του λόγου, τον δημιουργό και τον σκοπό της εκφώνησής του, με σκοπό να κατανοήσουν την ιδιαιτερότητά του.

Το κείμενο ως περιεχόμενο

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- να **γνωρίζουν** και να **κατανοούν** την προσωπικότητα του Περικλή μέσα από την οπτική του Θουκυδίδη.
- να **επισημαίνουν** τις πληροφορίες του ΑΕ κειμένου που αναδεικνύουν το ιστορικό, πολιτικό πλαίσιο και το κλίμα μέσα στο οποίο εκφωνήθηκε ο λόγος.
- να **αναγνωρίζουν** τον τρόπο οργάνωσης του ΑΕ κειμένου σε κάθε ενότητα (κειμενικές συνδέσεις) και να **εντοπίζουν** τα στοιχεία οργάνωσής του.
- να **εντοπίζουν** και να **αξιολογούν** τη δομή των ρητορικών στρατηγικών του Περικλή
- να **αντιπαραβάλλουν** και να **συγκρίνουν** πληροφορίες και στοιχεία μεταξύ κειμένων που αναφέρονται στο ίδιο θέμα ως προς την προθετικότητα, τις ιδεολογικές θέσεις, το ύφος και την επικοινωνιακή αποτελεσματικότητά τους.

Κείμενο ως μορφή

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- να **διερευνούν** τη σημασία και τη μορφολογία λέξεων-κλειδιών μέσα στο κείμενο
- να **εντοπίζουν** σημασιολογικούς συσχετισμούς ανάμεσα στη νέα και στη αρχαία ελληνική, αξιοποιώντας βιβλία αναφοράς (π.χ. λεξικά έντυπα και ηλεκτρονικά), ή/και συμπραστικούς πίνακες

- να **διερευνούν**, να **εξηγούν** και να **αξιολογούν** την ιδιαίτερη χρήση του ουδετέρου (πληθυντικού ή επιθέτου) από τον Θουκυδίδη ή/και την αλλαγή της σημασίας του σύνθετου ρήματος μέσα από την ανάλυση στα συνθετικά του μέρη.
- Στο πλαίσιο της αποτελεσματικότητας και της επικοινωνιακής περιστάσης του αρχαιοελληνικού λόγου:
 - να **αναγνωρίζουν** και να **εξηγούν** τον συντακτικό ρόλο της μετοχής και να διακρίνουν τα είδη της,
 - να **αναγνωρίζουν** και να **εξηγούν** τη συντακτική λειτουργία του απαρεμφάτου,
 - να **αναγνωρίζουν** τις δευτερεύουσες ονοματικές και επιρρηματικές προτάσεις του κειμένου.
- να **διακρίνουν τα υφολογικά στοιχεία** στο ΑΕ κείμενο και να **αναγνωρίζουν** τον βαθμό συμμετοχής τους στην ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου κειμενικού είδους.
- να **αξιολογούν** τη χρήση των συγκεκριμένων γλωσσικών επιλογών για την αισθητική αποτίμηση του λόγου
- να **περιγράφουν** τη συλλογιστική πορεία αξιοποιώντας στοιχεία του κειμένου.
- να **αξιολογούν** την ορθότητα, πειστικότητα και εγκυρότητα των επιχειρημάτων του (και πιθανόν και την εξιδανίκευση του δημοκρατικού πολιτεύματος) σε σχέση με το επικοινωνιακό πλαίσιο του λόγου και το σκοπό που εξυπηρετεί.

Κείμενο ως πεδίο συνάντησης αρχαίου και νέου κόσμου

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- να **μετασχηματίζουν** την απόδοση από την ΑΕ στη ΝΕ γλώσσα, έτσι ώστε να κατανοήσουν ότι η μετάφραση είναι διαδικασία και ερμηνεία του κειμένου,
- να **αξιολογούν** προτεινόμενες παράλληλες ΝΕ αποδόσεις και να ερμηνεύουν χαρακτηριστικές μεταφραστικές επιλογές των δημιουργών τους,
- να **αξιοποιούν διαφορετικές αποδόσεις** (ή παραφράσεις) για τη δυνατότητα προσέγγισης του κειμένου από τη μετάφραση στο πρωτότυπο,
- να **συνδέουν** μεταξύ τους τα μελετώμενα πάνω σε ένα θέμα κείμενα/έργα τέχνης κάνοντας διακειμενικές αναφορές, σχετικά με τις γνώσεις που παρέχουν, τις στάσεις και τις αξίες που υποστηρίζουν.
- να **συνδέουν γνώσεις, στάσεις και αξίες** που υποστηρίζονται εκ μέρους του Περικλή με τη σύγχρονη πραγματικότητα και την κοινή μοίρα των ανθρώπων
- να **προβληματιστούν** για την έννοια της δημοκρατίας και τη στάση των πολιτών στις μέρες μας.
- να **παράγουν** δικό τους ΝΕ κείμενο (προφορικό, γραπτό ή/και πολυτροπικό) με/ή χωρίς τη χρήση ΨΜ
- να **χρησιμοποιούν** το προτεινόμενο ψηφιακό υλικό και να επιλέγουν από εκεί τα κατάλληλα κάθε φορά στοιχεία για την προσέγγιση του ΑΕ κειμένου

- να **συμμετέχουν** σε συνεργατικές και βιωματικές δραστηριότητες πρόσληψης του κειμένου.

A3. Το περιεχόμενο του γνωστικού αντικειμένου

Ένας από τους βασικότερους στόχους του παρόντος αναλυτικού προγράμματος είναι η **διαμόρφωση πολιτών με ανεπτυγμένη δημοκρατική συνείδηση και αίσθηση ευθύνης** για την επίλυση προβλημάτων που συνεπάγεται η παγκοσμιοποιημένη κοινωνία του 21^{ου} αιώνα. Με βάση αυτό το κριτήριο επιλέχθηκαν αντιπροσωπευτικά είδη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, στα οποία αποτυπώνεται ο ανθρωποκεντρικός και κοινωνιοκεντρικός χαρακτήρας του πολιτισμού της κλασικής αρχαιότητας. Στην Α' Λυκείου οι μαθητές/-τριες έρχονται σε επαφή με ρητορικά και ιστορικά κείμενα, προκειμένου (α) να γνωρίσουν τη δυναμική της ρητορικής τέχνης, η οποία αναπτύχθηκε κυρίως στην κλασική Αθήνα και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνική και πολιτική ζωή των Αθηναίων, και, κατά συνέπεια, με τη δημοκρατία και (β) να κατανοήσουν το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο που οδήγησε την Αθήνα στην ακμή και την πτώση της.

Στο πλαίσιο της Β' Λυκείου Γενικής Παιδείας οι μαθητές/-τριες συνεχίζουν τη μελέτη τους με ένα από τα πιο εμβληματικά κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμματείας, τη δημηγορία του Περικλή που εκφωνήθηκε με αφορμή τους πρώτους νεκρούς του πολέμου, **αλλά αποτελεί στην ουσία τον αγήρων έπαινον της Αθηναϊκής δημοκρατίας**. Η μελέτη των κειμένων που διδάχθηκαν οι μαθητές/-τριες στην Α' Λυκείου βοηθά στην προσέγγιση ενός έξοχου και ιδιότυπου γραμματειακού είδους, όπως αποτυπώνεται μέσα από την ρητορική δεινότητα και πολιτική ευστροφία του Περικλή από τη μια και την εκφραστική δεξιοτεχνία του μεγάλου ιστορικού Θουκυδίδη από την άλλη.

Οι μαθητές/-τριες διδάσκονται ολόκληρο τον λόγο, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί:

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΜΟΡΦΗ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ		
Κεφ. 34-36	Εισαγωγικό κεφάλαιο. Προοίμιο του λόγου. Έπαινος προγόνων-πατέρων-συγχρόνων.	Μετάφραση
Κεφ. 37	Το πολίτευμα και ο τρόπος ζωής των Αθηναίων.	Πρωτότυπο
Κεφ. 38-39	Οι Αθηναίοι στην ειρήνη και τον πόλεμο.	Πρωτότυπο
Κεφ. 40-41	Ο χαρακτήρας του Αθηναίου πολίτη. Η Αθήνα σχολείο της Ελλάδας.	Πρωτότυπο

Κεφ. 42-46	Έπαινος των πεσόντων υπέρ πατρίδος. Συμβουλές στους πολίτες.	Μετάφραση
ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ		
ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΑΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ, ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΑΘΗΤΩΝ		

A4. Διδακτική πλαισίωση και σχεδιασμός μάθησης

Ο/Η εκπαιδευτικός που θα διδάξει τον *Επιτάφιο* προτείνεται να έχει μελετήσει τους γενικούς στόχους του Προγράμματος Σπουδών για το μάθημα της ΑΕΓΓ.

Ειδικότερα, η διδασκαλία του Επιταφίου στοχεύει **στην εξοικείωση των μαθητών/-τριών με τις αρχές και τις λειτουργίες της αθηναϊκής δημοκρατίας** που αποτελούν το θεμέλιο σύγχρονων φιλελεύθερων και δημοκρατικών πολιτευμάτων, οι οποίες δεν παύουν να εμπνέουν τις δημοκρατικές συνειδήσεις των ανθρώπων, για να διεκδικούν ελευθερία και ισονομία. Οι μαθητές/-τριες καλούνται επίσης **να συνειδητοποιήσουν ότι η δημοκρατία δεν αποτελεί μια θεωρητική σύλληψη, αλλά απαιτεί πολιτική πράξη**, ότι η θέσπιση νόμων και κανόνων μένει κενό γράμμα αν δε μετουσιώνεται σε «ενέργεια» από τους πολίτες. Αυτό απαιτεί μια κριτική προσέγγιση της ιστορικής και πολιτικής σκέψης των συνδημιουργών του Επιταφίου, του Θουκυδίδη και του Περικλή. Έτσι, κατά τη διδακτική-μαθησιακή διαδικασία, ο/η εκπαιδευτικός καλό είναι να φροντίσει να αναδειχθούν τα παρακάτω:

- Το χωροχρονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο και χάρη στο οποίο εκφωνήθηκε ο λόγος, η επικοινωνιακή περίσταση και η προθετικότητα του συγγραφέα.
- Η προσωπικότητα του Περικλή και οι στόχοι του κατά την εκφώνηση του λόγου.
- Η ακρίβεια, η πυκνότητα και η αισθητική ποιότητα του λόγου του Θουκυδίδη και η ρητορική δεινότητα του Περικλή.
- Η αιτιακή σχέση πολιτείας-πολίτη, που αποτελεί μοναδικό γνώρισμα της αθηναϊκής δημοκρατίας.
- Η επίδραση του λόγου σε μεταγενέστερα κείμενα, αρχαία και σύγχρονα.
- Η σημασία του Επιταφίου ως κείμενο που αναδεικνύει το ιστορικό υπόβαθρο της σύγχρονης ιδιότητας του πολίτη (πολιτειότητα) για τους/τις μαθητές/-τριες ως Ευρωπαίους πολίτες του 21^{ου} αιώνα.

Το παρόν ΠΣ προτείνει την εφαρμογή μιας διδακτικής μεθόδου, η οποία αντλεί στοιχεία από την κειμενοκεντρική, την ερμηνευτική και τη διερευνητική μέθοδο, ενώ σκοπός είναι να αξιοποιηθούν οι διδακτικές αρχές της αυτενέργειας, της εποπτείας και της βιωματικότητας.

Κομβικό σημείο αυτής της διδακτικής και μαθησιακής διαδικασίας είναι η επιλογή και χρήση, από τον/την εκπαιδευτικό, της προσφορότερης διδακτικής τεχνικής. Λαμβάνοντας υπόψη τις πολυποίκιλες ανάγκες, τις ιδιαίτερες γνωστικές δομές και λειτουργίες των μαθητών/-τριών, τις διαφορετικές κλίσεις και επιλογές τους, τη νέα πολυπολιτισμική κοινωνική

πραγματικότητα, την ανάγκη για καλλιέργεια στους/στις μαθητές/-τριες πλήθους δεξιοτήτων, ο/η εκπαιδευτικός αξιοποιεί τις τεχνικές, οι οποίες θα υποστηρίξουν τους νέους γραμματισμούς, αλλά και την προβληματική γύρω από την επικαιροποίηση της διδακτικής και μαθησιακής προσέγγισης της ΑΕΓΓ.

Η κειμενοκεντρική και επικοινωνιακή θεώρηση εστιάζει στην ερμηνεία του λόγου και όχι μόνο στη διδασκαλία της γλωσσικής μορφή του, επιδιώκοντας έτσι τη δημιουργία μιας βιωματικής σχέσης με το κείμενο, η οποία θα στηρίζεται, αφενός, στο νεοελληνικό γλωσσικό ένστικτο των μαθητών/-τριών και, αφετέρου, στη γνώση των μορφολογικών στοιχείων της ΑΕ. Έμφαση δίνεται στις γλωσσικές επιλογές και τα στοιχεία της δομής που νοηματοδοτούν το περιεχόμενο και τις ιδέες του κειμένου και επιτρέπουν στους μαθητές/-τριες μια κριτική ανάγνωση του λόγου και έλεγχο των επιχειρημάτων και απόψεων που εκφράζονται σε αυτόν, λαμβάνοντας υπόψη και την προθετικότητα του δημιουργού του.

Με την **ερμηνευτική προσέγγιση** οι μαθητές/-τριες θα κατανοήσουν τα γνωρίσματα της αθηναϊκής δημοκρατίας και του Αθηναίου πολίτη, τις σχέσεις της Αθήνας με τις άλλες πόλεις-κράτη, τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους και τις βασικές αρχές της δημοκρατίας (ισονομία, ισότητα, σεβασμός στους νόμους, ελευθερία). Η βιωματική και κριτική προσέγγιση του πολιτικού στοχασμού (οι τρόποι δηλαδή με τους οποίους οι μαθητές/-τριες προσλαμβάνουν το έργο) θα κατακτηθεί με διαχρονικές προεκτάσεις και σύγχρονους συσχετισμούς και με ενεργό συμμετοχή σε βιωματικές δραστηριότητες και συνεργατικές δράσεις.

Σύμφωνα με τη **διακειμενική προσέγγιση** το κείμενο παύει να αντιμετωπίζεται ως μια αυθύπαρκτη οντότητα, ένα κλειστό σύστημα, αλλά μπορεί να «συνομιλεί» με άλλα κείμενα, χωρίς αυτό να γίνεται απαραίτητα συνειδητά από το δημιουργό του. Για να γίνει κατανοητή η πρωτοτυπία του *Επιταφίου* προτείνεται η σύγκρισή του με τον *Επιτάφιο* λόγο του Λυσία, λόγος που ακολουθεί την τυπική δομή των επιταφίων, ενώ, για να αποφευχθεί η εξιδανίκευση της αθηναϊκής δημοκρατίας, προτείνεται η διακειμενική προσέγγιση του *Επιταφίου* με τον διάλογο *Αθηναίων-Μηλίων*. Ακόμη, η σύγκριση με τον επιτάφιο λόγο που εκφώνησε ο Αβραάμ Λίνκολν δίνει στους/στις μαθητές/-τριες την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι ένας επιτάφιος λόγος του 19^{ου} αιώνα που εκφωνήθηκε σε ένα παρόμοιο χωροχρονικό πλαίσιο ακολουθεί την δομή του επιτάφιο λόγου του Περικλή, καθιστώντας σαφές ότι δέχτηκε αναμφισβήτητα επιρροές από αυτόν. Τέλος, η διακειμενική προσέγγιση με σύγχρονους πολιτικούς λόγους, όπως αυτός που εκφώνησε ο Μπαράκ Ομπάμα στην Αθήνα (2016) είναι ένα παράδειγμα πρόσληψης των εννοιών που εμπεριέχονται στο θουκυδίδειο κείμενο στη σύγχρονη πολιτική σκέψη και διανόηση με σαφείς αναφορές στην αθηναϊκή δημοκρατία και στο κείμενο του *Επιταφίου* του Περικλή.

Τέλος, η **διαθεματική προσέγγιση** (project) θεμάτων που απορρέουν από τον *Επιτάφιο*, όπως είναι η σχέση πολίτη-πόλης, τα όρια της ελευθερίας σε μια δημοκρατική πόλη, η έννοια της πατρίδας, η πολιτική αρετή, η κοινωνική θέση ενός πολίτη και η ανάδειξή του στον πολιτικό στίβο, η σύγκριση με σύγχρονες μορφές δημοκρατίας συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του κειμένου και στην επικαιροποίησή του με βάση τις ανάγκες και τις προσληπτικές

ικανότητες των μαθητών/-τριών.

Οι διαθεματικές εργασίες στοχεύουν στη δημιουργία συνεργατικών κειμένων και στη δημιουργική αξιοποίηση Ψηφιακών Μέσων που είναι διαθέσιμα στους μαθητές (κατευθυνόμενη διερεύνηση σε ιστοσελίδες, χρήση νοητικών χαρτών και άλλων ψηφιακών εργαλείων) που διευκολύνει την όλη διαδικασία και συμβάλλει σημαντικά στην επικοινωνία, αυτενέργεια, συνεργατικότητα και ανάληψη πρωτοβουλιών εκ μέρους των μαθητών/-τριών.

Η προσέγγιση του κειμένου: από τη μετάφραση στο πρωτότυπο (και αντίστροφα)

Για την επίτευξη των παραπάνω, χρειάζεται η **προσπέλαση του κειμένου σε μορφοσυντακτικό επίπεδο μέσω της αξιοποίησης των μεταφρασμένων κειμένων**. Ακριβώς γι' αυτό τον λόγο προτείνεται η παράλληλη προσέγγιση των πρωτοτύπων κειμένων και των αντίστοιχων μεταφράσεων. Η προσέγγιση αυτή μπορεί να είναι διττή: οι μαθητές/-τριες ξεκινούν την ανάγνωση από το μεταφρασμένο κείμενο και στη συνέχεια οδηγούνται στο πρωτότυπο εστιάζοντας σε έννοιες-κλειδιά και σημεία του κειμένου ή αντίστροφα ξεκινούν από το πρωτότυπο, παραφράζοντας το κείμενο, προβαίνοντας, δηλαδή, σε μια πρώτη κατανόηση και ερμηνεία του και στη συνέχεια οδηγούνται στο μεταφρασμένο κείμενο για να μπορέσουν να πάρουν ανατροφοδότηση για τη δική τους πρώτη μεταφραστική απόπειρα. Όπως είναι εύλογο, έμφαση δίνεται στην κατανόηση βασικών εννοιών του κειμένου (ισότητα, αξιοκρατία, σεβασμός της ιδιωτικής ζωής, η ενεργητική συμμετοχή στα κοινά, η αισθητική αγωγή και απόλαυση, η φιλοσοφία, η αίσθηση του μέτρου), αλλά και στην κατανόηση του επικοινωνιακού πλαισίου, του επιδεικτικού λόγου, στη δεδομένη ιστορική στιγμή (431 π.Χ.). Ακόμη, η προσέγγιση από το μεταφρασμένο κείμενο μπορεί να γίνει με τη χρήση πολλαπλών/εναλλακτικών μεταφράσεων για να εντοπιστούν στοιχεία που μπορούν να κινητοποιήσουν τη σκέψη των μαθητών/-τριών. Έτσι, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί η σύγκριση γνωστών μεταφράσεων του *Επιταφίου* με την προτεινόμενη μετάφραση του Ν. Μ. Σκουτερόπουλου, π.χ. οι μεταφράσεις των Ε. Κ. Βενιζέλου και Ε. Λαμπρίδη (βλ. http://www.greeklanguage.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=182), η μετάφραση του Ι. Θ. Κακριδή κ.ά., ώστε να εξοικειωθούν οι μαθητές/-τριες με διάφορες μεταφραστικές πρακτικές που θα τους/τις βοηθήσουν να γνωρίσουν καλύτερα και τη νεότερη γλώσσα. Ακόμη, θα είναι σε θέση κατανόησουν τη σημασία των επιλογών για την απόδοση του νοήματος, αναγνωρίζοντας ότι η μετάφραση είναι μια δυναμική και όχι μια στατική διαδικασία, όπως συνήθως προσεγγίζεται στη διδακτική πράξη.

Τέλος, η **δημιουργία συνεργατικών μεταφράσεων** είναι μια δραστηριότητα που εμπλέκει ενεργητικά τους/τις μαθητές/-τριες στη μεταφραστική διαδικασία, ευνοεί την ανταλλαγή ιδεών και απόψεων και ενισχύσει τη συνεργατικότητα μέσα στην τάξη.

Η συνανάγνωση με άλλα κείμενα: Διακειμενικότητα και πρόσληψη του Επιταφίου

Ο *Επιτάφιος* του Λυσία που εκφωνήθηκε για τους Αθηναίους μαχητές που έπεσαν στο Λέχαιο το 392 π.Χ., κατά τη διάρκεια του Κορινθιακού πολέμου που πραγματοποιήθηκε από τη συμμαχία Αθηναίων, Κορινθίων, Αργείων, Θηβαίων και άλλων εναντίον των Λακεδαιμονίων. Ο λόγος γράφτηκε από τον Λυσία και εκφωνήθηκε από τον Αρχίνο, καθώς ο Λυσίας, ως μέτοικος, δεν είχε τη δυνατότητα να εκφωνήσει επιτάφιο λόγο. Ο λόγος του Λυσία θεωρείται πρότυπο επιτάφιου λόγου και ακολουθεί την τυπική δομή του συγκεκριμένου γραμματειακού είδους, αφιερώνοντας μεγάλη έκταση στον έπαινο των προγόνων, την αυτοθθονία των Αθηναίων και στο γεγονός ότι η Αθήνα ξεχωρίζει από τις άλλες πόλεις, επειδή κατάφερε να διαμορφώσει μια συνέχεια που στηρίζεται στη μίμηση των προγόνων και του ηρωισμού τους. Η παραβολική του ανάγνωση με τον *Επιτάφιο* του Θουκυδίδη βοηθά τους/τις μαθητές/-τριες να κατανοήσουν την πρωτοτυπία του Θουκυδίδη και να αξιολογήσουν την ικανότητά του να συνθέσει ένα λόγο που ανταποκρίνεται στις συνθήκες στις οποίες εκφωνείται και στους σκοπούς που καλείται να υπηρετήσει τη δεδομένη χρονική στιγμή.

Ο Διάλογος των Μηλίων

Ο *Διάλογος των Μηλίων* με τους Αθηναίους είναι ένα από τα δραματικότερα επεισόδια του Πελοποννησιακού πολέμου και έχει μείνει στην ιστορία ως ένα διαχρονικό κείμενο στο οποίο η δύναμη και η ισχύς συγκρούονται με το δίκαιο. Το περιστατικό που αφηγείται στο 5^ο βιβλίο του ο Θουκυδίδης συνέβη το 416 π.Χ., πριν από την έναρξη της Σικελικής εκστρατείας, όταν οι Αθηναίοι έστειλαν πρέσβεις στο νησί προκειμένου να επιτύχουν την ειρηνική υποταγή του. Η Μήλος, που ήταν αποικία των Λακεδαιμονίων, είχε αρνηθεί να ενταχθεί στην Αθηναϊκή συμμαχία και προτίμησε να ακολουθήσει ουδέτερη στάση. Στην αρχή του πολέμου, οι Αθηναίοι τους άφησαν ήσυχους, αλλά στη συνέχεια, κάτω από τη φρενίτιδα ενός πολιτικού αμοραλισμού και επίδειξης δύναμης, τους υποδούλωσαν και κατέσφαξαν τους κατοίκους του νησιού.

Η συν-ανάγνωση του συγκλονιστικού αυτού διαλόγου με τον *Επιτάφιο* βοηθά τους/τις μαθητές/-τριες να συνειδητοποιήσουν τις συνέπειες που προκαλεί η έπαρση και η αλαζονεία που προκύπτουν από την κατάχρηση της ισχύος, να αντιληφθούν τα κίνητρα των ανθρώπων και τις δυνάμεις που κινούν τα νήματα της Ιστορίας, ενώ τους δίνεται η ευκαιρία να συζητήσουν τη σχέση του ανθρώπου με τον πόλεμο, τις αιτίες που οδηγούν σε αυτόν και να κατανοήσουν τον ρόλο του δικαίου στη σχέση πολιτών και κρατών. Για την πληρέστερη κατανόηση του κειμένου, είναι αναγκαία η υπενθύμιση στους/στις μαθητές/-τριες του ρόλου των δημηγοριών στην Ιστορία του Θουκυδίδη, των *δισσών λόγων* και της επίδρασης των σοφιστών στον ιστορικό. Ο *Διάλογος των Μηλίων* λειτουργεί ως «αντίβαρο» στη διδασκαλία του *Επιταφίου*, αφού οι μαθητές/-τριες είναι σε θέση να διακρίνουν ότι ο Περικλής προσφέρει μια εξιδανικευμένη εικόνα της πόλης του και της αθηναϊκής δημοκρατίας, να αντιληφθούν ότι η δύναμη του ισχυρού κινεί την Ιστορία και τα πραγματικά κίνητρα που οδηγούν τους ανθρώπους στον πόλεμο. Επίσης, θα τους δοθεί η ευκαιρία να αρθρώσουν τον

προσωπικό τους λόγο για τα παραπάνω θέματα που είναι διαχρονικά και πάντοτε επίκαιρα και μπορούν να προκαλέσουν ζωνρές συζητήσεις στις ομάδες τους, να κινητοποιήσουν τον προβληματισμό τους για τον αμοραλισμό τον κυνισμό και την ωμότητα στην οποία μπορεί να φτάσει ο άνθρωπος, ώστε να δημιουργήσει γεγονότα που απάδουν προς την αξιοπρέπεια του. Παράλληλα, μέσα από διαθεματικές δραστηριότητες και εργασίες θα είναι σε θέση να προβούν σε κριτικές παρατηρήσεις σχετικά με την αλαζονεία της δύναμης στην εποχή μας και με τον τρόπο αυτό να εκτιμήσουν περισσότερο αξίες όπως είναι η ελευθερία, η δημοκρατία, ο διάλογος, η πολιτική σύνεση, η έννοια του μέτρου, ο αγώνας για το δίκαιο και τα δικαιώματα του ανθρώπου και των λαών και την ανάγκη ισχυροποίησής τους στη σημερινή εποχή που αλλάζει με γοργούς ρυθμούς και η εφαρμογή αυτών των αξιών δεν είναι πάντοτε αυτονόητη.

Ο Επιτάφιος λόγος του Αβραάμ Λίνκολν στο Γκέτυσπεργκ

Στις 19 Νοεμβρίου 1863, ο πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής Αβραάμ Λίνκολν, κατά τη διάρκεια της τελετής εγκαινίων του εθνικού κοιμητηρίου του Γκέτυσπεργκ της Πενσυλβάνια, αφιερωμένου στους νεκρούς του εμφυλίου πολέμου, εκφώνησε έναν επιτάφιο λόγο (the Gettysberg Address) που αποτελεί έναν από τους πιο εμβληματικούς λόγους στην αμερικανική ιστορία.

Στις προεδρικές εκλογές του 1860 νικητής αναδείχθηκε ο Αβραάμ Λίνκολν, αρνητής του θεσμού της δουλείας. Οι πολίτες του Νότου εξέλαβαν την ανάδειξη του νέου προέδρου ως απειλή στο κοινωνικό καθεστώς και στα κεκτημένα δικαιώματά τους. Παρόλη τη μετριοπάθεια και το συμφιλιωτικό πνεύμα που διέκριναν τον εναρκτήριο λόγο της προεδρικής θητείας του Λίνκολν (4 Μαρτίου 1861), ο πόλεμος ξεκίνησε τον επόμενο μήνα με πρωτοβουλία των Νοτίων. Κατά τα δύο πρώτα έτη διεξήχθησαν σκληρές μάχες με μάλλον αμφίρροπο αποτέλεσμα. Η κρίσιμη μάχη δόθηκε στις 1-3 Ιουλίου στο Γκέτυσπεργκ της Πενσυλβάνια και ήταν η αιματηρότερη σύγκρουση του Εμφυλίου Πολέμου. Τελικά επικράτησαν οι Βόρειοι, με μεγάλες, όμως, απώλειες και για τις δύο πλευρές: περίπου 8000 νεκροί και 27.000 τραυματίες, χωρίς να υπολογίζει κανείς τους αγνοούμενους και τους αιχμαλώτους.

Ο Επιτάφιος του Λίνκολν αριθμεί μόνον 272 λέξεις, το ύφος του είναι λιτό, χωρίς συναισθηματικές εξάρσεις και συγκινησιακή χρήση της γλώσσας. Η προσφώνησή του προς τιμήν των πεσόντων στο Γκέτυσπεργκ αναπόφευκτα φέρνει στο μυαλό μας τον Επιτάφιο λόγο για τους νεκρούς του πρώτου έτους του Πελοποννησιακού πολέμου (431 π.Χ.), όπως τον βάζει ο Θουκυδίδης στο στόμα του Περικλή.

Πέραν όμως των κοινών σημείων στα δομικά στοιχεία των δύο λόγων, του Λίνκολν και του Θουκυδίδη, η μεγάλη σύμπτωση συνίσταται στο εξής: Και στις δύο περιπτώσεις οι επιτάφιοι ξεφεύγουν από το συγκεκριμένο πλαίσιο για το οποίο συντέθηκαν και μετατρέπονται σε πολιτικό μανιφέστο των συντακτών τους: του Θουκυδίδη, για να προπαγανδίσει μιαν

εξιδανικευμένη εικόνα της αθηναϊκής δημοκρατίας, του Λίνκολν, για να επαναπροσδιορίσει το όραμα του αμερικανικού έθνους (Βερτουδάκης, 2006/7).

Ομιλία του Μπαράκ Ομπάμα στο Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος (16 Νοεμβρίου 2016)

Η ομιλία δόθηκε (στην αγγλική γλώσσα) στις 16 Νοεμβρίου 2016 στο Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος στην Αθήνα από τον Μπαράκ Ομπάμα, και ήταν η τελευταία ομιλία που δόθηκε με την ιδιότητά του ως Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών. Στην ομιλία αυτή ο Ομπάμα αναφέρεται στην έννοια της δημοκρατίας κάνοντας ευθείες αναφορές στην Αθηναϊκή δημοκρατία του Περικλή και παραδέχεται τις ατέλειες του δημοκρατικού πολιτεύματος, τα προβλήματα που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή της, τις προκλήσεις που δέχεται στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία του 21^{ου} αιώνα. Δεν παραλείπει, όμως, να τονίσει ότι είναι το πολίτευμα που επιτρέπει την ευημερία στους περισσότερους πολίτες μιας χώρας, ένα πολίτευμα που ξεκινά από και ολοκληρώνεται με τη συμμετοχή του πολίτη στην πολιτική ανάπτυξη μιας χώρας. Η συνανάγνωση της ομιλίας αυτής με τα υπόλοιπα κείμενα θα δώσει την ευκαιρία στους/στις μαθητές/-τριες να παρατηρήσουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στους δύο λόγους, να εκτιμήσουν ποιες βασικές θέσεις του *Επιταφίου* του Περικλή χρησιμοποιούνται από τον Αμερικανό πρώην πρόεδρο στην ομιλία του για όσα θα έπρεπε να εμπνέει η Αθήνα, για όσα θα έπρεπε να κάνουμε και όλα όσα γνωρίζουμε ότι είναι απαραίτητο να μας καθοδηγούν στον ελεύθερο και γενναίο κόσμο μας.

Και ο Περικλής και ο Ομπάμα, τηρουμένων των αναλογιών, ανανεώνουν το «συμβόλαιο» της δυτικής σκέψης με την κοινωνία, θυμίζοντας στο κοινό τους τον τρόπο και τον προσανατολισμό που κάθε διάνοια οφείλει να εμπιστεύεται ως βάση στην πολυπλοκότητα της πολιτικής δράσης. Δεν περιγράφουν την πραγματικότητα ως δημιουργοί, αλλά προτάσσουν αυτά για τα οποία οι ίδιοι προσπάθησαν, καταφέροντας, ίσως, ένα μόνο μέρος από όσα επιθυμούσαν.

A5. Αξιολόγηση

A5.1. Βασικές αρχές

Η αξιολόγηση αποτελεί ιδιαίτερα σημαντικό μέρος της μαθησιακής διαδικασίας και συνδέεται άμεσα με τη διδακτική πλαισίωση και τον διδακτικό σχεδιασμό του μαθήματος της ΑΕΓΓ τόσο ως **διαδικασία αποτίμησής τους**, όσο και ως **βασικός παράγοντας κινητοποίησης και ανατροφοδότησης των μαθητών/-τριών και των εκπαιδευτικών**. Πρόκειται, δηλαδή, για μια δυναμική διαδικασία, η οποία στόχο έχει να αναβαθμίσει και να βελτιώσει τη διδακτική-μαθησιακή διαδικασία, παρέχοντας (α) στον/στην εκπαιδευτικό τη δυνατότητα για αναπροσαρμογή της διδακτικής μεθοδολογίας και την παροχή εξατομικευμένης βοήθειας στους/στις μαθητές/-τριες και (β) στους/στις μαθητές/-τριες τη δυνατότητα για αυτό-αξιολόγηση και αυτό-διόρθωση.

Στο μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών Γενικής Παιδείας έμφαση δίνεται στη **διαμορφωτική αξιολόγηση**. Συνεπώς, είναι απαραίτητο η αξιολόγηση να διαχυθεί στην καθημερινή διδακτική πρακτική ως διαρκής διαδικασία με ποικίλους τρόπους, έχοντας ως στόχο την ανατροφοδότηση των εκπαιδευτικών για τον (ανα)σχεδιασμό της διδασκαλίας τους, καθώς επίσης την ανατροφοδότηση των μαθητών/-τριών, ώστε να συνειδητοποιούν την πρόδοό τους στη μαθησιακή τους πορεία. Στο πλαίσιο της διαμορφωτικής αξιολόγησης χρειάζεται να αξιοποιούνται και άλλοι τρόποι ή εργαλεία αξιολόγησης (προφορική συμμετοχή, σύντομες γραπτές δοκιμασίες δημιουργικές /συνθετικές εργασίες, αυτοαξιολόγηση, ετεροαξιολόγηση, ατομικός φάκελος / portfolio μαθητή/-τριας κ.λπ.). Παράλληλα, είναι χρήσιμο:

- οι ερωτήσεις αξιολόγησης να ανταποκρίνονται στους διδακτικούς στόχους και τη μεθοδολογία διδασκαλίας που προτείνει το ΠΣ,
- οι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου να αξιοποιούνται κυρίως για την ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου
- η ποικιλία και η διαβάθμιση των ερωτήσεων να επιτρέπουν τον ουσιαστικότερο έλεγχο των αποτελεσμάτων της διδασκαλίας σε επίπεδο αποκωδικοποίησης του *Επιταφίου*
- η προφορική συμμετοχή των μαθητών/-τριών και η διαλογική συζήτηση επί των κοινωνικών δεδομένων να ενισχύει το κλίμα μάθησης προς μάθησης προς μία δημιουργική και ουσιαστική προσπέλαση του αρχαιοελληνικού κειμένου.

A5.2. Είδη ερωτήσεων και εναλλακτικές μορφές αξιολόγησης

Ως αναφερόμενη στο σύνολο των μαθητών/-τριών η αξιολόγηση χρησιμοποιεί ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, αντικειμενικού (κλειστού) τύπου, όταν ελέγχεται γλωσσικό-πληροφοριακό υλικό, ή συνδυαστικές (αντικειμενικού και ελεύθερης ανάπτυξης) σε κάθε περίπτωση. Οι **λεξιλογικές**, κυρίως αντικειμενικού τύπου, δηλαδή πολλαπλής επιλογής, μετασχηματιστικές, αντιστοίχισης, διάζευξης κ.ά., σχετίζονται άμεσα με το κείμενο. Οι **ερμηνευτικές ερωτήσεις**, νοηματικές, ιδεολογικές, αισθητικές, υφολογικές κ.ά., βασίζονται κυρίως στο πρωτότυπο αλλά και στα παράλληλα κείμενα, και είναι περισσότερες από τις αντικειμενικού τύπου λεξιλογικές. **Οι ερωτήσεις αξιολόγησης πρέπει να είναι ποικίλες και διαβαθμισμένες και να ελέγχουν ουσιαστικά τα αποτελέσματα της διδασκαλίας**. Επίσης, στις επιλογές του/της διδάσκοντος/-ουσας περιλαμβάνεται και η **εκπόνηση δημιουργικών/ερευνητικών εργασιών** από τους/τις μαθητές/-τριες, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, οι οποίες και συμβάλλουν θετικότερα στη διαμόρφωση της προφορικής επίδοσης.

Το παραδοσιακό ωριαίο κριτήριο διατηρεί την αξία του ως συνθετική διαδικασία, συνήθως επαναληπτικής επισκόπησης και απεικόνισης της μαθησιακής πορείας, θα ήταν χρήσιμο όμως **να πλαισιώνεται με διαδικασίες διαρκούς, ενεργητικής και δημιουργικής αξιολόγησης**, ώστε να διαγιγνώσκεται η εμπέδωση και άλλων γραμματισμών και δεξιοτήτων **στο πλαίσιο της διαμορφωτικής αξιολόγησης**.

Σε αυτό το απαιτητικό πλαίσιο υπέρβασης του απλού εντοπισμού και παρουσίασης της πληροφορίας, είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν:

- *δημιουργικές εργασίες*, ομαδικές ή ατομικές, με βιβλιογραφική τεκμηρίωση, λ.χ. όπως η σύνθεση ερευνητικής εργασίας (project), σε τακτά διαστήματα, ειδικά μετά την ολοκλήρωση θεματικών ενοτήτων, και σε ομαδοσυνεργατικό πλαίσιο,
- *ασκήσεις παραγωγής προφορικού ή γραπτού λόγου* για την επικαιροποίηση των σχολικών γνώσεων στην κατεύθυνση της σημερινής πολιτικοκοινωνικής κατάστασης και ιστορικής συγκυρίας, αναδεικνύοντας την επιδραστικότητα του λόγου σε άλλα κείμενα, αρχαία και σύγχρονα,
- *ασκήσεις για το ύφος* που αποδεικνύουν την επαρκέστερη γνώση της ΑΕ σε επίπεδο υφολογικής διαφοροποίησης και διαχρονίας της ελληνικής γλώσσας,
- *παράλληλα κείμενα* ως αναγωγική ερμηνευτική προσέγγιση και ανακλαστική εμπάθυση στον Επιτάφιο λόγο,
- *ημερολόγιο διδακτικής παρατήρησης ή/και ο ατομικός φάκελος μαθητή/-τριας* (portfolio) με στόχο την προσωπική εκτίμηση της προόδου στο αντικείμενο και τη συνακόλουθη καταγραφή προτάσεων βελτιωτικής παρέμβασης και ανατροφοδότησης,
- *εννοιολογικοί χάρτες* όπου, με εφαρμογή της αρχής της εποπτείας, αποτυπώνεται διαγραμματικά μία έννοια, μία θεματική ενότητα, το διάγραμμα ενός κειμένου κ.λπ., ώστε να αναδεικνύονται οι σχέσεις αιτιακής ή/και σειριακής ακολουθίας των,
- *φύλλα εργασίας*, έντυπα ή/και ηλεκτρονικά, ως σύνολο ομαδοποιημένων ασκήσεων και δραστηριοτήτων με προοπτική μεγαλύτερης αυτενέργειας για την κατ' οίκον εξέταση του μαθήματος,
- ΨΜ και οι βασικές δεξιότητες των Ψηφιακών Σπουδών στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες (Digital Humanities),
- γενικότερα κάθε εγκυκλοπαιδική γνώση ή πολιτισμική παράσταση ή εμπειρική παρατήρηση, εγχώρια ή διεθνής, που ενθαρρύνει τη σύνδεση της κλασικής αρχαιότητας με την εμπειρία και τη σκέψη των μαθητών/-τριών.

Β' ΜΕΡΟΣ (Πρακτικό)

Β1. Βασικοί διδακτικοί άξονες

Η επισήμανση και η παρουσίαση βασικών ερμηνευτικών (διδακτικών) αξόνων για τη διδασκόμενη ύλη ως μέρος του Οδηγού του/της Εκπαιδευτικού αποσκοπεί στην καλύτερη οργάνωση της διδακτικής πράξης και στην αδρομερή αποτύπωση ενός βασικού ερμηνευτικού σχήματος που θα βοηθήσει τον/την εκπαιδευτικό στην ερμηνευτική προσέγγιση του περιεχομένου του λόγου.

Ο *Επιτάφιος* διδάσκεται από την αρχή του έτους και για οκτώ διδακτικές εβδομάδες. Για τον προγραμματισμό της διδασκαλίας του Επιταφίου σε 16 διδακτικές ώρες που προβλέπονται από το ΠΣ ενδεικτικά προτείνεται η εξής κατανομή:

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΩΡΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ
	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Κεφάλαιο 34-36	Εισαγωγικό κεφάλαιο. Προοίμιο του λόγου. Έπαινος προγόνων-πατέρων-συγχρόνων	1
Κεφάλαιο 37	Το πολίτευμα και ο τρόπος ζωής των Αθηναίων.	2
Κεφάλαιο 38-39	Οι Αθηναίοι στην ειρήνη και τον πόλεμο.	2
Κεφάλαιο 40-41	Ο χαρακτήρας του Αθηναίου πολίτη. Η Αθήνα σχολείο της Ελλάδας.	4
Κεφάλαιο 42-46	Έπαινος των πεσόντων υπέρ πατρίδος. Συμβουλές στους πολίτες.	2
	ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ – ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΜΕ ΑΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΑΘΗΤΩΝ	4

Εισαγωγή και κεφ. 35 και 36 από μετάφραση, δύο ώρες. Προτείνεται η διδακτική αξιοποίηση της Εισαγωγής παράλληλα με την προσέγγιση του προοιμίου, στο οποίο διακρίνεται ο προβληματισμός του Περικλή για την αξιοπιστία των επιταφίων λόγων και την ευθύνη του ρήτορα.

Κεφ. 37-41, από το πρωτότυπο και τη μετάφραση, δέκα (10) ώρες. Σκοπός και του Θουκυδίδη και του Περικλή είναι να αναδείξουν το μεγαλείο της Αθηναϊκής δημοκρατίας σε όλες τις εκφάνσεις της. Τα κεφάλαια αυτά αποτελούν ουσιαστικά τον ύμνο της Αθηναϊκής δημοκρατίας, στα οποία περιγράφεται και αναλύεται η διαλεκτική σχέση μεταξύ των πολιτών

και της πολιτείας και οι τρόποι με τους οποίους η σχέση αυτή συντελεί στην τελείωση τόσο της έννοιας του πολίτη όσο και του δημοκρατικού πολιτεύματος. Γι' αυτό τον λόγο τα κεφάλαια αυτά διδάσκονται από το πρωτότυπο, επιτρέποντας στους/στις μαθητές/-τριες να έρθουν σε επαφή με τον αρχαιοελληνικό λόγο, ώστε να είναι σε θέση να εκτιμήσουν τις αρετές του θουκυδίδειου λόγου και τη ρητορική δεινότητα του Περικλή, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τις γλωσσικές επιλογές που χρησιμοποιεί ο ιστορικός.

Κεφ. 42-46 από μετάφραση, δύο (02) ώρες. Η αναφορά στον έπαινο των νεκρών και η παραμυθία προς τους συγγενείς τους διδάσκονται περιληπτικά.

Γενική θεώρηση, συγκριτική εξέταση με άλλα κείμενα, εργασίες μαθητών, τέσσερις (04) ώρες. Οι εργασίες μπορούν να ανατεθούν στους μαθητές με την έναρξη της διδασκαλίας του *Επιταφίου*, έτσι ώστε οι μαθητές/-τριες να έχουν τον απαραίτητο χρόνο να συγκροτήσουν τις ομάδες τους, να μοιράσουν αρμοδιότητες και να ολοκληρώσουν τις εργασίες τους μέχρι το πέρας της διδασκαλίας, για να τις παρουσιάσουν στην ολομέλεια της τάξης.

B2. Βασικοί ερμηνευτικοί άξονες ανά κεφάλαιο

Κεφ. 35: Η διαφοροποίηση του Περικλή από άλλους εκφωνητές επιταφίων λόγων και οι ενδιασμοί που προβάλλει. Ο χαρακτήρας του ρήτορα.

Κεφ. 36: Η αποστροφή προς τους προγόνους. Η έννοια της αυτοχθονίας. Η *επιτήδευσις, η πολιτεία και οι τρόποι* ως πυλώνες για την ανάπτυξη της Αθήνας και για το οικοδόμημα της αθηναϊκής δημοκρατίας.

Κεφ. 37: Η θεσμική αυτάρκεια της Αθήνας ως στοιχείο ευημερίας και ανεξαρτησίας της πόλης. Τα βασικά χαρακτηριστικά του δημοκρατικού πολιτεύματος: ισονομία, ισότητα, αξιοκρατία. Τα βασικά χαρακτηριστικά του Αθηναίου πολίτη: πολιτική και κοινωνική ελευθερία, σεβασμός στους θεσμούς, πειθαρχία στους νόμους.

Κεφ. 38: Οι ψυχαγωγικές και πολιτιστικές δράσεις ως απότοκο της πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής αυτάρκειας της πόλης.

Κεφ. 39: Ο ρόλος της φιλελεύθερης δομής της κοινωνίας και της πολιτικής αγωγής στη διαμόρφωση της ευψυχίας του Αθηναίου πολίτη και της πολεμικής αγωγής αντίστοιχα. Σύγκριση με το σπαρτιατικό πολίτευμα.

Κεφ. 40: Η ισορροπία και το μέτρο ως ιδιαίτερα στοιχεία της ψυχοσύνθεσης των Αθηναίων. Η αισθητική καλλιέργεια και δημιουργία συμβαδίζει με την πνευματικότητα και την πνευματική δημιουργία. Η *δράση* στον ιδιωτικό τομέα συνδυάζεται με την ενεργητική συμμετοχή του πολίτη στα δημόσια πράγματα και την αποτελεσματική διαμόρφωσή τους. Στόχευση της πολιτείας είναι η διάπλαση υπεύθυνου και σκεπτόμενου πολίτη με ανεπτυγμένη κοινωνική συνείδηση, ικανού να τοποθετείται απέναντι σε καίρια ζητήματα της πολιτικής σκηνής, ενώ ο πολιτικά αδρανής πολίτης αποδοκιμάζεται ως άχρηστος για την

κοινωνία και για την πολιτεία.

Κεφ. 41: Η Αθήνα σχολείο της Ελλάδας: ο Περικλής προβάλλει την πόλη του ως πρότυπο πνευματικής δράσης και δημιουργίας, ως ιδανικό πολιτειακό και κοινωνικό περιβάλλον, ως πόλο έλξης για κάθε άνθρωπο με πνευματικές, φιλοσοφικές και καλλιτεχνικές ανησυχίες. Η πολεμική υπεροχή της Αθήνας, σε θάλασσα και σε στεριά, συμπληρώνει τον έπαινο της πόλης και τονίζει τη σπουδαιότητά της συγχρονικά και διαχρονικά.

Κεφ.42: Σύνδεση της αναφοράς στα επιτεύγματα της πόλης με τον έπαινο των νεκρών. Η ενσυνείδητη θυσία για την πόλη ως γνώρισμα ανδρείας και αυταπάρνησης.

Κεφ. 43: Το χρέος των επιζώντων απέναντι στους τιμώμενους πεσόντες. Το αξιακό τρίπτυχο *το εύδαιμον-το ελεύθερον-το εύψυχον*.

Κεφ. 44-45: Η παραμυθία προς τους συγγενείς των νεκρών.

Κεφ. 46: Η δημόσια πρόνοια για τα παιδιά των τιμώμενων νεκρών. Η κατακλείδα του ρήτορα *ἄθλα γὰρ οἷς κεῖται ἀρετῆς μέγιστα, τοῖς δὲ καὶ ἄνδρες ἄριστοι πολιτεύουσιν* εξαιρεί για μια ακόμη φορά τη διαλεκτική σχέση πολιτείας-πολίτη, με στόχο να αναδείξει την ισορροπία ανάμεσα στον άνθρωπο ως άτομο και στον άνθρωπο ως πολίτη.

B3. Δραστηριότητες και εργαλεία αξιολόγησης

Η αξιολόγηση στο μάθημα *Αρχαία Ελληνικά Γενικής Παιδείας* στη Β' Λυκείου πραγματοποιείται με δύο ωριαία κριτήρια αξιολόγησης, ένα για κάθε τετράμηνο. Η έμφαση δίνεται, πέρα από τη μετάφραση αποσπάσματος από το πρωτότυπο κείμενο, στην ερμηνευτική προσέγγιση του *Επιταφίου* με τη χρήση παράλληλων κειμένων και την αξιοποίηση του πρωτότυπου κειμένου για λεξιλογικό και υφολογικό σχολιασμό.

Ενδεικτικά, παραθέτουμε παρακάτω ερμηνευτικές, λεξιλογικές και υφολογικές ερωτήσεις που μπορεί να χρησιμοποιεί ο/η εκπαιδευτικός στη διδασκαλία, για να μπορεί να αξιολογήσει την πρόοδο των μαθητών στην κατανόηση και ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου του *Επιταφίου* και ένα πλήρες κριτήριο αξιολόγησης με ενδεικτικές απαντήσεις.

B3.1. Ερωτήσεις αξιολόγησης

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

- *καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται:* ποιο είναι το βασικό χαρακτηριστικό του δημοκρατικού πολιτεύματος σύμφωνα με τον ρήτορα; (κεφ. 37)
- *ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν...καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσιν:* Να περιγράψετε τα χαρακτηριστικά που σκιαγραφούν την προσωπικότητα του Αθηναίου πολίτη. (κεφ. 37)
- Να γράψετε ένα κείμενο 100-150 λέξεων, στο οποίο να αναπτύσσετε τη θέση ότι το κεφάλαιο 38 λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα σε όσα παρουσίασε ο

Περικλής στο κεφ. 37 και σε όσα αναφέρει για τον ρόλο της Αθήνας στον πόλεμο στο κεφ. 39. (κεφ. 38)

- *τήν τε γάρ πόλιν κοινήν παρέχομεν, καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε ξηνηλασίαις ἀπείργομέν τινα ἢ μαθήματος ἢ θεάματος:* Ποιο βασικό στοιχείο θεωρεί εδώ ο Περικλής ότι διαφοροποιεί την πόλη του από τους αντιπάλους; Σε ποιους συγκεκριμένα αναφέρεται; (κεφάλαιο 39)
- *οὔτε γὰρ Λακεδαιμόνιοι καθ' ἑαυτούς, μεθ' ἀπάντων δὲ ἐς τὴν γῆν ἡμῶν στρατεύουσι ... κρατήσαντές τέ τινας ἡμῶν πάντας ἀχθοῦσιν ἀπεῶσθαι καὶ νικηθέντες ὑφ' ἀπάντων ἡσσησθαι:* Να απαριθμήσετε και να αναλύσετε τα επιχειρήματα του ρήτορα που τεκμηριώνουν την στρατιωτική υπεροχή της Αθήνας έναντι της Σπάρτης. (κεφ. 39)

Υφολογικές/γλωσσικές ερωτήσεις

- Ποιος χρόνος κυριαρχεί στα ρήματα της ενότητας; Τι εξυπηρετεί η χρήση του; (κεφάλαιο 37)
- *μάλιστα αὐτῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων κείνται καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνῃν ὁμολογουμένην φέρουσιν:* Ποιος είναι ο ρόλος του επιρρήματος *μάλιστα* και των συνδέσμων *τε...και* μέσα στην πρόταση; (κεφ. 37)
- *τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν:* τι προσθέτουν στο νόημα οι επιρρηματικές εκφράσεις *διὰ δέος* και *μάλιστα*; Αν ἔλειπαν, θα άλλαζε το νόημα του αποσπάσματος; (κεφ. 37)
- *μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκιμεῖ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλέον ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται:* αφού εντοπίσετε τους εμπρόθετους αιτιολογικούς προσδιορισμούς του αποσπάσματος, να εξηγήσετε πού εστιάζεται η σύγκριση την οποία αναδεικνύουν (κεφ. 37)
- *εἰ ῥαθυμία μᾶλλον ἢ πόνων μελέτη καὶ μὴ μετὰ νόμων τὸ πλέον ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν, περιγίγνεται ἡμῖν τοῖς τε μέλλουσιν ἀλγεινοῖς μὴ προκάμνειν, καὶ ἐς αὐτὰ ἐλθοῦσι μὴ ἀτολμοτέρους τῶν αἰεὶ μοχθούντων φαίνεσθαι:* Αφού εντοπίσετε τον υποθετικό λόγο του αποσπάσματος, να εξηγήσετε τον τρόπο με τον οποίο συντείνει στην νοηματική πληρότητα του κειμένου. (κεφ. 39)
- *Φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας:* Τι κοινό έχουν τα δύο ρήματα; Τι δηλώνει αυτό για τα κίνητρα δραστηριοποίησης των Αθηναίων στους αντίστοιχους τομείς; (κεφάλαιο 40)

Λεξιλογικές ερωτήσεις: ενδεικτικές εκφωνήσεις (ανοικτού και κλειστού τύπου ερωτήσεις) που μπορούν να χρησιμοποιηθούν είτε στη διδακτική διαδικασία είτε σε ολιγόλεπτες ή ωριαίες γραπτές δοκιμασίες. Οι μαθητές/-τριες έχουν ασκηθεί σε ανάλογες λεξιλογικές

ασκήσεις που περιέχονται στην Τράπεζα Θεμάτων Διαβαθμισμένης Δυσκολίας της Α΄ Λυκείου για το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών.

I. Ανοιχτού τύπου ή ανοιχτής απάντησης

1. Για καθεμία από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου, να γράψετε ένα **ομόρριζο ουσιαστικό** της Νέας Ελληνικής, απλό ή σύνθετο.
2. Να γράψετε ένα **σύνθετο ομόρριζο ουσιαστικό ή επίθετο** της Νέας Ελληνικής, για καθεμία από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου.
3. Να γράψετε μία **σύνθετη λέξη** της Νέας Ελληνικής, με **πρώτο συνθετικό** καθεμία από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου.
4. Να βρείτε στο κείμενο που σας δίνεται μία **ομόρριζη λέξη** για καθεμία από τις παρακάτω λέξεις της Νέας Ελληνικής.
5. Να βρείτε στο κείμενο που σας δίνεται μία **ετυμολογικά συγγενή λέξη** για καθεμία από τις παρακάτω λέξεις της Νέας Ελληνικής.
6. Για καθεμία από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου να γράψετε μία περίοδο λόγου στη Νέα Ελληνική, όπου η συγκεκριμένη λέξη να χρησιμοποιείται **με διαφορετική σημασία** από αυτήν που έχει στο αρχαίο κείμενο. Μπορείτε να τη χρησιμοποιήσετε **σε οποιαδήποτε μορφή της (μέρος του λόγου, πτώση, αριθμό, γένος, έγκλιση, χρόνο).**

II. Κλειστού ή αντικειμενικού τύπου

7. Να αντιστοιχίσετε καθεμία αρχαιοελληνική λέξη της στήλης Α με την **ετυμολογικά συγγενή** της νεοελληνική λέξη της στήλης Β. Δύο λέξεις στη στήλη Β περισσεύουν.
8. Να αντιστοιχίσετε καθεμία νεοελληνική λέξη της στήλης Α με την **ετυμολογικά συγγενή** της αρχαιοελληνική λέξη της στήλης Β. Δύο λέξεις στη στήλη Α περισσεύουν.
9. Να επιλέξετε για καθεμία αρχαιοελληνική λέξη της στήλης Α την **ετυμολογικά συγγενή** της νεοελληνική λέξη της στήλης Β.
10. Να επιλέξετε από τη στήλη Β για καθεμία αρχαιοελληνική λέξη της στήλης Α την **ορθή σημασία** της σύμφωνα με το κείμενο του Θουκυδίδη.
11. Να συμπληρώσετε τις παρακάτω περιόδους λόγου της Νέας Ελληνικής με το κατάλληλο **ομόρριζο** (απλό ή σύνθετο) της λέξης του κειμένου που σας δίνεται, ώστε να ολοκληρωθεί ορθά το νόημά τους.
12. Να συμπληρώσετε τις παρακάτω περιόδους λόγου της Νέας Ελληνικής με **ομόρριζα** (απλά ή σύνθετα) του ρήματος, ώστε να ολοκληρωθεί ορθά το νόημά τους.

B3.2. Ενδεικτικό Ωριαίο Κριτήριο Αξιολόγησης, Περικλέους Επιτάφιος B37

ΚΕΙΜΕΝΟ

Χρώμεθα γὰρ πολιτεία οὐ ζηλούση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέρους. καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται· μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἔν τῳ εὐδοκιμεῖ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεον ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται. ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν, οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι δρᾷ, ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηράς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδόνας προστιθέμενοι. ἀνεπαχθῶς δὲ τὰ ἴδια προσομιλοῦντες τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν, τῶν τε αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντων ἀκροάσει καὶ τῶν νόμων, καὶ μάλιστα αὐτῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ ἀδικουμένων κεῖνται καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσιν.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Να μεταφράσετε στη Νέα Ελληνική το απόσπασμα: «ἐλευθέρως ... φέρουσιν».

Μονάδες 30

2. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της αθηναϊκής δημοκρατίας, όπως αυτά παρουσιάζονται στο κεφάλαιο 37;

Μονάδες 15

3. «ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται»: Με ποια σημασία χρησιμοποιείται στο κείμενο η λέξη από τον Θουκυδίδη (μονάδες 5) και ποια είναι η σπουδαιότητά της για τις έννοιες της ισονομίας και της ισότητας που προβάλλονται σε αυτό το κεφάλαιο (μονάδες 10);

Μονάδες 15

4. Για την πόλη δεν υπάρχει τίποτε απεχθέστερο από τον δυνάστη·

το πρώτιστο: εκεί οι νόμοι δεν ισχύουν για όλους·

430

την εξουσία την ασκεί μονάχα ένας

και αυτός κρατάει στα χέρια του τον νόμο·

αυτό και μόνο αναιρεί την ισότητα.

Όταν όμως υπάρχουν νόμοι γραπτοί,

το δίκαιο ισχύει εξίσου και για τον ταπεινό και για τον πλούσιο

και μπορεί ο ανίσχυρος, όταν δέχεται επιθέσεις, 435

να απαντά στον ισχυρό στον ίδιο τόνο,

και φτάνει να νικά ο μικρός τον ισχυρό, αν έχει δίκιο.

Και η πεμπτουσία της ελευθερίας,

εκείνο το «ποιος έχει να προτείνει κάτι καλό για την πόλη;

να έρθει να το καταθέσει εδώ, ενώπιον όλων.»

Όποιος προσφέρεται δοξάζεται, όποιος δεν θέλει σιωπά. 440

Για την πόλη νοείται ισότητα ανώτερη απ' αυτή; (Ευριπίδης, *Ικέτιδες*, στίχ. 429-441)

Αφού μελετήσετε και τα δύο κείμενα που σας δόθηκαν (πρωτότυπο και μεταφρασμένο), να αιτιολογήσετε πώς η θέσπιση γραπτών νόμων συνδέεται με την ελευθερία των πολιτών.

Μονάδες 10

5. Να βρείτε στο κείμενο που σας δίνεται μία **ετυμολογικά συγγενή λέξη** για καθεμία από τις παρακάτω λέξεις της Νέας Ελληνικής: **επιφανής, επόπτης, άδεια, ουσία, ανυπόφορος.**

Μονάδες 15

6. «**Χρώμεθα ... κекώλυται**»: Να εντοπίσετε τέσσερις αντιθέσεις που περιέχονται στο απόσπασμα και να εξηγήσετε ποιος είναι ο στόχος της παράθεσής τους από τον ρήτορα.

Μονάδες 15

B3.3. Κριτήριο Αξιολόγησης, Ενδεικτικές Απαντήσεις

1. Βέβαια, με πνεύμα ελευθερίας πολιτευόμαστε και στις σχέσεις μας με την πολιτεία και στις διαπροσωπικές μας σχέσεις, όντας απαλλαγμένοι από την καχυποψία μεταξύ μας, χωρίς να οργιζόμαστε με τον γείτονά μας, αν κάνει κάτι για δική του ευχαρίστηση, ούτε παίρνουμε το ύφος πειραγμένου, πράγμα που δεν προκαλεί καμιά ζημιά, είναι όμως δυσάρεστο. Και, χωρίς να ενοχλούμε ο ένας τον άλλο στις ιδιωτικές μας σχέσεις, στη δημόσια ζωή δεν παραβαίνουμε τους νόμους, κυρίως από εσωτερικό σεβασμό, υπακούοντας στους εκάστοτε άρχοντες και στους νόμους, προπάντων σε αυτούς που έχουν θεσπιστεί για την υπεράσπιση όσων αδικούνται, καθώς και σε αυτούς που, ενώ είναι άγραφοι, επιφέρουν αναμφισβήτητη ντροπή (στους παραβάτες τους).
2. Ο ρήτορας προβάλλει τη θεσμική αυτάρκεια της Αθήνας ως το βασικό χαρακτηριστικό για την ευημερία και την ανεξαρτησία της πόλης που την καθιστά πρότυπο και για τις άλλες πόλεις. Το πολίτευμα ορίζεται ως δημοκρατία (*δημοκρατία κέκληται*), γιατί η εξουσία βρίσκεται στα χέρια των περισσότερων (*διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν*). Επικρατεῖ η αρχή της πλειοψηφίας και βρίσκεται σε έντονη αντίθεση με το πολίτευμα της Σπάρτης, όπου η εξουσία βρίσκεται στα χέρια των λίγων. Στη δημοκρατία της Αθήνας επικρατεῖ η ισονομία/ισοπολιτεία (*μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους... πᾶσι τὸ ἴσον*): ὅλοι είναι ἴσοι ἀπέναντι στους νόμους αλλά και στις μεταξύ τους διαπροσωπικές σχέσεις. Βασικό στοιχείο του πολιτεύματος είναι η αξιοκρατία (*κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν... ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται*), αφού οι πολίτες επιλέγονται στα αξιώματα της πολιτείας με βάση την ικανότητά τους (*ἀρετῆ*) αλλά και τη διάθεσή τους για προσφορά. Τέλος, απουσιάζουν οι κοινωνικές διακρίσεις (*οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν ... κεκώλυται*): η φτώχεια ή η ασημότητα της κοινωνικής θέσης δεν είναι εμπόδιο για την προσφορά αλλά και την αξιοποίηση οποιουδήποτε πολίτη στα δημόσια αξιώματα.
3. Ο εμπρόθετος αιτιολογικός προσδιορισμός *ἀπ' ἀρετῆς* αναδεικνύει μία από τις θεμελιακές λειτουργίες του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η λέξη *ἀρετῆ* δεν έχει στο κεφάλαιο αυτό την έννοια της πολεμικής ανδρείας (η οποία είναι και η συνηθέστερη που της αποδίδεται) αλλά δηλώνει την ικανότητα του πολίτη να αναλαμβάνει ευθύνες για να εξυπηρετεί το κοινό συμφέρον, εκεί όπου μπορεί να αποδώσει καλύτερα (μονάδες 5). Παρά τη σχέση της με το επίθετο *ἄριστος*, στο κεφάλαιο αυτό η έννοια αποσυνδέεται από τη συγκεκριμένη κοινωνική τάξη και παύει να είναι προνόμιο μιας αριστοκρατικής ελίτ. Η φράση *ἀπ' ἀρετῆς* χρησιμοποιείται ως β' όρος σύγκρισης (με πρώτο όρο τον αιτιολογικό προσδιορισμό *ἀπὸ μέρους*) και η σύζευξή της με το ρήμα *προτιμᾶται* προβάλλει την θεσμική ευελιξία του δημοκρατικού πολιτεύματος που είναι σε θέση να αξιοποιεί τις ικανότητες του κάθε πολίτη, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται η ισότητα και η ισονομία, όπως υποστηρίζει ο Περικλής. Ο ρήτορας, δηλαδή, επιδιώκει να τονίσει την αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στη δημοκρατία και στα ολιγαρχικά/αριστοκρατικά πολιτεύματα, όπου η ανάδειξη στα αξιώματα σχετιζόταν με την καταγωγή ή το εισόδημα του υποψηφίου (μονάδες 10).

4. Η θέσπιση γραπτών νόμων που αναδεικνύουν τα ίδια δικαιώματα για όλους, την ισότητα των πολιτών απέναντι στους νόμους και την αξιοκρατία, που είναι ένα ισχυρό εργαλείο για την εύρυθμη λειτουργία της πόλης και την εφαρμογή των νόμων, αποτελεί κατάκτηση του δημοκρατικού πολιτεύματος αλλά και κατάκτηση των πολιτών. Και στα δύο κείμενα προτάσσεται η προσωπικότητα των Αθηναίων πολιτών που στηρίζεται στην πολιτική και κοινωνική ελευθερία, με την οποία διάγουν τον βίο τους (*ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν*), αλλά και τον σεβασμό στους νόμους, που προκύπτει όχι από φόβο, αλλά από την αυτοεκτίμηση και τον αυτοέλεγχο των πολιτών. Πρόκειται για στοιχείο πολιτικού ήθους που διαμορφώνεται σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο από τους θεσμικούς κανόνες της πολιτείας. Η διαλεκτική αυτή σχέση που επιτρέπει στους πολίτες να θεσπίζουν ελεύθερα και να συνδιαμορφώνουν τους κανόνες της πολιτείας, να θέτουν οι ίδιοι τα όριά τους, είναι το μέγιστο τεκμήριο της ελευθερίας που διακρίνει τους Αθηναίους από τους γείτονές τους. Η πολιτεία ενισχύει την ενεργητική συμμετοχή στα δημόσια πράγματα, δίνει τη δυνατότητα σε όποιον το επιθυμεί να τοποθετείται ευθαρσώς απέναντι σε θέματα που αφορούν την πόλη και όποιος το πράττει επιδοκιμάζεται.
5. ἀφανεία, ὑποψίαν/ ὄψει, δέος, ὄντων/ ὄντες, φέρουσιν.
6. *οὐ ζηλοῦση τοὺς τῶν πέλας νόμους - παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέρους*= η αντιπαραβολή ανάμεσα στο δημοκρατικό πολίτευμα και στα πολιτεύματα των άλλων πόλεων, που εστιάζει κυρίως στη θεσμική αυτάρκεια της Αθήνας, τονίζει την πεποίθηση του Περικλή ότι η νομική παράδοση της πόλης του αποτελεί εχέγγυο πολιτικής σταθερότητας και στοιχείο θεμελιώδους πολιτειακής κατάκτησης. Εξαιρείται, έτσι, η δημοκρατία που εγγυάται με τη σειρά της την ευημερία της πόλης και την αυτάρκεια σε όλες τις εκφάνσεις της δημόσιας ζωής.

καὶ ὄνομα μὲν δημοκρατία κέκληται- μέτεστι δὲ ... πᾶσι τὸ ἴσον = η δημοκρατία δεν είναι το πολίτευμα που στηρίζεται μόνον στους πολλούς, αλλά στην αρχή της ισονομίας. Όλοι οι πολίτες έχουν τα ίδια δικαιώματα απέναντι στον νόμο, γεγονός που αποδεικνύει τον δημοκρατικό τρόπο διακυβέρνησης στην Αθήνα. Η θέση του ρήματος *κέκληται* στο τέλος της φράσης και του ρήματος *μέτεστι* στην αρχή της επόμενης ενισχύει γλωσσικά και υφολογικά αυτή την αντίθεση.

διὰ τὸ μὴ ἔς ὀλίγους ἀλλ' ἔς πλείονας οἰκεῖν = με αποφθεγματικό τρόπο ο ρήτορας δίνει εδώ τον ορισμό της δημοκρατικού πολιτεύματος. Η δημοκρατία δεν συνίσταται μόνον στα θεσμικά ὄργανα και στις πολιτειακές διεργασίες, είναι πρωτίστως ένας τρόπος ζωής που καλλιεργείται και εμπεδώνεται μέσω της συμμετοχής των πολλών στην καθημερινή πολιτική δράση.

οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεον ἔς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται = με το αντιθετικό σχήμα *ἀρση-θέση* εκφράζεται με σαφήνεια η σύγκριση και η διάκριση που γίνεται μεταξύ του *μέρους*, την ανάληψή δηλαδή ενός αξιώματος σύμφωνα με το δίκαιο της διαδοχής ή όταν

έρθει η σειρά κάποιου (να αναλάβει ένα αξίωμα) και της *αρετής*, της ικανότητας δηλαδή να ασκήσει κανείς πολιτική εξουσία.

Με τις παραπάνω αντιθέσεις ο Περικλής σκιαγραφεί με γλαφυρό τρόπο τα χαρακτηριστικά της Αθηναϊκής δημοκρατίας και επιδιώκει να τεκμηριώσει τη βασική του θέση, ότι το πολίτευμα της Αθήνας αποτελεί πρότυπο πολίτευμα και η Αθήνα παράδειγμα ευνομούμενης πολιτείας, άξια να καταστεί με τη σειρά της παράδειγμα προς μίμηση για τις άλλες πόλεις.

B4. Διδακτικές προτάσεις εμπλουτισμένης διδασκαλίας – Μικροσενάρια

Οι (ενδεικτικές) δραστηριότητες που ακολουθούν στόχο έχουν να αποτελέσουν ένα δημιουργικό κίνητρο μελέτης και ενασχόλησης των μαθητών/-τριών με το κείμενο του *Επιταφίου* και είναι σύμφωνες με την φιλοσοφία διδασκαλίας και μάθησης, όπως αυτή αναπτύσσεται στο νέο ΠΣ. Οι δραστηριότητες αυτές στηρίζονται στην αρχή που θέλει τον/την μαθητή/-τρια να αυτενεργεί και να λαμβάνει πρωτοβουλίες, να συνεργάζεται και να μοιράζεται από κοινού με τους/τις συμμαθητές/-τριες του γνώσεις και εμπειρίες, να προσλαμβάνει βιωματικά το αρχαιοελληνικό κείμενο, να αξιοποιεί τα ΨΜ και τις διαδικτυακές πηγές και να αναπτύσσει τις μεταγνωστικές του/της ικανότητες (να μαθαίνει πως να μαθαίνει). Ο περιορισμένος διδακτικός χρόνος δεν επιτρέπει την υλοποίηση ορισμένων δραστηριοτήτων στη σχολική τάξη. Γι' αυτόν τον λόγο ορισμένες από αυτές μπορούν να ανατεθούν στους/στις μαθητές/-τριες ως κατ' οίκον εργασίες, ατομικές ή ομαδικές (μικρά projects), ή να υλοποιηθούν εξ αποστάσεως.

B4.1. Δραστηριότητες έρευνας και αναζήτησης

Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται δραστηριότητες που αξιοποιούν τις δυνατότητες που προσφέρει η [Πύλη της Ελληνικής Γλώσσας](#) και τα εργαλεία που αυτή διαθέτει, αλλά και η Σχολική Βιβλιοθήκη στον βαθμό που σε ένα σχολείο είναι λειτουργική και αξιοποιήσιμη. Ως τέτοιες δραστηριότητες (μικροσενάρια) προτείνονται οι εξής:

- Σύγκριση του προοιμίου του *Επιταφίου* με προοίμια άλλων επιτάφων λόγων και διαγραμματική καταγραφή των επιμέρους επισημάνσεων (ομοιότητες-διαφορές).

Σύντομη περιγραφή: Προτείνεται η συγκριτική ανάγνωση τριών-τεσσάρων προοιμίων επικήδειων λόγων, με σκοπό τη διάγνωση της κοινής τυπολογικής τους ταυτότητας με το προοίμιο του *Επιταφίου* και τη βαθύτερη κατανόησή τους από τους/τις μαθητές/-τριες σε όλα τα επίπεδα (λεξιλογικό, σημασιολογικό, συντακτικό, υφολογικό και ιδεολογικό). Ειδικότερα, ο/η εκπαιδευτικός αξιοποιεί τα [Σώματα Κειμένων](#) (Ανθολόγιο Αττικής Πεζογραφίας) από την Πύλη της Ελληνικής Γλώσσας και άλλες διαδικτυακές πηγές. και οι μαθητές/-τριες αναζητούν και εντοπίζουν προοίμια άλλων επιτάφων λόγων από τον Κατάλογο Κειμένων (ομώνυμοι λόγοι των [Δημοσθένη](#), [Λυσία](#)) ή άλλες διαδικτυακές πηγές

([Υπερείδης](#)). Στον Επιτάφιο του Περικλή δεν τονίζονται ιδιαίτερα τα κατορθώματα των Αθηναίων του παρελθόντος. Ο έπαινος των προγόνων και των πατέρων καταλαμβάνει μόνο λίγες γραμμές, σε αντίθεση με τους άλλους επιτάφιους, στους οποίους ο έπαινος των προγόνων είναι αρκετά εκτεταμένος. Επίσης, στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή δεν παρουσιάζονται εκτενώς τα πολεμικά γεγονότα κατά τη διάρκεια των οποίων έχασαν τη ζωή τους οι πεσόντες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Περικλής δεν αναφέρεται ούτε στον Πελοποννησιακό πόλεμο, του οποίου η έκβαση θα καθόριζε την επικράτηση των Αθηνών ή της Σπάρτης και που προμηνυόταν πολύ σκληρός, αφού θα στοίχιζε την ζωή σε πολλούς ανθρώπους.

Ο/Η εκπαιδευτικός μπορεί να αναθέσει διαφορετικά προοίμια από διαφορετικούς επιτάφιους λόγους στις επιμέρους ομάδες των μαθητών/-τριών, ώστε να υπάρχει ποικιλία κειμένων και κίνητρο διαφορετικών προσεγγίσεων. Οι μαθητές/-τριες αποδελτιώνουν τα κείμενα (οι παράλληλες μεταφράσεις λειτουργούν διευκολυντικά), χρησιμοποιούν τον κειμενογράφο σ' ένα συνεργατικό έγγραφο google (κοινόχρηστο με τον/την εκπαιδευτικό) ή το wiki της eclass του μαθήματος και καταγράφουν διαγραμματικά τις ομοιότητες και τις διαφορές που εντόπισαν τεκμηριώνοντας με παραπομπές από το αρχαίο κείμενο (Αντιγραφή-Επικόλληση).

Η δραστηριότητα γίνεται εξ αποστάσεως, ενώ στη σχολική αίθουσα (δια ζώσης) παρουσιάζονται σε επίπεδο ολομέλειας οι επισημάνσεις των μαθητών/-τριών και ακολουθεί σύντομος σχολιασμός. Ενδεικτική χρονική διάρκεια θα μπορούσαν να είναι δύο (2) διδακτικές ώρες εξ αποστάσεως και μία (1) διδακτική ώρα για την παρουσίαση στην τάξη.

- Σύνταξη πινάκων με τις μη οικείες λέξεις ανά ενότητα ή κείμενο, καταγραφή των σημασιών τους στη ΝΕ αλλά και των τυχόν σημασιολογικών τους διαφοροποιήσεων μεταξύ ΑΕ και ΝΕ λ.χ. *αγαθός, πολιτεία, θράσος* κ.ά.

Σύντομη περιγραφή: Ο/Η εκπαιδευτικός αναθέτει στους/στις μαθητές/-τριες να δημιουργήσουν το προσωπικό τους λεξικό το οποίο εμπλουτίζουν σε τακτά χρονικά διαστήματα αξιοποιώντας συνδυαστικά την Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας στις Ψηφίδες για την Ελληνική Γλώσσα και το [Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής](#) στην Πύλη της Ελληνικής Γλώσσας.

Ο συγκεκριμένος πίνακας δημιουργείται στο wiki της eclass του μαθήματος (ή και σε κοινόχρηστο συνεργατικό έγγραφο google), ανανεώνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα και αξιοποιείται και μέσα στην τάξη κατά τη διάρκεια του μαθήματος, όποτε χρειαστεί.

Η σύνταξη του πίνακα είναι απλή και γρήγορη (Αντιγραφή-Επικόλληση), η πρόσβαση στα ηλεκτρονικά λεξικά εύκολη και δεν χρειάζεται πληκτρολόγηση στο πολυτονικό σύστημα. Από την άλλη, είναι πολύ σημαντική η εξάσκηση του/της μαθητή/-τριας στην αναζήτηση και την επιλογή ανάμεσα στις πολλαπλές σημασίες μία λέξης, αλλά και η συνειδητοποίηση των σημασιολογικών μετατοπίσεων από την ΑΕ στη ΝΕ. Η καλλιέργεια της αυτενέργειας είναι προφανής και η αποκτηθείσα δεξιότητα ιδιαίτερα χρήσιμη για κάθε επιστήμη.

- Διερεύνηση του πολιτικού λεξιλογίου λ.χ. *δημοκρατία, πολιτεία, παιδεία, αρετή* ή του ειδικού λεξιλογίου του Θουκυδίδη (εύδαιμον, ελεύθερον, εύψυχον) με την αξιοποίηση του Συμφραστικού Πίνακα Λέξεων του Ανθολογίου Αττικής Πεζογραφίας στην Πύλη της Ελληνικής Γλώσσας.

Σύντομη περιγραφή: Οι Συμφραστικοί Πίνακες Λέξεων στην Πύλη της Ελληνικής Γλώσσας παρουσιάζουν όλους τους λεξικούς τύπους που απαντούν στο Ανθολόγιο Αττικής Πεζογραφίας κατά αλφαβητική σειρά μαζί με τα συμφραζόμενά τους.

Οι Πίνακες αυτοί:

- Προσφέρουν μια αποκαλυπτική εικόνα για τη συχνότητα εμφάνισης και τον τρόπο χρήσης των λέξεων σε ένα αντιπροσωπευτικό σώμα κειμένων της αττικής πεζογραφίας.
- Μπορούν να αξιοποιηθούν για τη σημασιολογική διερεύνηση του λεξιλογίου όχι απολύτως, αλλά μέσα στα συμφραζόμενά του, ώστε να προωθηθεί η ενεργητική εκμάθηση του βασικού αρχαιοελληνικού λεξιλογίου.
-

B4.2 Δραστηριότητες οργάνωσης και επεξεργασίας του κειμένου

Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται δραστηριότητες που αξιοποιούν κατά κύριο λόγο τις δυνατότητες που προσφέρουν τα λογισμικά επεξεργασίας κειμένου προκειμένου να ενισχυθεί η αυτενέργεια των μαθητών/-τριών κατά τη νοηματική προσπέλαση του αρχαιοελληνικού αποσπάσματος. Επιπλέον, μπορούν να υποστηρίξουν την ομαδο-συνεργατική γλωσσική επεξεργασία ενός κειμένου και την αναγνωστική διαδικασία (α) είτε στο πλαίσιο της *δομολειτουργικής* προσέγγισης (β) είτε στο πλαίσιο της *επικοινωνιακής - κειμενογλωσσολογικής* προσέγγισης. Πιο συγκεκριμένα, δίνουν τη δυνατότητα αναδόμησης ενός κειμένου, με αντικαταστάσεις λέξεων ή φράσεων στον συνταγματικό ή τον παραδειγματικό άξονα, τονισμό κρίσιμων γλωσσικών στοιχείων (λ.χ. συνδέσμων, ονοματικών συνόλων, υφολογικών σχημάτων κ.ο.κ.), γεγονός που αναδεικνύει τον τρόπο σύνταξης, τους θεματικούς και εκφραστικούς κώδικες του κειμένου κ.ά.

Σύντομη περιγραφή: Ο/Η εκπαιδευτικός, αφού πρώτα ο/η ίδιος/-α έχει εφαρμόσει στη διδακτική πράξη τις παραπάνω πρακτικές κατά την προσπέλαση των πρώτων κειμένων, μπορεί να αναθέτει, όποτε το κρίνει παιδαγωγικά χρήσιμο, στους/στις μαθητές/-τριες ανάλογες δραστηριότητες, ώστε να ασκηθούν σε αυτού του είδους την προσέγγιση. Ειδικότερα, αξιοποιώντας τον κειμενογράφο (λ.χ. στα συνεργατικά έγγραφα google, στα οποία η πρόσβαση είναι δυνατή σε όλους/-ες) δίνεται η δυνατότητα οπτικοποίησης του αρχαιοελληνικού κειμένου (με την αποτύπωση σε κώλα, με χρωματισμούς, ιδιαίτερες επισημάνσεις κ.λπ.), η οποία αποδεδειγμένα συμβάλλει στην καλύτερη κατανόησή του. Η εκπόνηση της δραστηριότητας μπορεί να γίνεται και ανά ζεύγη μαθητών/-τριών, τόσο εξ αποστάσεως όσο και δια ζώσης, με αξιοποίηση του Εργαστηρίου Πληροφορικής ή σχολικής

αίθουσας που έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο και διαδραστικό πίνακα. Ενδεικτικά, παραθέτουμε από το κεφάλαιο 38:

<p>Καὶ μὴν καὶ τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῆ γνώμη ἐπορισάμεθα, ἀγῶσι μέν γε καὶ θυσίαις διετησίοις νομίζοντες, ἰδίαις δὲ κατασκευαῖς εὐπρεπέσιν, ὧν καθ' ἡμέραν ἢ τέρψις τὸ λυπηρὸν ἐκπλήσσει.</p>	<p>Οι βιοτικές συνθήκες – ανέσεις των Αθηναίων (ατομικό και κοινωνικό επίπεδο) ως στοιχείο της ιδιοσυγκρασίας των Αθηναίων</p>
<p>ἐπεσέρχεται δὲ διὰ μέγεθος τῆς πόλεως ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα, καὶ ξυμβαίνει ἡμῖν μηδὲν οἰκειότερα τῆ ἀπολαύσει τὰ αὐτοῦ ἀγαθὰ γιγνόμενα καρποῦσθαι ἢ καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.</p>	<p>Η δύναμη της πόλης εξασφαλίζει την ευημερία και στον υλικό τομέα</p>

B4.3 Δραστηριότητες παραγωγής νεοελληνικού λόγου

Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται δραστηριότητες με τις οποίες επιδιώκεται ο/η μαθητής/-τρια να παραγάγει κείμενα νεοελληνικού λόγου με αφορμή το Κείμενο Αναφοράς. Παραθέτουμε ενδεικτικές δραστηριότητες, όπως αυτές αναφέρονται στο ΠΣ:

- **Συνδιαμόρφωση** μέσω συνεργατικού εγγράφου της νεοελληνικής απόδοσης του κειμένου με/ή χωρίς τη χρήση επεξεργαστή κειμένου. Μέσα από την κοινή, συνεργατική προσπάθεια να διατυπώσουν μία δόκιμη νεοελληνική απόδοση είτε στο παραδοσιακό τετράδιο είτε σε ένα ηλεκτρονικό αρχείο, ενισχύεται τόσο η αυτενέργεια των μαθητών/-τριών όσο και οι μεταγνωστικές τους δεξιότητες.
- **Γραπτή ή/και προφορική απόδοση του νοήματος** λ.χ. με τη μορφή εστιασμένης περίληψης στο Κείμενο Αναφοράς στη ΝΕ, προκειμένου να διαπιστωθεί η ουσιαστική κατανόηση του αρχαιοελληνικού κειμένου. Έτσι, συνδέεται το μάθημα της ΑΕΓΓ με το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας, αξιοποιούνται προγενέστερες γνώσεις και εφαρμόζονται ανάλογες τεχνικές.
- **Ασκήσεις δημιουργικής γραφής**, όπως:
 - Ο Περικλής καταγράφει τις σκέψεις του στο προσωπικό του ημερολόγιο σχετικά με τις δυσκολίες που έχει να αντιμετωπίσει κατά την εκφώνηση του λόγου του.

- Οι μαθητές/-τριες δημιουργούν ένα διαλογικό κείμενο που αναπτύσσεται από ανθρώπους που παρευρίσκονται στον Κεραμικό κατά την εκφώνηση του λόγου και ανταλλάσσουν τις σκέψεις τους για την απήχηση που είχε ο λόγος του Περικλή στους ίδιους και στους υπόλοιπους παρευρισκόμενους.
- Οι μαθητές/-τριες ως ρεπόρτερ καταγράφουν πιθανά ερωτήματα που θα μπορούσε να είχε θέσει στον Περικλή το κοινό και δημιουργούν ένα κείμενο-συνέντευξη με ερωταπαντήσεις μετατρέποντας έτσι τον λόγο σε διαλογικό κείμενο (οι μαθητές/-τριες ρωτούν – ο Περικλής απαντά).
- Οι μαθητές/-τριες καταγράφουν, με τη μορφή ημερολογίου, σκηνές από τη ζωή ενός Αθηναίου ή ενός Σπαρτιάτη, βασισμένοι και στον λόγο του Περικλή.

B4.4 Δραστηριότητες διαγραμματικής αποτύπωσης

Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται δραστηριότητες που επιχειρούν να σχηματοποιήσουν με τη μορφή διαγράμματος, εννοιολογικού χάρτη ή και απλού πίνακα τις βασικές έννοιες των κειμένων, την επιχειρηματολογία, τα υφολογικά σχήματα κ.ά. Παραθέτουμε ενδεικτικές δραστηριότητες, όπως αυτές αναφέρονται στο ΠΣ:

- **Κατασκευή εννοιολογικού χάρτη** με λέξεις-φράσεις του κειμένου, ανά ενότητα, στο κέντρο του οποίου θα υπάρχει η βασική έννοια ή το γεγονός ή το πρόβλημα ή η κύρια άποψη/θέση και στην περιφέρεια οι συναφείς έννοιες ή τα αίτια και αποτελέσματα ή τα επιχειρήματα και τεκμήρια ή οι προτεινόμενες λύσεις.
- **Κατασκευή δομικού διαγράμματος κεφαλαίων του λόγου**, στο κέντρο της οποίας θα υπάρχει η βασική έννοια και στην περιφέρεια οι συναφείς προς αυτήν έννοιες.
- **Διαγραμματική** αποτύπωση συλλογισμών και επιχειρημάτων και **παρουσίαση** της συλλογιστικής πορείας με τη χρήση κειμενικών δεικτών.

Τέτοιες δραστηριότητες μπορούν να γίνονται είτε εξ αποστάσεως (ατομικά ή συνεργατικά) είτε δια ζώσης (στη σχολική αίθουσα ή στο εργαστήριο πληροφορικής) με τη χρήση σχετικών εργαλείων (ανάλογα με τον βαθμό εξοικείωσης των μαθητών/τριών και του/της εκπαιδευτικού) όπως είναι:

- ο εργαλείο [Εννοιολογικής Χαρτογράφησης στο Φωτόδενδρο](#)
- το εργαλείο του Εννοιολογικό Χάρτη στο αντίστοιχο μάθημα στην eclss
- ο κειμενογράφος και τα διαγράμματα ροής

Είναι προφανές ότι και με τον παραδοσιακό πίνακα μπορούν να γίνουν (και ήδη γίνονται) ανάλογες δραστηριότητες· το πλεονέκτημα με τη χρήση ΨΜ είναι ότι μπορούν να διατηρηθούν ως ηλεκτρονικά αρχεία μελέτης και επανάληψης, ενώ επιπλέον εμπλέκονται

περισσότερο οι μαθητές/-τριες.

B4.5 Βιωματικές Δραστηριότητες

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται δραστηριότητες που αποσκοπούν στη βιωματική πρόσληψη και τη συναισθηματική εμπλοκή των μαθητών/-τριών στο πλαίσιο μίας συνολικής θεώρησης του λόγου ή του χαρακτήρα του Περικλή.

Παραθέτουμε ενδεικτικά, όπως αυτές αναφέρονται στο ΠΣ:

- **Ανακριτική καρέκλα:** οι μαθητές/-τριες αναλαμβάνουν διάφορους ρόλους (γονείς, αδέρφια, παιδιά των νεκρών, πολιτικοί αντίπαλοι, μέτοικοι, ξένοι) και υποβάλλουν ερωτήσεις στον ρήτορα που θα μπορούσε να είχε υποβάλει και το κοινό που παρευρισκόταν στην εκφώνηση του λόγου.
- **Εκφραστική ανάγνωση** αρχαιοελληνικού κειμένου στη ΝΕ απόδοσή του ή/και στην ΑΕ γλώσσα, με την οποία μεταξύ άλλων επιδιώκεται ο/η αναγνώστης/-τρια μαθητής/-τρια (κατά το πρότυπο των ρητορικών αγώνων):
 - να κατανοεί σε βάθος το κείμενο που διαβάζει και να μην μιλά μηχανικά,
 - να αποδίδει τα συναισθήματα του κάθε χαρακτήρα με τη φωνή, με τις εκφράσεις του προσώπου και με τις μετρημένες κινήσεις του σώματος
 - να έχει ποικιλία στην ένταση και στον ρυθμό,
 - να έχει σταθερή και όχι βιαστική οπτική επαφή με τους/τις συμμαθητές/-τριες που τον/την παρακολουθούν,
 - να τονίζει λέξεις και φράσεις,
 - να δημιουργεί την ανάλογη ατμόσφαιρα με την αντίστοιχη υποβλητικότητα και την ηρεμία της.
- **Δραματοποίηση** (τμημάτων) του Επιταφίου.
- **Ρόλος στον τοίχο:** Οι μαθητές/-τριες σχεδιάζουν το περίγραμμα του ήρωα (Περικλής) σε φυσικό μέγεθος σε χαρτί και μέσα στο περίγραμμα τοποθετούν τις σκέψεις και τα συναισθήματα του ρήτορα (ή τον τρόπο με τον οποίο τον παρουσιάζει ο Θουκυδίδης), ενώ έξω από το περίγραμμα τοποθετούν/καταγράφουν τις δικές τους σκέψεις ή συναισθήματα, καθώς προχωρά η ανάγνωση και ανάλυση του χαρακτήρα.

B5. Ενδεικτικό διδακτικό σενάριο

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος διδακτικού σεναρίου: *Η δημοκρατία ως στάση ζωής στο σχολείο: Διακειμενική και διαθεματική προσέγγιση*

Δημιουργός: Σεράνης Παναγιώτης.

Βαθμίδα - Τάξη: Β' Λυκείου Γενικής Παιδείας

Γνωστικό αντικείμενο: Θουκυδίδης, *Περικλέους Επιτάφιος*

Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές και συμβατότητα με ΠΣ- Γνωστικό αντικείμενο: Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία (Δράμα-Ιστοριογραφία)

Θεματικό πεδίο: Το κείμενο ως πεδίο συνάντησης αρχαίου και σύγχρονου κόσμου

Θεματική ενότητα: Διαθεματικότητα, Διεπιστημονικότητα και Πολυγραμματισμοί

Σχέση με άλλες θεματικές ενότητες ή/και θεματικά πεδία του γνωστικού αντικειμένου: Το σενάριο συσχετίζεται, επίσης, με τις εξής θεματικές ενότητες:

- Το γραμματειακό είδος του κειμένου και τα χαρακτηριστικά του (Θεματικό πεδίο: Κείμενο και Περικείμενο)
- Η ταυτότητα του κειμένου (συγγραφέας, προθετικότητα) στο ιστορικό του πλαίσιο (Θεματικό πεδίο: Κείμενο και Περικείμενο)
- Κειμενικά στοιχεία: πολιτισμικά, πραγματολογικά, ηθικά, νοηματικά, ιδεολογικά (θεματικό πεδίο: Το Κείμενο ως Περιεχόμενο)

Χρονική διάρκεια: 7 ώρες: οι τρεις **δια ζώσης** στην τάξη και οι τέσσερις (διάρκειας 60 λεπτών η καθεμία) **εξ αποστάσεως** στο πλαίσιο της ασύγχρονης διδασκαλίας (για την προετοιμασία των δραστηριοτήτων που δίδονται για κατ' οίκον άσκηση από τον/την εκπαιδευτικό).

2. ΣΚΕΠΤΙΚΟ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Ο έπαινος του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι ένα μοτίβο που επαναλαμβάνεται σταθερά στους επιταφίους λόγους (Πλάτων, [Μενέξενος 238b-e](#), Λυσίας, [Επιτάφιος 2.18-19](#), Υπερείδης, *Επιτάφιος 4-5*, κ.ά.). Ο Περικλής διαφοροποιείται από τους άλλους επιταφίους, καθώς εστιάζει στην αρχή της συλλογικότητας και στις ίσες ευκαιρίες που η πόλη προσφέρει σε όλους, ανεξάρτητα από κοινωνική θέση ή οικονομική κατάσταση (Παπαχρυσόστομου, 2020). Η Αθήνα διαφέρει από όλες τις άλλες πόλεις, γιατί υπάρχει μια βαθειά συμβιωτική σχέση ανάμεσα στο πολίτευμα και στον πολίτη που συμβάλλει στην αυτάρκεια και στην ευημερία της πόλης και, κατά συνέπεια, στην αυτάρκεια και στην ευημερία των πολιτών.

Με την παρούσα διδακτική πρόταση οι μαθητές/-τριες ερευνούν την έννοια και τα

χαρακτηριστικά της άμεσης δημοκρατίας, όπως αυτά αποτυπώνονται στον λόγο του Περικλή, προσεγγίζουν το κείμενο βιωματικά και εκφράζουν τις σκέψεις και τους προβληματισμούς τους για έναν βασικό θεσμό που τους αφορά άμεσα, αυτόν των μαθητικών κοινοτήτων. Στη συνέχεια παράγουν αυθεντικά κείμενα (πολυτροπικά ή μη) για τις δημοκρατικές αρχές που (πρέπει να) διέπουν τις σχέσεις τους στο σχολείο προτείνοντας συγκεκριμένες δράσεις για την επίτευξή τους και, ξαναγυρνώντας στο αρχαίο κείμενο, εξερευνούν την δημοκρατία ως στάση ζωής.

3. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Οι μαθητές/-τριες χρειάζεται να γνωρίζουν τις βασικές δομές της αρχαίας ελληνικής γλώσσας για να προσεγγίσουν τα κείμενα με τη βοήθεια δόκιμων μεταφράσεων. Οι μαθητές/-τριες χρειάζεται να έχουν ικανοποιητική γνώση Η/Υ (φυλλομετρητής, ανάρτηση κειμένων σε ηλεκτρονικό περιβάλλον, χειρισμός εργαλείου δημοσκοπήσης (polling) της πλατφόρμας τηλεκπαίδευσης webex), ενώ η συμμετοχή σε ομάδες και η δυνατότητα συνεργασίας εντός και εκτός τάξης (ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και μάθηση) είναι επίσης σημαντικά εφόδια για την επιτυχή υλοποίηση του σεναρίου.

4. ΣΚΟΠΟΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ - ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Σύμφωνα και με το νέο ΠΣ σκοπός της διδασκαλίας του Επιταφίου είναι η εξοικείωση των μαθητών/-τριών με τις αρχές και τις λειτουργίες της αθηναϊκής δημοκρατίας που συνεχούν τα σύγχρονα φιλελεύθερα και δημοκρατικά πολιτεύματα, και οι οποίες δεν παύουν να εμπνέουν τις δημοκρατικές συνειδήσεις των ανθρώπων για να διεκδικούν ελευθερία και ισονομία. Από την άλλη, είναι πλέον επιτακτική ανάγκη το περιεχόμενο της σχολικής ζωής να περιλαμβάνει τα στοιχεία και τις δραστηριότητες που καλλιεργούν αυριανούς πολίτες ελεύθερους, υπεύθυνους, με ενεργό συμμετοχή και κοινωνική ευαισθησία και ευθύνη. Η οργάνωση της σχολικής ζωής, το κλίμα μέσα και έξω από την τάξη, η επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη της σχολικής κοινότητας, η δομή και η λειτουργία της ομάδας στην τάξη και στο σχολείο διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο είναι ανάγκη να ενταχθούν οι μαθητές/-τριες. Στο πλαίσιο του σχολείου οι ρόλοι μέσα στην ομάδα πρέπει να κατανέμονται με βάση τις κλίσεις, τα ενδιαφέροντα και τις προσπάθειες τις οποίες καταβάλλουν οι μαθητές/-τριες. Τα στοιχεία αυτά πρέπει να αναγνωρίζονται και να προβάλλονται από το σχολείο. Διαφορές των μαθητών/-τριών που έχουν προέλευση κοινωνική ή οικονομική ή φυσική και ιδιαιτερότητες με φυλετικό, θρησκευτικό, γλωσσικό ή άλλο χαρακτήρα, μέσα στο σχολείο και στις μεταξύ των μελών του σχέσεις δεν πρέπει να αποτελούν στοιχεία διάκρισης.

Η ποιότητα των στοιχείων της ενδοσχολικής ζωής επιδρά και επηρεάζει την ποιότητα των στοιχείων της προσωπικότητας των μαθητών/-τριών. Επίσης, αντίστροφα, η δική τους δραστηριότητα επηρεάζει την ποιότητα της σχολικής ζωής, εφόσον ανάμεσα στους/στις

μαθητές/-τριες και το σχολείο υπάρχει δυναμική σχέση αλληλεπίδρασης. Έτσι, η συμμετοχή σε ένα ευνοϊκό περιβάλλον σχολικής ζωής μέσα στο οποίο οι μαθητές/-τριες ζουν και δραστηριοποιούνται, θα λειτουργήσει πολύ θετικά στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.

Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα όπως αναφέρονται στο ΑΠΣ:

Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση:

- να γνωρίζουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του επιταφίου ως προς τη δομή, τη λογική οργάνωση, την επιχειρηματολογία και γλωσσική έκφραση
- να διακρίνουν τις λογικές νοηματικές σχέσεις, οι οποίες υποστηρίζουν τη συνεκτικότητα ενός κειμένου με επιχειρηματολογική αυτάρκεια
- να εντοπίσουν τις βασικές αρχές της άμεσης δημοκρατίας, όπως αυτές παρουσιάζονται στο κείμενο, και τις συνέπειές της για τη ζωή των Αθηναίων πολιτών
- να αξιοποιήσουν Ψηφιακά Μέσα για την άντληση στοιχείων και πληροφοριών που θα τους βοηθήσουν στην κριτική αποτίμηση των κειμένων που θα μελετήσουν
- να προσλάβουν βιωματικά το περιεχόμενο του έργου μέσα από δραστηριότητες που αναπτύσσουν τις ψυχοκινητικές τους δεξιότητες
- να παραγάγουν δικά τους, πρωτότυπα (πολυτροπικά) κείμενα με επιχειρηματολογική αυτάρκεια
- να αναστοχαστούν τη σημασία της δημοκρατίας για τη δική τους ζωή και τις καθημερινές διαπροσωπικές τους σχέσεις στο σχολικό περιβάλλον.

5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Οι μαθητές/-τριες έχουν προσπελάσει ήδη τα κεφάλαια 35-36 του Επιταφίου και γνωρίζουν τη δομή του λόγου. Ο/η εκπαιδευτικός έχει ήδη αναφέρει ότι η πρωτοτυπία του Επιταφίου έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί στην ουσία έναν έπαινο της άμεσης αθηναϊκής δημοκρατίας. Στο περιβάλλον του σχολείου το σενάριο μπορεί να υλοποιηθεί είτε σε μια κανονική τάξη που παρακολουθεί το μάθημα είτε στο Εργαστήριο Πληροφορικής είτε σε σχολική αίθουσα με διαδραστικό ή συμβατικό πίνακα.

6. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το σενάριο βασίζεται στις αρχές της ανεστραμμένης τάξης (flipped classroom) και

πραγματοποιείται εντός και εκτός σχολικής τάξης. Η μελέτη του υλικού (φύλλα εργασίας) που μοιράζεται στους/στις μαθητές/-τριες πραγματοποιείται στο σπίτι, ενώ στο σχολείο οι μαθητές/-τριες διεκπεραιώνουν εργασίες διερευνητικού και εποικοδομητικού χαρακτήρα σε συνεργασία με τον/την εκπαιδευτικό και τους/τις συμμαθητές/-τριές τους.

Για τη οικοδόμηση της νέας γνώσης ακολουθείται η **ερευνητική ανακαλυπτική μέθοδος και το ομαδοσυνεργατικό μοντέλο μάθησης**. Η συνεργασία και η ανάληψη ρόλων από τους μαθητές μέσα στην ομάδα, δίνει προσωπικό νόημα στην αναζήτηση και βιωματικό χαρακτήρα στην οικοδόμηση της γνώσης. Επίσης, σύμφωνα με τις αρχές του **κοινωνικού εποικοδομισμού**, αναδεικνύεται, μέσα στην ομάδα, ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο ο καθένας αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει την πληροφορία και παράλληλα, στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης, οικοδομείται επαγωγικά και συλλογικά η πορεία προς την κατανόηση και τη γνώση του αρχαίου κόσμου. Στο πλαίσιο της **εμπλουτισμένης και διαφοροποιημένης διδασκαλίας** ο εκπαιδευτικός σχεδιάζει προσεκτικά τις φάσεις του διδακτικού σεναρίου και ασκεί **συμβουλευτικό και καθοδηγητικό ρόλο**, ενθαρρύνοντας τους/τις μαθητές/-τριες στην έκφραση και τεκμηρίωση των απόψεών τους και ελέγχει ότι οι επιμέρους φάσεις της πορείας της διδασκαλίας υλοποιούνται κανονικά.

7. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

Το διδακτικό σενάριο ακολουθεί την πορεία Ασύγχρονη-Σύγχρονη (δια ζώσης ή εξ αποστάσεως, αν χρειαστεί) διδασκαλία. Στην ασύγχρονη διδασκαλία ο/η εκπαιδευτικός, αξιοποιώντας τις δυνατότητες της eclass, διαμορφώνει την αντίστοιχη ενότητα προετοιμασίας για την υλοποίηση του σεναρίου. Ειδικότερα, στα **Έγγραφα** έχει αναρτήσει τις βασικές οδηγίες (ή φύλλα εργασίας) και το υποστηρικτικό υλικό για τον σχεδιασμό υλοποίησης του σεναρίου και τις εργασίες των μαθητών/-τριών. Στην περίπτωση που το σενάριο δεν μπορεί να υλοποιηθεί στην τάξη ή στο εργαστήριο Πληροφορικής, οι εργασίες αυτής της φάσης μπορούν να μεταφερθούν στο περιβάλλον της εκπαιδευτικής πλατφόρμας Webex.

Ασύγχρονη διδασκαλία (Διάρκεια 120 λεπτά)			
Ατομική προετοιμασία (Α' ΦΑΣΗ)			
Χρονοπρογραμματισμός	Δραστηριότητα	Περιγραφή	Εκπαιδευτικά Μέσα
Φάση 1 Αφόρμηση Ενδεικτική	Καταιγισμός ιδεών	<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες καλούνται να συμπληρώσουν τη φράση που έχει αφήσει στον Τοίχο της e-class ο/η εκπαιδευτικός <i>Δημοκρατία για μένα</i> 	Τοίχος της e-class

<p>διάρκεια: 5 λεπτά</p>		<p>είναι...</p>	
<p>Φάση 2</p> <p>Πρώτη ανάγνωση των κεφ. 37 και 38</p> <p>Ενδεικτική διάρκεια: 45 λεπτά</p>	<p>Διαγραμματική αποτύπωση του περιεχομένου των κεφ. 37 και 38</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ Οι μαθητές/-τριες, με τη βοήθεια των νεοελληνικών αποδόσεων του σχολικού βιβλίου, εντοπίζουν: <ul style="list-style-type: none"> - Την κεντρική θέση των κεφ. 37 και 38 - τις επιμέρους έννοιες που συνδέονται με τη βασική θέση του Περικλή, - την αιτιακή σχέση της βασικής με τις επιμέρους έννοιες. ○ Οι μαθητές/-τριες αποτυπώνουν τα παραπάνω είτε διαγραμματικά είτε υπογραμμίζοντας και σχολιάζοντας το πρωτότυπο κείμενο που είναι διαθέσιμο σε αρχείο .docx στα Έγγραφα της eclass, και στη συνέχεια αναρτούν το υλικό που δημιούργησαν στις Εργασίες της e-class. 	<p>Εννοιολογικός χάρτης</p> <p>Έγγραφα</p> <p>Εργασίες στην e-class</p>
<p>Φάση 3</p> <p>Μελέτη κανονισμού λειτουργίας μαθητικών κοινοτήτων</p> <p>Ενδεικτική διάρκεια: 45 λεπτά</p>	<p>Διαγραμματική αποτύπωση βασικών θέσεων του κανονισμού λειτουργίας των μαθητικών κοινοτήτων</p> <p>Αριθ. 23.613/6/Γ2/4094/86 (ΦΕΚ – 619 Β/25-9-86)</p> <p>που μοιράζεται στους/ στις μαθητές/-</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ Οι μαθητές/-τριες αξιοποιούν τις οδηγίες του/της εκπαιδευτικού (διαθέσιμες στα Έγγραφα της e-class) για πιο εστιασμένη ανάγνωση του κανονισμού, υπογραμμίζοντας και σχολιάζοντας το πρωτότυπο κείμενο που είναι διαθέσιμο σε αρχείο .docx στα Έγγραφα της e-class, και στη συνέχεια αναρτούν το υλικό που δημιούργησαν στις Εργασίες της e-class. ○ Συμπληρώνουν επίσης το ερωτηματολόγιο που έχει αναρτηθεί από τον/την εκπαιδευτικό στην e-class. 	<p>Έγγραφα</p> <p>Εργασίες στην e-class</p> <p>Ερωτηματολόγιο</p>

	τριες		
Φάση 4 Διαδικτυακή συζήτηση Ενδεικτική διάρκεια: 20-25 λεπτά	Πρώτος σχολιασμός του περιεχομένου των δύο κειμένων	<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες καλούνται από τον/την εκπαιδευτικό να γράψουν τα σχόλια και τον προβληματισμό τους με αφορμή τα κείμενα που διάβασαν. Ο/Η εκπαιδευτικός παρακολουθεί ή/και συμμετέχει στη διαδικτυακή συζήτηση και ενθαρρύνει την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών/-τριών. 	
Σύγχρονη διδασκαλία- Συνεργατικές δραστηριότητες (Β' ΦΑΣΗ) (2 διδακτικές ώρες, κατά προτίμηση συνεχόμενες)			
Χρονοπρογραμματισμός	Δραστηριότητα	Περιγραφή	Εκπαιδευτικά Μέσα
Φάση 1 Προετοιμασία Ενδεικτική διάρκεια: 10 λεπτά	Σχηματισμός ομάδων Ανάθεση εργασιών στους/στις μαθητές/-τριες	<ul style="list-style-type: none"> Ο/Η εκπαιδευτικός εξηγεί τις βασικές παραμέτρους των εργασιών που πρέπει να εκπονήσουν οι ομάδες, απαντά σε τυχόν απορίες και συνδιαμορφώνει τις ομάδες τους 	Απλός ή διαδραστικός πίνακας
Φάση 2 Νοηματική Επεξεργασία και ανάλυση των κεφ. 37 και 38 Ενδεικτική διάρκεια: 30 λεπτά	Παρουσίαση της βασικής θέσης των κεφ. και της μεταξύνου νοηματικής σχέσης	<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες παρουσιάζουν στην ολομέλεια την προετοιμασία που έχουν κάνει σε ατομικό επίπεδο μέσω της ασύγχρονης. Οι μαθητές/-τριες συνθέτουν τα όσα έχουν ήδη εκπονήσει με διαγραμματική μορφή, έχοντας κατά νου και την εργασία που έχει αναλάβει η κάθε ομάδα 	Λογισμικό παρουσίασης Συνεργατικό έγγραφο google
Φάση 3	Παρουσίαση	<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες συζητούν, ως 	

Παρουσίαση και σχολιασμός Ενδεικτική διάρκεια: 30 λεπτά	και σχολιασμός των βασικών θεματικών αξόνων του κανονισμού λειτουργίας των μαθητικών κοινοτήτων	ολομέλεια, για την προετοιμασία που έχουν κάνει σε ατομικό επίπεδο μέσω της ασύγχρονης και ο/η εκπαιδευτικός συντονίζει τη διαδικασία, ομαδοποιώντας τα σχόλια και παρέχοντας ανατροφοδότηση στους μαθητές/-τριες	Λογισμικό παρουσίασης Απλός ή διαδραστικός πίνακας
Φάση 4 Σύνθεση Ενδεικτική διάρκεια: 20 λεπτά		<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες αναστοχάζονται τους τρόπους με τους οποίους οι αρχές της άμεσης δημοκρατίας θα μπορούσαν να βρουν εφαρμογή στην αναδιαμόρφωση του κανονισμού των μαθητικών κοινοτήτων και την εφαρμογή τους στη σχολική ζωή. 	Συνεργατικό έγγραφο google

Ασύγχρονη διδασκαλία (Διάρκεια 120 λεπτά)

Εργασία ανά ομάδες (Γ' ΦΑΣΗ)

Χρονοπρογραμματισμός	Δραστηριότητα	Περιγραφή	Εκπαιδευτικά Μέσα
Φάση 1 Προετοιμασία Ενδεικτική διάρκεια: 15 λεπτά	Καταιγισμός ιδεών	<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες, με βάση και τη συζήτηση που προηγήθηκε στην τάξη, καταγράφουν και οργανώνουν πιο συστηματικά τις ιδέες τους για τη δομή των εργασιών τους 	Συνεργατικό έγγραφο google
Φάση 2 Έρευνα Ενδεικτική διάρκεια: 30 λεπτά	Αναζήτηση και εντοπισμός υλικού ή μελέτη του παρεχόμενου από τον/την εκπαιδευτικό υλικού) για	<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες ερευνούν στο διαδίκτυο σχετική βιβλιογραφία (άρθρα, εκπαιδευτικό υλικό, ιστοσελίδες). Οι μαθητές αξιολογούν το υλικό που συγκέντρωσαν και το αποθηκεύουν στο κοινόχρηστο φάκελο που έχουν δημιουργήσει. 	Κοινόχρηστος φάκελος εργασίας

	την εκπόνηση της εργασίας		
Φάση 3 Σύνθεση Ενδεικτική διάρκεια: 60 λεπτά	Αξιοποίηση υλικού Εκπόνηση εργασίας	<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες αξιοποιούν το υλικό κατά τη συγγραφή της εργασίας, λαμβάνοντας υπόψη και τις οδηγίες που έχουν δοθεί από τον/την εκπαιδευτικό. 	Συνεργατικό έγγραφο google
Φάση 4 Ανατροφοδότηση Ενδεικτική διάρκεια: 15 λεπτά	Ανάρτηση εργασιών στο wiki της e-class	<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες αναρτούν τις εργασίες τους στο wiki που έχει δημιουργηθεί στην e-class και καλούν τους/τις συμμαθητές/-τριές τους να καταθέσουν τα πρώτα σχόλιά τους για τις εργασίες των ομάδων. 	Wiki
Σύγχρονη διδασκαλία (Διάρκεια 60 λεπτά)			
Η τάξη ως ολομέλεια (Δ' ΦΑΣΗ)			
Χρονοπρογραμματισμός	Δραστηριότητα	Περιγραφή	Εκπαιδευτικά Μέσα
Φάση 1 Παρουσίαση Ενδεικτική διάρκεια: 40 λεπτά	Προφορική παρουσίαση εργασιών	<ul style="list-style-type: none"> Κάθε ομάδα παρουσιάζει στην ολομέλεια την εργασία της (σε πολυτροπική παρουσίαση) 	Λογισμικό παρουσιάσης
Φάση 2 Συζήτηση Συμπεράσματα Ενδεικτική διάρκεια: 20 λεπτά	Σχολιασμός των εργασιών Αναστοχασμός της διαδικασίας	<ul style="list-style-type: none"> Οι μαθητές/-τριες σχολιάζουν τις παρουσιάσεις, ερωτούν, απαντούν σε ερωτήματα των συμμαθητών/-τριών τους Ο/Η εκπαιδευτικός συντονίζει τη συζήτηση και ενθαρρύνει τη συμμετοχή των μαθητών/-τριών σε αυτή. 	

8. ΕΠΕΚΤΑΣΗ-ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Το σενάριο μπορεί να εφαρμοστεί με τη σύγκριση και άλλων κειμένων με τον *Επιτάφιο* του Περικλή. Για παράδειγμα, μπορεί να γίνει σύγκριση με σύγχρονα κείμενα (όπως αυτό του Μπαράκ Ομπάμα, για να εντοπιστούν δυνατότητες και περιορισμοί της άμεσης και της σύγχρονης δημοκρατίας ως μορφές πολιτεύματος. Ακόμη, οι μαθητές/-τριες θα μπορούσαν να προβληματιστούν για την επικαιροποίηση θεσμικών κειμένων που θα βελτιώσουν τη σχολική ζωή και θα εκδημοκρατίσουν τη λειτουργία του σχολείου, όπως ο *εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας του σχολείου*, που από το σχολικό έτος 2020-21 συνδιαμορφώνεται με τη συμμετοχή του Συλλόγου Διδασκόντων, του Συλλόγου Γονέων και Κηδεμόνων και των μαθητών.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

«Οι μαθητικές κοινότητες», *Πρόγραμμα Δημοκρατία και Εκπαίδευση*, Έκδοση: Ίδρυμα της Βουλής, 2013

<https://www.openbook.gr/oi-mathitikes-koinotites/>

Ο κανονισμός της λειτουργίας των μαθητικών κοινοτήτων σε «κείμενο για όλους»,

https://www.msr.edu.gr/wp-content/uploads/2014/08/mathitikes_koinotites.pdf

Ο Συνήγορος του Παιδιού για τις μαθητικές κοινότητες,

<https://www.synigoros.gr/?i=childrens-rights.el.ekfrasi.29271>

Παπαοικονόμου, Α. «Οι στάσεις των μαθητών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης απέναντι στη λειτουργία των μαθητικών κοινοτήτων». *Έρευνα στην Εκπαίδευση*. Εργαστήριο Παιδαγωγικής Έρευνας και Εκπαιδευτικών Πρακτικών, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία, ΔΠΘ.

Προτάσεις του Συνηγόρου του Πολίτη για τη δημοκρατική λειτουργία του σχολείου και την εκπαίδευση στα δικαιώματα,

<https://www.synigoros.gr/?i=childrens-rights.el.ekfrasi.376116>

10. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Φύλλα εργασίας/Οδηγίες στους μαθητές

Η δημοκρατία ως στάση ζωής

Με αφορμή τα κεφάλαια 37 και 38 του Επιταφίου που αναφέρονται στη δημοκρατία ως τρόπο ζωής (*modus vivendi*) των Αθηναίων, που καλλιεργείται και εμπεδώνεται μέσω της συμμετοχής (*μεθέξεως*) στην καθημερινή πολιτική δράση, θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε αν και κατά πόσο οι αρχές της άμεσης δημοκρατίας που προτάσσονται στα κεφάλαια αυτά μπορούν να βρουν εφαρμογή στη σχολική ζωή και στη δράση σας ως μέλη της μαθητικής κοινότητας.

Χωρισμένοι σε ομάδες, θα συντάξετε και θα παρουσιάσετε τις παρακάτω εργασίες:

1. Προτάσεις (με τη μορφή άρθρων/εδαφίων) για την αναθεώρηση/επικαιροποίηση του κανονισμού μαθητικών κοινοτήτων, βάσει και των νέων αναγκών που έχουν προκύψει στη σχολική κοινότητα από τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην κοινωνία που ζουν και δρουν οι μαθητές/-τριες τα τελευταία χρόνια (α' ομάδα).
2. Άρθρο (έκτασης 400-500 λέξεων) που θα δημοσιευθεί στο ιστολόγιο του σχολείου (υπερσύνδεση με το ιστολόγιο της e-class) με στόχο να ευαισθητοποιήσετε τους συμμαθητές/-τριές σας για τη ενεργό συμμετοχή τους στα δρώμενα της σχολικής ζωής (β' ομάδα).
3. Κείμενο επιχειρηματολογικού χαρακτήρα για τη δημιουργία wiki, το οποίο θα λειτουργεί ως δημοκρατικό forum, στο οποίο θα κατατίθενται προτάσεις από τους μαθητές/-τριες για την ανάληψη πρωτοβουλιών/δράσεων εκ μέρους τους, που θα συμβάλλουν στη βελτίωση και στον εκδημοκρατισμό της σχολικής ζωής. Θα αποφασίσετε για τις διαδικασίες που θα τηρούνται (π.χ. οι προτάσεις, τις οποίες θα ακολουθεί εμπειριστατωμένη τεκμηρίωση, θα τίθενται σε δημόσια ψηφοφορία (με το εργαλείο rolling της ηλεκτρονικής πλατφόρμας webex ή το *Ερωτηματολόγιο* της e-class) και αυτές που θα προκρίνονται θα υλοποιούνται, σε συνεργασία με άλλους σχολικούς και εξωσχολικούς φορείς κ.λπ.) (γ' ομάδα)
4. Κείμενο επιχειρηματολογικού χαρακτήρα για τη δημιουργία ψηφιακών αφηγήσεων (podcast), οι οποίες θα είναι αναρτημένες στην ιστοσελίδα του σχολείου και προσπελάσιμες από τους μαθητές/-τριες. Θα πρέπει να αποφασίσετε τα κριτήρια με τα οποία θα καλείτε τους συνεντευξαζόμενους λ.χ., στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης, εκπροσώπους φορέων ή οργανώσεων, εκπροσώπους του κοινοβουλίου, ακαδημαϊκούς και γενικότερα ανθρώπους του πνεύματος, που θα απαντούν σε ερωτήσεις των μαθητών/-τριών σχετικά με τη δημοκρατία (τις δυνατότητές της, τους περιορισμούς της, τις παραβιάσεις της, τις κινήσεις πολιτών κ.λπ.) ή θα παρουσιάζουν τις θέσεις τους σε συγκεκριμένα θέματα, τα οποία θα συναποφασίζετε ως τάξη (δ' ομάδα).

Πόσο χρόνος θα απαιτηθεί για την υλοποίηση του σεναρίου;

1. Α΄ ΦΑΣΗ – Ασύγχρονη διδασκαλία: 120 λεπτά
2. Β΄ ΦΑΣΗ – Σύγχρονη διδασκαλία: 90 λεπτά
3. Γ΄ ΦΑΣΗ – Ασύγχρονη διδασκαλία: 120 λεπτά
4. Δ΄ ΦΑΣΗ – Σύγχρονη διδασκαλία: 60 λεπτά

Ποια ψηφιακά εργαλεία θα χρησιμοποιηθούν;

1. E-class (Συνδέσεις δικτύου, Πολυμέσα, Έγγραφα, Εννοιολογικός Χάρτης, Συζητήσεις, Ασκήσεις).
2. Κοινόχρηστος Φάκελος, Συνεργατικά Έγγραφα, Λογισμικά Επεξεργασίας Κειμένου και Παρουσίασης.

Με ποιο τρόπο θα γίνει η εργασία; Ατομικό ή ομαδικό;

Κατά την Α΄ φάση η προετοιμασία γίνεται σε ατομικό επίπεδο· στις υπόλοιπες φάσεις συνεργαζόμαστε σε ομάδες των 5-6 μαθητών. Κάθε μέλος της ομάδας έχει συγκεκριμένο ρόλο σε κάθε ομαδική εργασία. Μπορεί να γίνει αλλαγή ρόλων κατά τη διάρκεια του σεναρίου, εάν το επιθυμεί η ομάδα.

Ποια είναι η πορεία της εργασίας;

Α΄ ΜΕΡΟΣ – ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ (περιλαμβάνει τις επιμέρους φάσεις που περιγράφονται στις φάσεις Α και Β του σεναρίου)

- ο **Καταιγισμός ιδεών:** Στην eclass συμπληρώστε (με μια μικρή πρόταση) τη φράση που έχει αφήσει ως μήνυμα ο/η εκπαιδευτικός με θέμα *Δημοκρατία για μένα είναι...*
- ο **Πρώτη ανάγνωση του Επιταφίου:** Με τη βοήθεια των νεοελληνικών αποδόσεων του σχολικού βιβλίου να εντοπίσετε στα υπό εξέταση κείμενα (κεφ. 37 και 38):
 - το κυρίαρχο θέμα του κεφαλαίου
 - τις επιμέρους θέσεις που προτάσσονται
 - την πρόθεση του ρήτορα
 - τη συνεκτική σχέση των κεφαλαίων μεταξύ τους.

Στη συνέχεια να αποτυπώσετε τα παραπάνω είτε **διαγραμματικά** είτε **υπογραμμίζοντας και σχολιάζοντας** το πρωτότυπο κείμενο που είναι διαθέσιμο σε αρχείο .docx στα **Έγγραφα** της e-class και στη συνέχεια να αναρτήσετε το υλικό που δημιουργήσατε στις **Εργασίες** της e-class.

- **Ο κανονισμός για την λειτουργία των μαθητικών κοινοτήτων:** Μελετήστε τον κανονισμό και εξετάστε τα παρακάτω:
 - Πού εστιάζει κυρίως ο κανονισμός; Ποια θέματα θίγονται στα εδάφιά του;
 - Προάγονται, κατά τη γνώμη σας, στην ουσία η συλλογική δραστηριοποίηση και η κοινή σχολική ζωή;
 - Υπάρχουν περιορισμοί στη δομή του σχολείου που δεν επιτρέπουν την εφαρμογή κάποιων από τις δημοκρατικές αρχές που αναφέρονται στον κανονισμό;
 - Υπάρχουν δυνατότητες στη σχολική κοινότητα που δεν αναδεικνύονται στον κανονισμό;

Στη συνέχεια να αποτυπώσετε τα παραπάνω είτε **διαγραμματικά** είτε **υπογραμμίζοντας και σχολιάζοντας** το πρωτότυπο κείμενο που είναι διαθέσιμο σε αρχείο .docx στα **Έγγραφα** της e-class και στη συνέχεια να αναρτήσετε το υλικό που δημιουργήσατε στις **Εργασίες** της e-class.

Σημείωση: Να λάβετε υπόψη ότι το κείμενο αυτό συντάχθηκε το 1986. Ποιες ανάγκες έχουν δημιουργηθεί στη σχολική κοινότητα με βάση και τις κοινωνικές αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία 35 χρόνια;

Β΄ ΜΕΡΟΣ – ΣΥΝΘΕΣΗ και ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (περιλαμβάνει τις φάσεις που αναφέρονται στις φάσεις Γ΄ και Δ΄ του σεναρίου)

☞ **Διαβάστε προσεκτικά το θέμα της εργασίας σας και ακολουθήστε τα βήματα που περιγράφονται στις οδηγίες, προσέχοντας να τηρήσετε το χρονοδιάγραμμα που σας δίνεται.**

☞ **Για την εργασία σας θα ήταν καλό:**

1. Να αξιοποιήσετε όσα προετοιμάσατε κατά την πρώτη φάση της εργασίας.
2. Να συνθέσετε το υλικό αυτό και να το αποτυπώσετε διαγραμματικά.
3. Να αναθέσετε συγκεκριμένους ρόλους στον/στην καθένα/καθεμία από εσάς.
4. Να αναζητήσετε υποστηρικτικό υλικό στο διαδίκτυο (βιβλιογραφία, εικόνες, διαγράμματα) με το οποίο μπορείτε να τεκμηριώσετε τις αναφορές σας ή να αξιοποιήσετε το υλικό που σας δίνεται από τον/την εκπαιδευτικό. Το υλικό αυτό να το αποθηκεύσετε σε έναν κοινόχρηστο φάκελο.
5. Να καταγράψετε (με τίτλους) τους βασικούς άξονες της εργασίας σας.

B6. Κείμενα από τη βιβλιογραφία¹

1. Ο Θουκυδίδης και η εποχή του

Ο Θουκυδίδης και οι εξέχοντες άνδρες

«Κανένας αναγνώστης της ιστορίας του Θουκυδίδα δεν θα αμφισβητήσει ότι ο τελευταίος ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα των ατόμων που περιγράφει, αν και κυρίως από πολιτικής απόψεως μέσα στο έργο του παρουσιάζει μια σειρά εξεχόντων ανδρών που κατείχαν ηγετικές θέσεις στην Αθήνα, στη Σπάρτη και στις Συρακούσες πριν ή κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου [...]

Μεταξύ των ανδρών, εκτός από τον Πausanία και τον Θεμιστοκλή τους οποίους ο Θουκυδίδης ξεχωρίζει με ιδιαίτερη μνεία, είναι οι εξής: ο αθηναίος πολιτικός και στρατηγός Νικίας και ο αθηναίος δημαγωγός Κλέων, αντίπαλοι για την εξουσία μετά το θάνατο του Περικλή· ο Σπαρτιάτης στρατηγός Βρασιδάς [...], ο αθηναίος στρατηγός Δημοσθένης [...], ο νεαρός αθηναίος αριστοκράτης Αλκιβιάδης [...], ο Ερμοκράτης ο Συρακούσιος [...] και ο Γύλιππος, ο σπαρτιάτης διοικητής στη Σικελία ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ήττα της Αθήνας.

Όταν εξετάζει τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα, ο Θουκυδίδης δεν άπτεται προσωπικών ζητημάτων. Δεν παρέχει καμία φυσική περιγραφή ατόμων και καμιά βιογραφική λεπτομέρεια αναφορικά με την προσωπική ζωή τους [...]

Ως επί το πλείστον ο Θουκυδίδης αποφεύγει να σχολιάσει άμεσα κάποιο άτομο, προτιμώντας αντ' αυτού να αφήσει τις δημηγορίες τους και τις ενέργειές τους κατά την πορεία των γεγονότων να αποκαλύψουν το πώς ήταν αυτό το άτομο και εμμέσως να υπαινιχθούν το πώς το έκρινε ο Θουκυδίδης. Η πτυχή που κυρίως τον απασχολεί όταν ασχολείται με άτομα είναι ο βαθμός της πολιτικής τους ευφυΐας και η ικανότητα και τα χαρακτηριστικά τους ως ηγετών ενός κράτους ή διοικητών στον πόλεμο».

Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα), σσ. 115-119.

Ο Θουκυδίδης και ο Περικλής

«Γεννημένος γύρω στο 495, ο Περικλής, γιος του Ξανθίππου, πολιτικός και στρατηγός, συγγένευε μέσω της μητέρας του με την αρχαία αριστοκρατική και εξέχουσα πολιτικά αθηναϊκή οικογένεια των Αλκμεωνιδών, η οποία κατά τον 7^ο αιώνα είχε δεχτεί άγος για την

¹ Τα παραθέματα προέρχονται από τον *Οδηγό για τον Εκπαιδευτικό, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία* (Τάξεις Α', Β', Γ'), Γενικό Λύκειο. ΙΕΠ, 2015.

ιεροσυλία της θανάτωσης ορισμένων ικετών που είχαν ζητήσει άσυλο στο βωμό της θεάς Αθηνάς. Υποστηρικτής του δημοκρατικού καθεστώτος και ενεργός στην πολιτική του σκηνή, ο Περικλής έγινε γνωστός κατά τη δεκαετία του 460, και μετά την εξόριση του αντιπάλου του Κίμωνα το 461 απέκτησε μεγάλη επιρροή. Προωθούσε συνεχώς την αθηναϊκή αυτοκρατορία και έλαβε σημαντικό μέρος στον Πρώτο Πελοποννησιακό πόλεμο εναντίον της Σπάρτης. Κατά τη δεκαετία του 440 έγινε η κυρίαρχη πολιτική μορφή στην Αθήνα χάρη στον έλεγχο που ασκούσε επάνω στο δημοκρατικό σώμα των πολιτών. Ο λαός επανειλημμένα τον εξέλεξε στρατηγό. Το αξίωμα των δέκα στρατηγών ήταν το σημαντικότερο στην πόλη, τόσο από πολιτικής όσο και από στρατιωτικής απόψεως, και ο Περικλής το κατείχε σχεδόν συνεχώς από το 443 μέχρι την εποχή του θανάτου του το 429. Ήταν ένας από αυτούς που ξεκίνησαν το μεγαλειώδες οικοδομικό πρόγραμμα της Αθήνας, το οποίο περιλάμβανε την κατασκευή του Παρθενώνα, του μεγάλου ναού της Αθήνας, προστάτιδας θεάς της πόλης. Ανάμεσα στα πολιτικά του μέτρα που τον έκαναν δημοφιλή με τους δημοκρατικούς ήταν η καταβολή ημερομισθίων σε πολίτες που υπηρετούσαν στα μεγάλα αθηναϊκά ορκωτά δικαστήρια. Πολύ καλλιεργημένος άνδρας, διανοούμενος εκτός από πολιτικός, ο Περικλής ήταν φίλος ορισμένων από τους πλέον εξέχοντες καλλιτέχνες, φιλόσοφους και ποιητές της εποχής. Ένας από τους δασκάλους του οποίου παρέμεινε μαθητής ήταν ο μεγάλος φιλόσοφος του 5ου αιώνα Αναξαγόρας, ο οποίος δίδαξε ότι το πνεύμα ήταν η ζωογόνος αρχή του σύμπαντος, και στην Αθήνα διωκόταν για ασέβεια. Στην ιδιωτική του ζωή ο Περικλής ήταν πασίγνωστος για τη σχέση του με την καλλιεργημένη εταίρα και σύντροφό του Ασπασία, με την οποία έζησε αφότου χώρισε τη γυναίκα του και με την οποία είχε αποκτήσει έναν γιο».

Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., Θουκυδίδης, Αθήνα (Ποιότητα), σσ. 120-121.

Η πολιτική του Περικλή

«[...] η πολιτική του [Περικλή] είναι μετριοπαθής και σώφρων, αποσκοπώντας στο να διατηρήσει την πόλη ασφαλή και επιμένοντας ότι πολλοί δεν θα πρέπει να προσπαθήσει να επεκτείνει την αυτοκρατορία της ενόσω διεξάγει τον πόλεμο.

«Οι σύγχρονοι ιστορικοί έχουν διαφορετικές απόψεις σχετικά με το εάν η κατά βάση αμυντική πολεμική στρατηγική του Περικλή ήταν η καλύτερη για την Αθήνα. Ο Θουκυδίδης δεν εκφράζει καμία αμφιβολία για το ότι όντως ήταν η καλύτερη και την εγκρίνει απόλυτα. Δεν έχει σε ιδιαίτερη εκτίμηση τη δημοκρατία, εκτός αν ήταν αρκετά τυχερή ώστε να έχει επικεφαλής κάποιον τόσο ικανό και τόσο αδιάφθορο όσο ο Περικλής. Όμως δεν θα πρέπει να πάρουμε πολύ κυριολεκτικά τη δήλωσή του ότι η Αθήνα επί των ημερών του Περικλή ήταν δημοκρατία μόνο κατ' όνομα και στην πραγματικότητα εξουσιαζόταν από τον μεγάλο ηγέτη της, καθώς ο τελευταίος δεν μπορούσε να κυβερνήσει ως στρατηγός και πολιτικός αν δεν διατηρούσε την εμπιστοσύνη και την υποστήριξη των πολιτών. Κατά την άποψη του Θουκυδίδη, η αφοσίωση του Περικλή στην Αθήνα, η αριστοκρατική του ακεραιότητα και η εκ

μέρους του ενσάρκωση της ένωσης σκέψης και δράσης αποτελούν παραδείγματα των κορυφαίων αρετών ενός πολιτικού ηγέτη. Είναι εμφανές ότι ο ιστορικός, παρ' όλη την προσπάθεια του να φανεί αμερόληπτος, λυπήθηκε και θρήνησε τον χαμό του Περικλή. Η αποχώρηση του από το προσκήνιο στις αρχές του πολέμου και η αντικατάστασή του από κατώτερους άνδρες, που εγκατέλειψαν την πολιτική του, ήταν για τον Θουκυδίδη ένα γεγονός – ορόσημο. Η μνήμη του γεγονότος διατηρείται έντονα στο εξαιρετικά σχόλια του Θουκυδίδη στο Β 65 για τον πολιτικό ηγέτη που έφυγε, σχόλια που γράφτηκαν υπό το λυπηρό πρίσμα της μεταγενέστερης γνώσης για την τελική ήττα της Αθήνας.

Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα), σσ. 141-142.

Ο Θουκυδίδης και οι δημηγορίες

«Ο Ηρόδοτος είχε δώσει το παράδειγμα, αλλά ο Θουκυδίδης χρησιμοποίησε τις δημηγορίες για διαφορετικούς σκοπούς και στη διακριτική κλίμακα και τις προσάρμοσε σε μία διαφορετική μέθοδο. [...] Γενικός κανόνας του ήταν να παίρνει το γενικό πλαίσιο και το σκοπό του ομιλητή και από το ύφασμα αυτό να συνθέτει με τη μεγαλύτερη πιθανότητα το τι μπορούσε να είχε πει ο ομιλητής. Είναι φανερό πως η αρχή αυτή άφηνε μεγάλη άνεση κινήσεων στο συγγραφέα και ότι ο βαθμός ομοιότητας ανάμεσα στις δημηγορίες του Θουκυδίδη και σ' εκείνες που πραγματικά εκφωνήθηκαν πρέπει να παρουσίαζε μεγάλη ποικιλία, ανάλογα με τις πληροφορίες που είχε Θουκυδίδης.

[...] Είναι όλες στο ύφος θουκυδίδειες, όπως οι διάφοροι χαρακτήρες σ' ένα έργο του Ευριπίδη χρησιμοποιούν όλοι τους όμοιο λεκτικό. Ομοιογένεια στο ύφος ήταν κανόνας για τους πιο πολλούς ανθρώπους των γραμμάτων στην αρχαιότητα. [...] Περιστασιακά πιθανώς έχει παρουσιάσει Θουκυδίδης το προσωπικό ύφος ομιλητών· π.χ. σ' ένα λόγο του Αλκιβιάδη υπάρχουν μια-δυο εκφράσεις που αποσκοπούν στο να υποδηλώσουν το δικό του χαρακτηριστικό βίαιο ύφος, αλλά αυτό γίνεται με πολύ μεγάλη επιφύλαξη. Ο Θουκυδίδης στις προσωπογραφίες του δεν μένει στο προσκολλημένος σε τυποποιημένα πρότυπα. Οι δημηγορίες του Περικλή προκαλούν την εντύπωση υπέροχης σοβαρότητας πολιτικού με έντονο πατριωτισμό, ο οποίος τείνει προς τον ιδεαλιστή· η δημηγορία του Κλέωνα είναι δημηγορία κερδοσκόπου δημαγωγού. Το λεκτικό όμως είναι το ίδιο.

[...] Οι δημηγορίες γενικά εξυπηρετούσαν δύο σκοπούς. Πρώτα πρώτα τις χρησιμοποιούσε ο συγγραφέας για να εξηγεί γεγονότα και στοιχεία μιας καταστάσεως, όπως και για να υπογραμμίσει κίνητρα και ιδέες. Σε μερικές περιπτώσεις η δημηγορία ήταν δραματική μεταμφίεση δικής του μελέτης.

[...] μια δεύτερη υπηρεσία [...] υπηρετούν την αντικειμενική «δραματική» μέθοδο, την παρουσίαση του προσώπου, το οποίο θέλησε να υιοθετήσει ο Θουκυδίδης.»

Bury, J. B (1988), *Ancient Greek historians*, μτφρ. Βώρος Φ. Κ., *Οι Αρχαίοι Έλληνες Ιστορικοί*,

Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 96-97, 102.

«Επομένως οι δημηγορίες [...] δεν είναι με καμιά έννοια λεπτομερή αντίγραφα των πραγματικών δημηγοριών· γιατί, αν ήταν, δεν θα μπορούσαν να περιέχουν την εκτίμηση του ίδιου του Θουκυδίδη για την περίπτωση. Απ' την άλλη μεριά, ούτε προβάλλουν τις προσωπικές του απόψεις, γιατί αλλιώς δεν θα περιορίζονταν στις θέσεις των πραγματικών ομιλητών. Μπορεί να πει κανείς ότι προβάλλουν αυτά που ο Θουκυδίδης σκεφτόταν ότι θα θεωρούσε παράγοντες στη δεδομένη στιγμή, αν βρισκόταν στη θέση των ομιλητών.»

Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 103.

«Σημαντική θέση στο έργο κατέχουν οι δημηγορίες. Ο Θουκυδίδης διευκρινίζει εξαρχής ότι «οι αγορεύσεις που εκφωνήθηκαν από διάφορα πρόσωπα είτε στις παραμονές του πολέμου είτε κατά τη διάρκειά του ήταν δύσκολο να αποδοθούν με ακρίβεια, τόσο εκείνες τις οποίες άκουσα ο ίδιος όσο κι εκείνες που άλλοι είχαν ακούσει και μου τις ανακοίνωσαν. Γι' αυτό και τις έγραψα έχοντας υπόψη τι ήταν φυσικό να πουν οι ρήτορες που να αρμόζει καλύτερα στην περίπτωση και ακολουθώντας όσο το δυνατόν την γενική έννοια των όσων πραγματικά είπαν» (1.22.1, μετάφρ. Α. Βλάχου). Έτσι, ο ιστορικός είχε την ευκαιρία, μέσα από τα λόγια των πρεσβευτών που εκπροσωπούσαν την πόλη τους στις διπλωματικές συναντήσεις, των στρατηγών που εμπύχωναν τους πολεμιστές πριν από τις μάχες και των πολιτικών που υποστήριζαν τις προτάσεις τους στην εκκλησία του δήμου, να συνοψίσει τις θέσεις, τις προθέσεις και τις εκτιμήσεις των διαφόρων παρατάξεων στη δεδομένη στιγμή και να εκθέσει τα επιχειρήματά τους. Όπως είναι φυσικό, οι δημηγορίες συντάσσονται συχνά σε αντιλογικά ζεύγη: οι πρεσβευτές της Κορίνθου απαντούν στους πρεσβευτές της Κέρκυρας, ο Αλκιβιάδης αντικρούει τα λεγόμενα του Νικία κ.λπ. Διατυπώνοντας, με σοφιστική άνεση, τις απόψεις και των δύο πλευρών, ο Θουκυδίδης εκθέτει με ενάργεια τις αντιθέσεις των ιδεών, των εκτιμήσεων και των συμφερόντων που κρύβονταν πίσω από τις πολεμικές και πολιτικές συγκρούσεις.»

Κακριδής Φ. (2011), *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη, (Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ.) http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page_052.html

2. Ο Επιτάφιος Λόγος

«Στις δημηγορίες ανήκει και ένα από τα πιο γνωστά αρχαιοελληνικά κείμενα, ο *Επιτάφιος* του Περικλή, δηλαδή ο επιτάφιος λόγος που εκφώνησε ο Περικλής για τους νεκρούς του πρώτου έτους του πολέμου το 431 π.Χ. στον Κεραμεικό. Ως ποιο σημείο ο ιστορικός έμεινε πιστός στα λόγια και το πνεύμα του Περικλή και ως ποιο σημείο νεωτέρισε δε θα το μάθουμε

ποτέ. Βέβαιο είναι μόνο ότι ο *Επιτάφιος* αποτελεί ύμνο στην Αθήνα της εποχής της ακμής, τότε που με μόνιμο αιρετό κυβερνήτη τον Περικλή η αθηναϊκή δημοκρατία βρισκόταν στο απόγειο της δύναμής της.»

Κακριδής Φ. (2011), *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη, (Κ.Ε.Ε. & Ι.Ν.Σ.) https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page_052.html

«Ο *Επιτάφιος* του Περικλή, ο οποίος εκφωνείται κατά την επίσημη κηδεία των πεσόντων κατά το 1^ο έτος του Πελοποννησιακού Πολέμου, εστιάζει στη σημασία της *πολιτείας* μιας πόλης. Ο Περικλής αρνείται να ακολουθήσει την παραδοσιακή μορφή παρόμοιων λόγων (για τους οποίους ο Λυσίας προσφέρει ένα καλό παράδειγμα, Λόγ. 2). Γενικόλογι έπαινοι ηχούν εύκολα κενοί (2.35). Παρόλο που τα επιτεύγματα των προγόνων και των συγχρόνων πρέπει να εκτιμηθούν (36.1-3), ο Περικλής δεν ασχολείται με τις μάχες και τα ανδραγαθήματα αυτών οι οποίοι πολέμησαν σε αυτές - αυτά είναι πράγματα γνωστά σ' όλους. Περισσότερο επιθυμεί να περιγράψει «τους θεσμούς (*πολιτεία*) και τις αρχές (*επιτήδευσις και τρόποι [ζωής]*) που έχομε εφαρμόσει για να προσδώσουμε στην πολιτεία το σημερινό της μεγαλείο» (36.4). Μολονότι αυτή η φράση πλησιάζει το κείμενο του Πολύβιου, ο Θουκυδίδης δεν τη διατυπώνει ως βασική αρχή ιστορικής αιτιότητας, αλλά την εφαρμόζει σε μία και μοναδική πόλη, σκιαγραφώντας μόνο το πορτρέτο της Αθήνας του Περικλή στην ακμή της δύναμής της. Αυτό το πορτρέτο συνδυάζει τη ρεαλιστική κοινωνικοπολιτική ανάλυση, στοιχεία της ιδεολογίας της Αθηναϊκής δημοκρατίας και την εξιδανίκευση εκ μέρους του ομιλητή και/ή του ιστορικού. Σκόπιμα αμφίσημος, στενά συνδεδεμένος με τα κεφάλαια περί μεθόδου [...] μέσω απηχήσεων σε σκέψη, δομή και ορολογία που επανέρχονται σε ολόκληρο το έργο, ο *Επιτάφιος* προκαλεί τη σύγκριση, και ως προς τα σημεία αναλογίας αλλά και τα σημεία αντίθεσης, με ολόκληρη την Ιστορία και με τον τρόπο αυτόν λειτουργεί ως ένα προγραμματικό τμήμα του σύνολου έργου. Ο θετικός του τόνος θα ανατραπεί αμέσως από τις συνέπειες του λοιμού και θα αποδομηθεί συστηματικά στο υπόλοιπο έργο. Επιπλέον σε αυτό το πορτρέτο τα σχόλια για το πολίτευμα (*πολιτεία*) καταλαμβάνουν μόνον ένα κεφάλαιο (37). Τα υπόλοιπα αναφέρονται σε αρχές, συνήθειες, ήθη και αξίες. Ο Θουκυδίδης δηλαδή εστιάζει περισσότερο στον Αθηναϊκό τρόπο ζωής (την *πολιτεία* με την ευρύτερή της έννοια) παρά στο δημοκρατικό πολίτευμα με την πιο στενή έννοια».

Raaflaub, K. A. (2011), «Δημοκρατία και Ολιγαρχία στον Θουκυδίδη», στο *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη* : Brill's companion to Thucydides, επιμέλεια Ρεγκάκος, Α. [και] Τσαγγάλης, Χ., Θεσσαλονίκη (University Studio Press).

«[...] ο «*Επιτάφιος*» παρουσιάζεται ως μία διπλή υπεράσπιση. Πρώτα, ως υπεράσπιση της αθηναϊκής υπεροχής, διακρίνεται από ένα έντονο αντιλακωνικό αίσθημα που εμπνέει όλες τις έκδηλες ή υποδηλούμενες συγκρίσεις και από μία έξαρση που επιτρέπει στο συγγραφέα να αναδείξει στην ολότητά του το ιδανικό που ενυπάρχει στην πραγματικότητα. Αποτελεί, κατά τούτο, μία απάντηση στους λακωνίζοντες, οι οποίοι εναντιώνονταν στην ιμπεριαλιστική

πολιτική. Αλλά την ίδια στιγμή είναι και μία υπεράσπιση του Περικλή· από το γεγονός και μόνο ότι αποδίδεται σ' αυτόν ως κείμενο, απαντάει στους ίδιους αυτούς λακωνίζοντες που χλεύαζαν τα κίνητρα των πράξεών του και διαφοροποιεί τον δικό του ιμπεριαλισμό από εκείνο των διαδόχων του».

Romilly, J. (2009), *Thucydide et l'imperialisme athenien*, μτφρ Λ. Στεφάνου, *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 194.

Το πρόβλημα της πατρότητας του Επιταφίου

«Ίσως το πιο πολυσυζητημένο πρόβλημα, απ' όσα παρουσίασε ο *Επιτάφιος* που εκφωνήθηκε για τους νεκρούς των μαχών του 431 π.Χ., είναι η πατρότητά του. Δηλαδή ήδη από την αρχαιότητα διατυπώθηκαν δύο αντίθετες απόψεις, για καθεμιά απ' τις οποίες οι υποστηρικτές τους επιστράτευσαν ποικίλα επιχειρήματα, ώστε να επιβάλουν αυτήν που ασπάζονται. Συγκεκριμένα, έχουμε την άποψη εκείνων που θεωρούν το Θουκυδίδη πραγματικό συγγραφέα του λόγου και την αναφορά του ονόματος του Περικλή απλώς συγγραφικό τέχνασμα, για να εκφράσει ο ιστορικός προσωπικές του ιδέες με το δικό του τρόπο· και την αντίθετη άποψη, όσων νομίζουν ότι ο Θουκυδίδης υπήρξε ο στενογράφος μιας δημηγορίας που στο σύνολό της μας τη διέσωσε, όπως την απήγγειλε ο μεγάλος Αθηναίος πολιτικός.

Όμως, από τα όσα ήδη έχουν εκτεθεί στις προηγούμενες σελίδες, φαίνεται ότι η σημασία που δόθηκε στο θέμα αυτό είναι υπερβολική και πρέπει να υποβαθμιστεί. Η προσεκτικότερη μελέτη δείχνει ότι πολύ πιο κοντά στην αλήθεια είναι η συμβιβαστική άποψη ότι: α) ήταν δυνατό ο Περικλής να εκφωνήσει μια επιτάφια ομιλία παρόμοια με αυτή που μας σώθηκε - τουλάχιστον σ' ό,τι αφορά τα διανοήματα - χωρίς την παρέμβαση του Θουκυδίδα ή, β) ότι ο Θουκυδίδης, αν η πόλη τού είχε αναθέσει το τιμητικό αυτό χρέος, θα μπορούσε να πλάσει ένα ρητορικό κείμενο με περιεχόμενο το ίδιο βαθύ, πλούσιο και πρωτότυπο, χωρίς να έχει ακούσει το λόγο του Περικλή ή να είχε συμβουλευτεί τις σημειώσεις του. Γιατί στην περίπτωση του *Επιταφίου* έχουμε τη σπάνια αλλά ιδιαίτερα ευτυχισμένη σύμπτωση δύο μεγάλων προσωπικοτήτων, που έχουν την ικανότητα να εισχωρούν στη βαθύτερη ουσία των θεσμών, των καταστάσεων, των γεγονότων και των ανθρώπων και που η ψυχή και των δύο φωτίζεται από τη λάμψη του ίδιου ανώτερου ιδανικού, θερμαίνεται από την ίδια αγάπη: στην περίπτωση του Θουκυδίδα και του Περικλή, πλούτος που γέμιζε την ψυχή και των δυο ήταν η αγάπη για το μεγαλείο στο οποίο έφτασε η δημοκρατική Αθήνα. Κοινή επιθυμία τους ήταν να διασωθεί για τις μελλούμενες γενιές το ιδανικό της αθηναϊκής δημοκρατίας σαν καταστατικός χάρτης του καλύτερου πολιτεύματος και να υμνηθεί η Αθήνα του Περικλή αμέσως πριν από το γεγονός που στάθηκε η αρχή του τέλους, ένα γεγονός που καμιά πολιτική διορατικότητα δεν μπορούσε να προβλέψει: ο λοιμός, του 430 π.Χ. Αν αυτή η άποψη σχετικά με την πατρότητα του Επιταφίου είναι η ορθότερη, δεν έχει πια μεγάλη σημασία για την κατανόηση του λόγου η προσπάθεια να εξακριβωθεί σε κάθε περίπτωση τι ανήκει στον πραγματικό λόγο που εκφώνησε το φθινόπωρο του 431 π.Χ. ο Περικλής και τι στην

επεξεργασία, στην οποία τον υπέβαλε ο Θουκυδίδης. Μάλιστα πολύ θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε την ιδιότυπη αυτή μέθοδο συνεργασίας για τη δημιουργία του Επιτάφιου η εξέταση της θέσης που έχουν μέσα στην ιστορία του Θουκυδίδη οι δημηγορίες, πράγμα που ήδη έχουμε επιχειρήσει παραπάνω. Εκείνο που έχει μεγαλύτερη σημασία και είναι αναμφισβήτητο, είναι το ότι ο Επιτάφιος που έχουμε μπροστά μας είναι αντάξιος της πνευματικής προσωπικότητας και του Θουκυδίδη και του Περικλή. Συμβάλλει στη θετική αποτίμηση και των δύο, χωρίς, αντίθετα, να δίνει αφορμή να υποτιμηθεί με όποιο τρόπο είτε ο ιστορικός είτε ο πολιτικός».

Σπυρόπουλος Σ. Η., *Θουκυδίδη*, Περικλέους Επιτάφιος Γ' Λυκείου (Βιβλίο Μαθητή) <http://e-library.iiep.edu.gr/iiep/collection/browse/item.html?code=01-18078&tab=01>

«[...] ο Επιτάφιος, όπως μας τον δίνει ο Θουκυδίδης, είναι δημιουργία λίγο πολύ αποκλειστικά δική του και όχι ο λόγος που πραγματικά είπε ο Περικλής στα 431, αυτό το δείχνει αμέσως το πρώτο κιάλας κεφάλαιο. Πίσω από τον πολιτικό μιλεί ο ιστορικός ύστερα από την καταστροφή της Αθήνας. Το πραγματικό ακροατήριο δεν είναι οι Αθηναίοι της αρχής του πολέμου. Είναι η γενιά γύρω στα 400 που ζει τις συνέπειες της ήττας. Και από τη γενιά αυτή ένα μεγάλο μέρος έχει αρχίσει να αμφιβάλλει, όχι μόνο αν η πολιτική της αδιαλλαξίας, που την είχε εισηγηθεί ο Περικλής στην αρχή του πολέμου, ήταν σωστή. Αμφιβάλλει και για την αξία γενικά του αθηναϊκού πολιτισμού, όπως την δημιούργησαν οι παλιές γενιές-κατά τον Επιτάφιο από φθόνο, γιατί ξεπερνάει τη δύναμή της.»

Κακριδής, Ι. Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Εστία), σ. 6.

Ο πάτριος νόμος (2.34)

«Πόσο “πατρογονικό” ήταν αυτό το πατρογονικό έθιμο; Ο Jacoby υποστήριξε ότι ο Θουκυδίδης σφάλει και ότι το έθιμο αναγόταν στη μετά τους περσικούς πολέμους εποχή, για την ακρίβεια ότι πρωτοέγινε το 464 π.Χ. μετά τη μάχη της Δραβησκου. Βασίστηκε εν μέρει στη ρητή μαρτυρία του Πausanias 1.29.4 [...] Το ζήτημα έχει συζητηθεί πολύ, αλλά η κατά προσέγγιση χρονολόγηση του Jacoby παραμένει η προτιμότερη· μια εξαντλητική επανεξέταση όλων των στοιχείων αποδεικνύει ότι δεν υπάρχουν αρχαιολογικοί ή επιγραφικοί λόγοι που να μας αναγκάζουν να συμπεράνουμε ότι οι Αθηναίοι στρατιώτες άρχισαν να ενταφιάζονται στο *δημόσιον σήμα* (τον κρατικό τάφο) πριν από το τέλος της δεκαετίας του 470 π.Χ.

[...] Αν δεχτούμε την κατά προσέγγιση χρονολόγηση του Jacoby, είμαστε άραγε υποχρεωμένοι να παραδεχθούμε ότι ο ιστορικός έκανε ένα τεράστιο λάθος; Ο Ostwald, M. (1969), *Nomos and the beginnings of the Athenian Democracy*, Oxford σ. 175), απαντά αρνητικά. Σωστά επιμένει ότι *πάτριος* σημαίνει απλά ‘παραδοσιακός’ [και] ότι ολόκληρη η τελετή αναπτύχθηκε σταδιακά (γεγονός που μας δίνει τη δυνατότητα να συμβιβάσουμε

καταφανώς αντίθετες πληροφορίες [...]».

Hornblower, S. (2006), *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, επιμ. Α. Ρεγκάκος, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σσ. 521-522.

Η επιτήδευσις - η πολιτεία - οι τρόποι (2.36)

« [...] Αυτό που μπορεί να φανεί παράλογο, και κατά μία έννοια είναι όντως, συνίσταται στο ότι: τα ήθη, τους θεσμούς και τις συνήθειες, οι παριστάμενοι Αθηναίοι τα γνωρίζουν εξίσου καλά ή και καλύτερα από ό,τι τους πολέμους τους, ενώ ανάμεσά τους δεν πρέπει να βρίσκονται πλέον πολλοί από εκείνους οι οποίοι πολέμησαν στη Σαλαμίνα ή στο Μαραθώνα. Πού θέλει να καταλήξει ο Περικλής; Γιατί υπενθυμίζει γνωστά πράγματα; Διότι αυτό είναι *ξύμφορον*, προς το συμφέρον δηλαδή όλων των παρισταμένων, και αστών και ξένων. Ιδού, λοιπόν, το κλειδί αυτού του φαινομενικού παραλογισμού. Ο Περικλής δράττεται της ευκαιρίας για να διαδώσει τις αθηναϊκές πολιτικές ιδέες ή, αν προτιμάτε, για να κάνει προπαγάνδα. Διότι πράγματι είναι παρόντες ξένοι, και όχι μόνο μέτοικοι, αλλά ασφαλώς και διάφοροι ταξιδιώτες - οι Αθηναίοι, ακόμα και σε καιρό πολέμου, δεν εφάρμοζαν αυτό που οι Σπαρτιάτες εφάρμοζαν σε καιρό ειρήνης, δηλαδή τον περιορισμό του χρόνου παραμονής ενός ξένου στην πόλη. Ο Περικλής μιλά επομένως έτσι διότι αυτό είναι *ξύμφορον*. Επίσης διότι, όπως θα πει στη συνέχεια (43.1), οι νεκροί οι οποίοι πρόκειται να τιμηθούν έγιναν αυτό που είναι χάρη στην πόλη. Αυτοί οι πολίτες που σκοτώθηκαν, διότι δεν ήθελαν να στερηθούν μια τέτοια πόλη, ήταν -όπως κι αυτοί που μένουν, όπως κι ο ίδιος ο Περικλής- *ερασταί*, ερωτευμένοι με την πόλη, είχαν μέσα τους αυτό το είδος απόλυτης πόλωσης του συναισθήματος που είναι ο έρωσ. Εξάλλου, αυτή την ιδέα ότι η πόλις -όχι ως έδαφος ούτε ως σύνολο κτιρίων, αλλά ως ανθρώπινη κοινότητα η οποία υπήρξε, θα υπάρχει και δεν είναι φτιαγμένη μόνο από τους παρόντες- αποτελεί για τους Αθηναίους αντικείμενο συναισθηματικής επένδυσης, τη συναντήσαμε ήδη στη δημηγορία των Κορινθίων[...]

Καστοριάδης, Κ. (1985), *Η ελληνική ιδιαιτερότητα, Θουκυδίδης, η ισχύς και το δίκαιο*. Τόμος Γ' Σεμινάρια 1984-1985, σσ. 165-192.

Η αθηναϊκή δημοκρατία (2.37)

«[...] Η αθηναϊκή πολιτεία δεν στηρίζεται στους λίγους παρά στους περισσότερους [...] Γι' αυτό λέγεται δημοκρατία. [...] η δημοκρατία δίνει το κράτος στο δήμο, στους «πλείονας», τ' όνομα της δείχνει, ότι η απόλυτη ισότητα ανάμεσα σε όλους τους πολίτες δεν είναι το πρόγραμμά της και μόνο η αθηναϊκή πολιτεία έχει ξεπεράσει όπως την ολιγαρχία το ίδιο και τη δημοκρατία, έχει αρνηθεί λοιπόν το όνομά της. Από τους πλείονας, όταν είναι για τα ίδια διάφορα, έχει προχωρήσει στους πάντας. [...] όταν είναι για τα ιδιωτικά τους συμφέροντα όλοι οι πολίτες είναι στους νόμους μπροστά ίσοι, την υπόληψη όμως που χαίρεται καθένας, για να τον αφήσουν να πάρει μέρος στη διοίκηση της πολιτείας, αυτήν δεν την μοιράζονται

όλοι το ίδιο [...]. Στην Αθήνα παράλληλα με την αρχή της ισονομίας, που ξεπερνά την αρχική δημοκρατική αντίληψη, ισχύει το αξίωμα των «ολίγων», ότι όχι όποιος από τη σειρά, παρά μόνο όσοι πραγματώνουν την αρετή, αυτοί ξεχωρίζονται και κυβερνούν την πολιτεία. Με το να αρνηθεί έτσι η αθηναϊκή δημοκρατία το όνομα της άλλη μια φορά και να παραδεχτεί την έννοια της προτίμησης από αρετής κατορθώνει να ενώσει αριστοκρατικές και δημοκρατικές μαζί αρχές σε μια καινούργια γόνιμη σύνθεση, κατορθώνει να γεφυρώσει- σαν μύθος- το βαθύ χάσμα, που χωρίζει τις δυο πολιτικές μερίδες στην πραγματική Ελλάδα του πελοποννησιακού πολέμου».

Κακριδής, Ι. Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Εστία), σσ. 25-27.

«Ο Θουκυδίδης είναι αυστηρός με τη σύγχρονη δημοκρατία, αλλά καθώς μπορούμε να παρατηρήσουμε, ο Επιτάφιος, εγκωμιάζοντας τη δημοκρατία, πραγματεύεται αποκλειστικά τις πολύ γενικές αρχές του αθηναϊκού πολιτεύματος: μιλάει για αυτό έτσι όπως εμφανιζόταν σε σύγκριση με άλλα πολιτεύματα της Ελλάδας, έτσι όπως χωριζόταν σε κάθε εποχή μεταγενέστερη του Κλεισθένη, έτσι όπως ήταν, θα λέγαμε, εκείνη “η δημοκρατία των προγόνων” που εκθείαζαν οι αντιδραστικοί εις βάρος της δημοκρατίας του καιρού τους. Με τον ίδιο τρόπο που Θουκυδίδης στο εγκώμιο του Β 65 επαινεί τις πράξεις του Περικλή, προβάλλοντας περισσότερο τον προσωπικό και ρυθμιστικό ρόλο του παρά τους νόμους που είχε καταφέρει να ψηφιστούν και που συχνά εμπνεόταν από ένα ακραίο δημοκρατικό πνεύμα, έτσι και ο *Επιτάφιος*, εγκωμιάζοντας τη δημοκρατία, αποφεύγει να επεκταθεί σ’ αυτούς τους νόμους· μιλάει μόνο για το πνεύμα και για την κύρια έμπνευση. Οι όροι που χρησιμοποιούνται, είναι ομοιογενείς και στις δύο περιπτώσεις και αναφέρονται στο ίδιο ιδανικό. Οπότε δεν έχει και μεγάλη σημασία, αν η πραγματικότητα δεν συμφωνεί πάντα με την αισιοδοξία της περιγραφής: ο Περικλής το ήξερε όσο και Θουκυδίδης. Όμως, αυτό που επιδιώκει εδώ είναι να αποτυπώσει στο χώρο της εσωτερικής πολιτικής το ιδανικό που διαφοροποιούσε την Αθήνα και προς το οποίο πορευόταν».

Romilly, J. (2009), *Thucydide et l'imperialisme athenien*, μτφρ Λ. Στεφάνου, Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 192.

« “Κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν ...κεκώλυται”: [...] Εδώ γίνεται λόγος για δύο είδη ανθρώπων: πρώτον, τους εξαίρετους που προωθούνται λόγω της αρετής τους· [...] δεύτερον, τους κοινούς ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων και φτωχών, που ωστόσο μπορούν και αυτοί να συνεισφέρουν, για παράδειγμα αναλαμβάνοντας κοινά αξιώματα εκ περιτροπής.

Όπως γράφει ο Andrewes για τις Θουκυδίδειες παρατηρήσεις που αφορούν τον πρώτο τύπο ανθρώπων, ο ιστορικός «υπεραμύνεται του συστήματος εναντίον της μόνιμης μορφής ότι υπό ένα τέτοιο καθεστώς άνθρωποι που διαθέτουν ξεχωριστές ικανότητες δεν έχουν αρκετό

κύρος και ευκαιρίες. [...]

Ο Roberts κάνει την εύλογη εικασία ότι ο Θουκυδίδης έχει υπόψη κατά πρώτο λόγο το αξίωμα του στρατηγού που απονεμόταν κατόπιν εκλογής. [...]

Και τώρα το δεύτερο είδος ανθρώπων. Για το *από μέρους* [...] είναι αλήθεια ότι πιο συνηθισμένη έκφραση για το εκ περιτροπής στα αρχαία ελληνικά είναι εν μέρει, η φράση που χρησιμοποιεί ο Ευριπίδης· αυτό οδήγησε μερικούς υπομνηματιστές να προτιμούν για το συγκεκριμένο Θουκυδίδειο χωρίο τη μετάφραση «με 'κομματικά' κριτήρια» [...]. Πάντως εγώ συμφωνώ με τους Gomme, Rhodes και Rusten ότι πρόκειται για αναφορά στην εκ περιτροπής ανάθεση αξιωμάτων. Ίσως η ασυνήθιστη έκφραση να οφείλεται στην επιθυμία του συγγραφέα να ισορροπήσει τη φράση *ἀπ' ἀρετῆς* (λίγο παρακάτω).

[...] Αποδεχόμενοι την άποψη του Roberts για τον πρώτο τύπο ανθρώπου, τον ξεχωριστό άνθρωπο, μπορούμε να δεχτούμε ότι Θουκυδίδης εννοεί εδώ πως ο άνθρωπος χωρίς εξαιρετικές δεξιότητες η ηγετική ικανότητα (*ἀξίωσις*) μπορεί να συνεισφέρει ικανοποιητικά, αναλαμβάνοντας εκ περιτροπής κάποιο από τα ενιαύσια αξιώματα, τα οποία ο Θουκυδίδης εδώ υπαινίσσεται πως δεν θα ικανοποιούσαν έναν ικανό άνθρωπο.

Ο Macleod, ωστόσο, έχει μια λίγο διαφορετική άποψη. Παρατηρεί ότι η αρχή «κανένας δεν αποκλείεται λόγω έλλειψης κύρους», *ἀφανεία ἀξιώματος*, ήταν ακριβώς «η βάση στην οποία μπορώ να δράσουν διεφθαρμένοι ηγέτες» [...]. Πρόκειται για πολύτιμη παρατήρηση, αλλά στο προκείμενο χωρίο η άμεση σκέψη που εκφράζει Θουκυδίδης είναι ασφαλώς ότι ακόμα και ο φτωχός άνδρας μπορεί να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην πόλη του αναλαμβάνοντας εκ περιτροπής κάποιο από τα συνηθισμένα αξιώματα.»

Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σσ. 530-531.

«Μια ανάλυση της αφήγησης του επιταφίου λόγου αποκαλύπτει – αναπόφευκτα ίσως- μία χτυπητή αντίθεση: πώς μπορεί ένας λόγος που θεωρήθηκε ως *πρακτική* ταιριαστή στην απεικόνιση της δημοκρατίας, τόσο ως προς την αντιπροσώπευση όσο και τη γλώσσα, να έχει τόσα αριστοκρατικά χαρακτηριστικά; [...] αν το αριστοκρατικό λεξιλόγιο δεν περιορίζεται στη σφαίρα της εξωτερικής πολιτικής αλλά εμποτίζει τον έπαινο της δημοκρατίας [...], μήπως ο επιτάφιος λόγος αποκηρύσσει την αριστοκρατική εκπροσώπηση επαινώντας το πολίτευμα;

[...] ο λόγος του Περικλή [...] εισηγείται συγκεκριμένα την ιδέα μιας αριστοκρατικής δημοκρατίας· αλλά σε ποικίλους βαθμούς, όλοι οι Επιτάφιοι παρουσιάζουν την «ανωμαλία» να ορίζουν τη δημοκρατία με μη δημοκρατικούς όρους.

[...] Δεν υποστηρίζω βέβαια ότι ο Επιτάφιος του Περικλή δεν έχει *καθόλου* δημοκρατικά γνωρίσματα – αυτή η άποψη θα ήταν αστήρικτη. Αντίθετα, ο Περικλής πολύ γρήγορα, στην αρχή της πρότασης, κάνει μια λαμπρή αναφορά στην ελευθερία στη διπλή της μορφή, τη δημόσια και την ιδιωτική, την οποία όλοι οι συγγραφείς, τόσο οι εχθροί όσο και οι

υποστηρικτές της δημοκρατίας, θεωρούν ως την κατ' εξοχήν βάση του συστήματος: σεβασμός των νόμων, άλλο ένα δημοκρατικό χαρακτηριστικό, προσδιορίζεται μαζί με το φόβο, το δέος, και μετά την αναφορά στην υπακοή στους άρχοντες με λέξεις που πλησιάζουν πολύ τον επίσημο τύπο των επιγραφών, ο ρήτορας τονίζει τη σπουδαιότητα της αθηναϊκής νομοθεσίας σε θέματα δικαιοσύνης. Η αναφορά στην «ανεκτικότητα» της πόλης είναι για τον Περικλή μια ευκαιρία για να τονίσει ότι «η πόλη μας είναι ανοιχτή στον κόσμο και ποτέ δεν εμποδίζουμε οποιονδήποτε από το να μάθει ή να δει κάτι», ένα χαρακτηριστικό το οποίο υπήρξε πολύ ουσιαστικό σε κάθε πόλη, αλλά εδώ βρίσκει την καλύτερη έκφρασή του σ' ένα δημοκρατικό πολίτευμα. Τέλος, αφιερώνοντας μια σχετικά μεγάλη παράγραφο στο δημοκρατικό θέμα της ίσης πολιτικής συμμετοχής σε όλα, ο ρήτορας ανακαλεί ότι στην Αθήνα ο πλούτος και φτώχεια καθορίζονται όχι με όρους τιμής ή ισοτιμίας, αλλά ως δύο χαρακτηριστικές καταστάσεις που υπάγονται στο καθήκον της δράσης εντός και για την πόλη, ο Περικλής τελικά δηλώνει ότι το ίδιο πρόσωπο μπορεί να απασχολείται και στις ιδιωτικές αλλά και στις δημόσιες υπηρεσίες και τελικά προσδιορίζει την άρνηση της συμμετοχής στα κοινά ως ένα είδος παρασιτισμού. Σ' αυτή τα τρία στενά συνδεδεμένα σημεία είναι εύκολο να αναγνωρίσουμε τρία βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας: την πρακτική των λειτουργιών, την αθηναϊκή επανεκτίμηση της εργασίας [...] και πάνω από όλα την αναγκαιότητα της συμμετοχής στα κοινά.

Ο Περικλής ασχολείται περισσότερο με την επιτήδευση της Αθήνας πάρα με την ίδια την πολιτεία με τη στενή έννοια και δεν μας παρέχει βέβαια, μία λεπτομερή παρουσίαση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Με λίγες, πολύ γενικές φόρμουλες στον Επιτάφιο του μπορούμε μόλις να διαπιστώσουμε μακρινές νύξεις στην Εκκλησία του Δήμου ή στην Ηλιαία και δεν είναι σίγουρο αν ο ρήτορας αναφέρεται -έστω και έμμεσα- στη Βουλή των Πεντακοσίων του Κλεισθένη, που αποτελούσε ένα ουσιαστικό όργανο της δημοκρατίας. Όμως αυτή η σιωπή δεν συνιστά μια ανωμαλία, γιατί ο έπαινος αποδίδεται πρώτα στο πνεύμα του συστήματος.

Υπάρχουν, όμως, πιο ανησυχητικές σιωπές, δηλώσεις οι οποίες ακούγονται λιγότερο δημοκρατικές. Αρχικά, οι ίδιοι οι όροι με τους οποίους ο Περικλής ορίζει τη δημοκρατία. Πέρα από το γεγονός ότι οι πλείονες (η πλειοψηφία) μπορεί να φαίνεται όρος πιο ακριβής και πιο περιορισμένος από οι πολλοί, και ιδίως από το όλοι πάντες, ο όρος *οίκεϊν* ές αξίζει την προσοχή μας. Όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο Βλαστός είναι λάθος να το μεταφράσουμε, όπως πολλοί εκδότες και σχολιαστές, απλώς ως κυβέρνηση του δήμου. Βεβαίως ο όρος είναι αρκετά αφηρημένος ώστε να επιτρέπει, ακόμη και να ενθαρρύνει, να κινηθούμε προς αυτή την κατεύθυνση. Όμως δεν είναι αυτό που λέει η έκφραση: στην πραγματικότητα αναφέρεται στην κυβέρνηση για το λαό και ο δήμος θεωρείται ότι ευνοείται από το σύστημα παρά ότι κυβερνά».

Loraux, N. (1986), *L'invention d'Athènes. Histoire de l'oraison funèbre dans la "cité classique"*, transl. Sheridan, A., *The invention of Athens*, Cambridge, σσ. 229-231 (μτφρ. του αποσπάσματος: Α. Γεωργιάδου).

«Το πρώτο αποτέλεσμα της δημοκρατίας που αναφέρει είναι η ανεκτικότητα [...] Αλλά, η ελευθερία αυτή προσθέτει, ελέγχεται από έναν εκούσιο σεβασμό για τους νόμους και ιδίως τους άγραφους νόμους. Αυτό το σημείο είναι διπλά ενδιαφέρον, καθώς η Αντιγόνη, [...] στο ομώνυμο δράμα του Σοφοκλή, υπερασπίζει την ελευθερία της με βάση τις ίδιες αρχές. Η ολιγαρχία, όπως την είχε περιγράψει [...] ο Κρέοντας στην Αντιγόνη βάζει φραγμό στις ανθρώπινες αδυναμίες των πολιτών με ένα πλήθος περιοριστικών μέτρων. Είναι φανερό πως προβάλλοντας την ανάγκη της ελευθερίας, οι υποστηρικτές της δημοκρατίας ισχυρίζονταν, όπως εδώ ο Περικλής, ότι ακριβώς με το να απαλλάσσει τους ανθρώπους από ασήμαντους ελέγχους, τους έκανε περισσότερο ευαίσθητους στις μεγάλες φυσικές αρχές της ηθικής. Τουλάχιστον είναι βέβαιο ότι αυτή η εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη φύση που εκφράζει ο Περικλής, αποτελεί σε τελευταία ανάλυση τη διαφορά ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη και συνεπώς ανάμεσα στη δημοκρατία και την ολιγαρχία».

Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας), σ. 151.

Η αντίθεση Αθήνας-Σπάρτης (2.39)

«Θεωρώ αυτό το κεφάλαιο [B 39] αινιγματικό· Το νόημά του είναι ότι η αθηναϊκή στρατιωτική οργάνωση σε αντίθεση με αυτή της Σπάρτης –μια όχι και πολύ ενθαρρυντική παρατήρηση θα σκεφτόταν κάποιος [...]. Ωστόσο, δεν είναι βέβαιο ότι η στρατιωτική εκπαίδευση ήταν ελάχιστη όπως ο Θουκυδίδης βάζει τον Περικλή να υπονοεί.»

Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σ. 535

Η σύνθεση αντιθετικών εννοιών (2.40)

«[...]το κεφάλαιο 40 συμπληρώνει την ακεραίωση του Αθηναίου σαν ιδιώτη και σαν πολίτη. Σε κάθε φράση βρίσκεται και μια καινούργια σύνθεση από αντιθετικές αξίες πλασμένη: φιλοκαλούμε αλλά και φιλοσοφούμε, είμαστε φίλοι του λόγου αλλά και της δράσης. Μας απασχολούν τα «οικεία» αυτά, όχι λιγότερο, όμως τα πολιτικά. Σαν πολίτες τολμούμε, αλλά και «εκλογιζόμεθα» γνωρίζουμε τα «δεινά» και τα «ηδέα», όμως δεν αποτραβιόμαστε από τους κινδύνους. Την αντίθεση με τη Σπάρτη τη νιώθει κανείς συχνά πάλι: και στο φιλοκαλούμεν και στο φιλοσοφούμεν και στο κυνήγημα του πλούτου και στον πολιτικών την επιμέλεια και τη γνώση και στη χρησιμοποίηση του λόγου πριν από το έργο, και στην άφοβη, δίχως ιδιοτέλεια, βοήθηση των άλλων. Και, όμως, αν ορισμένες ιδιότητες φέρνουν τους Αθηναίους αντιμέτωπους με τους Σπαρτιάτες, η σύνθεση που πραγματώνεται από τόσες αντιθετικές αξίες, αυτή τους υψώνει τώρα πάνω από τους Έλληνες όλους[...]».

Κακριδής, Ι. Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Εστία), σσ.

57-58.

«Κατά της άποψης του Κακριδή [...] ότι σ' αυτές τις φράσεις υπάρχει σαφής αντίθεση ανάμεσα στην ζωή της δράσης και στην στοχαστική ζωή, ο Rusten δείχνει ότι εδώ απαριθμούνται τρεις απόψεις της ζωής, η ζωή της φιλοσοφίας, της αναζήτησης του πλούτου (πλούτω) και της πολιτικής δραστηριότητας [...]».

Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σ. 537.

Η αυτεπίγνωση (2.41)

«[...] Ας περάσουμε λοιπόν στο κεφάλαιο 41, το οποίο παραπέμπει, για ακόμα μία φορά στο στοιχείο που αποκάλεσα ζήτημα αυτεπίγνωσης.[...]. Στη δημοκρατία όμως, ο καθένας έχει πράγματι τον ιδιωτικό του χώρο, αλλά ως άτομο το οποίο μετέχει στα δημόσια πράγματα δεν περιορίζεται σε κάποια γωνιά, πηγαίνει παντού, τον συνεπαίρνουν τα πάντα και έχει άποψη για τα πάντα. Και δεν μπορεί, βεβαίως, να έχει έγκυρη άποψη, παρά μόνο στο βαθμό που του δίνεται η δυνατότητα να βγει από τη γωνιά του, να εκφράσει τη γνώμη του, έστω κι αν είναι λανθασμένη, και να μάθει από τα λάθη του. Αυτό μπορεί να γίνει μάλιστα *μετά χαρίτων*, με χάρη, πράγμα που είναι τελικά αδύνατον να οριστεί και δεν μπορεί να εκτιμηθεί παρά μόνο σε συνάρτηση με ένα άλλο στοιχείο, του οποίου αποτελεί πραγμάτωση και το οποίο, παρά τις προσπάθειες του Kant στους νεότερους χρόνους, είναι και αυτό επίσης αδύνατον να οριστεί - ή το έχει ή δεν το έχει κανείς - και ονομάζεται καλαισθησία».

Καστοριάδης, Κ. (1985), *Η ελληνική ιδιαιτερότητα, Θουκυδίδης, η ισχύς και το δίκαιο*. Τόμος Γ' Σεμινάρια 1984-1985, σσ. 165-192.

«[...]Ο Επιτάφιος του Περικλή περιέχει την πληρέστερη περιγραφή των υπέρτερων αρετών της ευφυΐας που αντιπροσωπεύει η πόλη. Η δημηγορία του εξυμνεί όχι μόνο την ισχύ και το πολιτικό σύστημα της Αθήνας, αλλά και τη θέση της ως υψηλού πολιτισμού, η οποία είναι εμφανής στην αξία που δίνει στη σκέψη και στη συζήτηση πριν από την πράξη, στον εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής των πολιτών της και στην ικανότητα που έχουν να προσαρμόζονται στις πλέον ποικίλες μορφές δράσης με ευστροφία και χάρη. Αυτές, καθώς και άλλες εξαιρετικές αρετές τις οποίες μνημονεύει δίνοντας την εντύπωση μιας κοινωνίας γεμάτης ευφυΐα, του επιτρέπουν να προβεί στον αξέχαστο ισχυρισμό ότι η Αθήνα είναι το σχολείο και ο δάσκαλος της Ελλάδας (Β 41) [...]»

Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα), σ. 285.

Ο έπαινος των νεκρών (2.42)

«[...] Έτσι βλέπουμε να εισάγεται μια καινούργια αντίληψη επαίνου των νεκρών: δεν εκθειάζονται πλέον τα κατορθώματα και η παλικαριά τους, αλλά η πόλη και οι θεσμοί της που διέπλασαν το ηρωικό τους φρόνημα, και σφυρηλάτησαν το αγωνιστικό ήθος τους. Η πόλη με τη λειτουργία του θαυμαστού πολιτεύματός της, και τους απaráμιλλους τρόπους ζωής που εξασφαλίζει στους πολίτες της δημιουργεί επάξια τέκνα που θυσιάζονται γι' αυτήν, δικαιώνοντας και καταξιώνοντας την προσφορά της.[...]»

Μαρκαντωνάτος. Γ. (1988), *Περικλέους Επιτάφιος. Ο Διθύραμβος της Αθηναϊκής Δημοκρατίας*. Αθήνα (Gutenberg), σ. 98.

Η θέση της γυναίκας στον έπαινο (2.45)

«Ο αρχαίος σοφός πολύ καθαρά θεωρεί τη γυναικεία φύση συγκριτικά με την αντρική υποδεέστερο φορέα αρετής είτε πρόκειται για πολεμική είτε για κοινωνική και πολιτική αρετή. Τέτοια ήταν αληθινά η αντίληψη της κλασικής αρχαιότητας για τη γυναίκα. Και αυτός είναι ο λόγος που σε ένα κείμενο με πάγιο αντικείμενο επαίνου σε κάθε κεφάλαιο τη δόξα της αρετής των αντρών που θυσιάστηκαν για την πόλη και των επιζώντων που προτρέπονται να αξιωθούν κι αυτοί την δόξα και κλέος, για τις γυναίκες έμειναν μόνο οι ακροτελεύτιες δυο αράδες, για να τους κάμει την ταπεινωτική υπόμνηση ότι σ' αυτές η κοινωνία τότε τους αναγνωρίζει ένα μονάχα κλέος και αυτό είναι να μην έχουν κανένα απολύτως κλέος, δηλαδή να μη βγαίνει από το γυναικωνίτη κανένας λόγος γι' αυτές ούτε καν ότι είναι καλές σύζυγοι, μητέρες και νοικοκυρές [...]»

Κακριδής, Ι.Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*. Αθήνα (Εστία), σ. 112.

«Ο Περικλής, κατά τον Lacey, δεν ισχυρίζεται ότι γυναίκες δεν πρέπει γενικά ούτε να φαίνονται ούτε να ακούγονται, αλλά ότι δεν πρέπει να εκδηλώνουν τη θλίψη τους με υπερβολικό τρόπο· ωστόσο, ο Πλούταρχος εξέλαβε την εντολή με πιο γενική σημασία (η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι)».

Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press), σ. 548.

3. Διάλογος Αθηναίων- Μηλίων (5, 84-116)

Υποστηρικτικά Κείμενα για τον [Διάλογο Αθηναίων-Μηλίων](#):

«Η Πολιτική Ανάλυση στον Διάλογο των Αθηναίων και των Μηλίων»

Στη σύνθεση του διαλόγου διακρίνουμε τρεις κινήσεις. Ένα προεισαγωγικό μέρος που περιέχει μία συζήτηση για τη θεμελιώδη ηθική θέση του δικαίου και της δύναμης. Στη συνέχεια, στην παράγραφο 91, οι Αθηναίοι εισάγουν την πολιτική θέση τους, δηλώνοντας ότι, προς το συμφέρον και των δύο πόλεων, η Μήλος πρέπει να ενδώσει χωρίς μάχη· μέχρι την παράγραφο 100, προσπαθούν ευσυνείδητα να δείξουν, αντικρούοντας τις αντιρρήσεις των Μηλίων, ότι πρέπει να επιτευχθεί η υποταγή της νήσου· και, από την παράγραφο 100 και εξής, ότι οι Μήλιοι δεν έχουν καμιά ελπίδα επιτυχίας. Αυτά σημαίνουν πρώτα ότι η Αθήνα χρειάζεται αυτή την κατάκτηση και, δευτερευόντως, ότι μπορεί να την επιτύχει.

Η πρώτη από αυτές τις δύο δηλώσεις παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον γιατί, παρ' όλο που εφαρμόζεται στην ειδική περίπτωση της Μήλου, δανείζεται απλά από τις περιστάσεις επιχειρήματα *a fortiori* (του τύπου: πόσο μάλλον) που ισχύουν στη συνέχεια για κάθε άλλη χώρα· εξηγεί δηλαδή επακριβώς την ίδια την πρακτική του κατακτητικού ιμπεριαλισμού· κατά τα άλλα, ακόμη και οι ειδικές συνθήκες της Μήλου (97: *ἄλλως τε καί*) χρησιμοποιούνται μόνο για να εκτεθεί με πιο συγκεκριμένο τρόπο το γενικό σύστημα του ιμπεριαλισμού· έτσι, το μέρος αυτό του διαλόγου μας επιτρέπει να ορίσουμε τη φύση του συστήματος.

Η περιεχόμενη ανάλυση βασίζεται σε μία και μόνη ιδέα, που είναι ο φόβος που εμπνέει στην Αθήνα η εχθρότητα των υπηκόων της· για να τους συγκροτήσει, πρέπει να κάνει επίδειξη δύναμης, και για να δείξει τη δύναμή της, πρέπει να μην αφήσει κανέναν έξω από την κυριαρχία της: η κατάκτηση γίνεται έτσι μέτρο ασφαλείας (97).

[...] Η κατάσταση στην οποία βρίσκεται η Αθήνα καθιστά απαραίτητη μια επίδειξη δύναμης, ένα δυνάμεως παράδειγμα. Κανενός είδους ουδετερότητα δεν είναι ανεκτή: οι υπήκοοι γνωρίζουν ότι η Αθήνα δεν θα τη σεβόταν, εκτός μονάχα από φόβο, και αμέσως θα αντλούσαν επιχειρήματα. Όστε η Αθήνα έχει εμπνεύσει στους υπηκόους της τέτοιου είδους αισθήματα, και έχει δημιουργήσει μια τέτοιου είδους ιδέα για την πολιτική της, ώστε είναι στο εξής αναγκασμένη να προχωρεί κατακτώντας αδιάκοπα και αναίτια. Πρόκειται για κάτι σαν μοιραίο κύκλο, όπου ο κατακτητής, απειλούμενος από αυτά ακριβώς που έχει κατακτήσει, παρασύρεται παρά τη θέλησή του.

Το επιχείρημα αυτό, που μπορούμε να το ονομάσουμε επιχείρημα της ασφάλειας, χρησιμοποιείται από όλους τους Αθηναίους στους οποίους ο Θουκυδίδης δίνει τον λόγο, αλλά το βλέπουμε να επανέρχεται με μορφές που διαφέρουν μεταξύ τους: και αν πάντα πρόκειται για δράση με τη χρήση βίας, η δράση αυτή εμφανίζεται με διαφορετικές όψεις στην καθεμιά περίπτωση. [...]

Η σκέψη βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με εκείνη που γνωρίζουμε από τους άλλους λόγους: το επιχείρημα εμφανίζεται μόνο υπό μορφή γενική, όπως και στο βιβλίο Α', αλλά περισσότερο ωμή.

Η ωμότητα αυτή σημειώνεται και από μια άλλη διαφορά, που προκύπτει όχι τόσο απ' ό,τι

λένε οι Αθηναίοι αλλά απ' ό,τι δεν λένε. Ο συλλογισμός της *άσφαλείας* έχει σίγουρα αλλάξει νόημα: κυρίως, όμως, είναι το μόνο που απομένει από τον ιμπεριαλισμό, και η Αθήνα φαίνεται να κατευθύνεται πλέον αποκλειστικά από αυτόν και μόνο.

[...] Το μεγαλείο της Αθήνας δεν μετράει πια: χάνει τη σημασία του καθώς αυξάνεται η σημασία της ανάγκης και της ασφάλειας. Και από τις δύο πηγές του ιμπεριαλισμού, αν θέλαμε να μιλήσουμε σαν τον Bergson, απομένει μόνο μία: η έκκληση για ανύψωση περνάει σε δεύτερη θέση, ενώ την πρώτη κατέχουν οι κατώτερες μέριμνες.

Ανάμεσα σ' αυτόν τον ιμπεριαλισμό και τα θύματά του, η συμπάθεια στρέφεται προφανώς προς τα θύματα.

Οι Μήλιοι παρουσιάζονται σαν κάποιος που κατέχονται από ένα έντονο αίσθημα ανεξαρτησίας (100), πράττουν σύμφωνα με τη δικαιοσύνη (104), με θάρρος (113). Όλα αυτά είναι στοιχεία εγκωμιαστικά που ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί, όταν είναι δυνατόν, για την Αθήνα. Από την άλλη πλευρά, φροντίζει να ελκύσει τη συμπάθεια του αναγνώστη προς τους Μηλίους, θυμίζοντας συχνά την απάνθρωπη θέση στην οποία βρίσκονται και το γεγονός πως έχουν το δίκαιο με το μέρος τους". Κατά τα άλλα, η αθηναϊκή σκληρότητα δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί με αυστηρότητα από εκείνον που οικτρίζει από τόσο βαθιά την απώλεια της ηθικής συνείδησης στην Ελλάδα, ή που θυμίζει με σεβασμό την αρετή του Νικία. Το σημείο αυτό είναι προφανές.

Αλλά δεν πρόκειται μόνο για συμπάθεια: και μπορούμε να διερωτηθούμε αν, στον τομέα της πολιτικής, ο Θουκυδίδης δεν δίνει δίκιο στους Αθηναίους. Άραγε η πολιτική τους δεν πρέπει να τους ευνοεί; Μπορούν να συντρίψουν χωρίς κίνδυνο τη Μήλο; [...]

Στον τομέα της πολιτικής και ορθολογικής τάξης, ένα πρώτο δεδομένο εμφανίζεται αμέσως από την αρχή: είναι το ότι οι Μήλιοι άδικα αντιστάθηκαν. Η Μήλος συντρίφθηκε- η Αθήνα ήταν, πράγματι, ισχυρότερη κατά πολύ. Η Μήλος άδικα στοιχημάτισε στην ελπίδα και στην τύχη (102): ανεξάρτητα από την επιβεβαίωση που παρέχει το γεγονός, πρόκειται εδώ για μία έννοια που αυτή καθαυτή ανήκει στην πιο στέρεη παράδοση της ελληνικής σοφίας, και ο Θουκυδίδης την επαναλαμβάνει για λογαριασμό του. [...]

[...] Τέλος, αθροίζοντας η Αθήνα όλες αυτές τις διαλεκτικές επιτυχίες, στην κατάληξη του διαλόγου παίζει στον πολιτικό στίβο τον ρόλο του σοφού. Οι Αθηναίοι δίνουν μια πρώτη κατάληξη στον διάλογο, κρίνοντας την επιχειρηματολογία των Μηλίων. Ύστερα, στις παραγράφους 112 - 113 οι δύο λαοί συνοψίζουν τις θέσεις τους. Οι Μήλιοι επαναλαμβάνουν τότε - καθώς δεν έχουν άλλα επιχειρήματα - τις αιτίες, τη ματαιότητα των οποίων είχαν δείξει οι Αθηναίοι στη διάρκεια της συζήτησης και που είχαν από μόνοι τους εγκαταλείψει τότε. Οι Αθηναίοι, από τη δική τους πλευρά, σχολιάζουν για δεύτερη φορά τη στάση τους, σε ένα απόσπασμα που επικεντρώνεται αποκλειστικά στην αντίθεση: πραγματικότητα - ματαιότητα. Όλες οι λέξεις που χαρακτηρίζουν την αβεβαιότητα και τον παραλογισμό συγκεντρώνονται στην ίδια πλευρά, σε μια καταδίκη που προϋποθέτει κάτι σαν μια επιτομή της ελληνικής σοφίας.

Ας προσθέσουμε ότι αυτή η δύναμη που χαρακτηρίζει τις αθηναϊκές απόψεις, στον πρακτικό τομέα, εγχαράζεται ακόμα και στη δομή του διαλόγου: από την αρχή ως το τέλος οι Μήλιοι προτείνουν εδώ μια αντίρρηση, εκεί μια ελπιδοφόρα φράση, όμως όλο και βρίσκουν κάτι. Οι Αθηναίοι απαντούν- αλλά έχουν για όλα μια απάντηση, τα επιχειρήματα των Μηλίων απορρίπτονται κάθε φορά και οδηγούνται σε άλλη κατεύθυνση. Και αυτό ακριβώς είναι ένα από τα στοιχεία που συντελούν το πιο πολύ ώστε να δημιουργείται αυτή η συντριπτική εντύπωση μιας δύναμης στην οποία τίποτα δεν μπορεί να αντισταθεί: μάλιστα αυτή η δύναμη μοιάζει να αυξάνεται από τις τόσες μάταιες προσπάθειες να βρεθούν τα τρωτά της, και έτσι προσδίδεται στην απόδειξη ένα κύρος σχεδόν μαθηματικό.

[...] Η Μήλος μπορεί λοιπόν να δείχνεται απερίσκεπτη με τη χιμαιρική αντίστασή της· τούτο όμως δεν δικαιώνει την Αθήνα, ούτε καν πολιτικά· έτσι όπως υπακούει τυφλά στην αρχή μιας δράσης, οι εφαρμογές της οποίας είναι συζητήσιμες, διακινδυνεύει, άσκοπα ίσως, το μέλλον. Και ο Θουκυδίδης υποβάλλει έτσι την ιδέα ότι ο απάνθρωπος ιμπεριαλισμός που περιγράφουν οι Αθηναίοι έφερνε μέσα του ένα σπέρμα θανάτου.

[...] όχι μόνο στον συγκινησιακό τομέα, αλλά και στις διάφορες βαθμίδες της πολιτικής ανάλυσης, η στάση του Θουκυδίδη διακρίνεται εδώ εξαιτίας της εξαιρετικής αυστηρότητας της, η οποία μπορεί να αντιστοιχεί σε μια αντικειμενική διαφορά. Και είναι αρκετά εμφανές ότι επιδιώκει ο ίδιος να υποβάλει την ιδέα της ύπαρξης μιας διαφοράς ανάμεσα στις διάφορες φάσεις του ιμπεριαλισμού.

Στον καιρό των προγόνων και στον καιρό του Περικλή, ο ιμπεριαλισμός εμπνεόταν σε μεγάλο βαθμό από ένα ιδανικό. Ο Περικλής ή οι Αθηναίοι του βιβλίου Α' μπορούσαν να έχουν πλήρη συνείδηση για τις συνθήκες του ιμπεριαλισμού, την αντιδημοτικότητα του, και, κατά συνέπεια, τον δεσποτισμό που συνεπαγόταν αλλά είχαν άλλο τόσο μια ακτινοβόλα ιδέα του μεγαλείου και της παράδοσης της Αθήνας, είχαν άλλο τόσο τον σεβασμό της δικαιοσύνης και της μετριοπάθειας. Προς αυτά κατευθυνόταν η συμπάθεια του Θουκυδίδη. Αυτή η έννοια της ανεξαρτησίας που ανήκει στους Μηλίους, χαρακτήριζε και τον Περικλή· αυτή η δικαιοσύνη που επικαλούνται, είναι εκείνη που υποστήριζαν οι Αθηναίοι του βιβλίου Α'· αυτή η ανδρεία, τέλος, υπήρξε το πιο αυθεντικό γνώρισμα της πόλης που αντιστάθηκε στους Μήδους. Όλα όσα είχε λατρέψει ο Θουκυδίδης σ' αυτές τις αρετές, καθιστούν την πολιτική αυτή απεχθή όταν τα διαγράφει και δεν επικαλείται πια παρά τη δίψα για τα περισσότερα και την υποτιθέμενη διασφάλιση της κυριαρχίας της.

Επιπλέον, στην ίδια την ανάλυση των αναγκών που την προσδιορίζουν, η Αθήνα δεν είχε ποτέ παραδεχτεί έναν κανόνα τόσο απόλυτο, ούτε με τέτοιες δυνατότητες για απεριόριστες εφαρμογές. Ποτέ δεν είχε τεθεί θέμα η Αθήνα να τραβάει μπροστά με κλειστά τα μάτια, όπως το κάνει τώρα. Γι' αυτό και δεν υπήρχε κανένα στοιχείο στον νόμο της ανάπτυξης που θα επέτρεπε να προβλεφθεί η πτώση. Μόνο όταν εγκαθίσταται αυτή η αντίληψη μιας κίνησης που προχωρεί με σχεδόν μηχανικό τρόπο, εμφανίζεται μαζί της και η ιδέα του πεπραγμένου, που με τη σειρά του απειλεί να σημάνει το τέλος της.

Όστε η κρίση του Θουκυδίδη αναφέρεται σε μια μορφή του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού που δεν είναι πια παρά η γελοιογραφία του εαυτού του· και η ανάλυσή του, μαζί με εκείνη του βιβλίου Α', αποτελεί ένα δίπτυχο· ανάμεσα στα δύο συστατικά στοιχεία του διπτύχου θα πρέπει να υποθέσουμε την ύπαρξη της εξέλιξης που οικτρίζει στο Β' 65.

Μπορούμε όμως, επίσης, να πούμε ότι, εάν ο Θουκυδίδης σκόπιμα εφαρμόζει αυτή την ανάλυση σε μια περίοδο του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού όπου το ιδανικό έχει εκπέσει και όπου η κυριαρχία, έχοντας εκτραπεί από το νόημά της, πολλαπλασιάζει τα σφάλματα, η ανάλυση αυτή προχωρεί συγχρόνως στο ύστατο βάθος του ιμπεριαλισμού, σε ό, τι απομένει όταν αφαιρεθούν τα στοιχεία εκείνα που συνέβαλλαν στην αποδοχή του, αλλά δεν συμμετείχαν στην ολοκλήρωσή του, σε ό, τι, επιτέλους, κινδυνεύει να είναι ή τείνει να είναι ο οποιοσδήποτε ιμπεριαλισμός. Τότε, αυτό που απομένει είναι η επιθυμία για τα περισσότερα και οι αναπόφευκτοι όροι της κατάκτησης: και είναι αυτό ακριβώς που θα βρούμε σε όλους τους ιμπεριαλισμούς, με όποια μορφή και αν εμφανίζονται.

[...] Αν είναι αλήθεια ότι ο διάλογος των Αθηναίων και των Μηλίων, παρ' όλο που αναφέρεται σε μια περίοδο που δεν είναι πλέον όμοια με την αρχική, αναφέρεται επίσης και στην πιο απογυμνωμένη υπόσταση του ιμπεριαλισμού, θα πρέπει ίσως να αποδώσουμε σ' αυτή την περίπτωση ένα μέρος του υπερβολικά σκληρού ρεαλισμού των Αθηναίων. Η επιχειρηματολογία τους δεν είναι πολύ αληθοφανής γιατί προσβάλλει ανώφελα, γιατί αμαυρώνει μια πολιτική που θα μπορούσε να έχει και άλλες δικαιολογίες: όμως, αυτά είναι τα εργαλεία του Θουκυδίδη, που τα χρησιμοποιεί για να ξεκαθαρίσει την κρίση του. Τα λόγια τους δεν επιδιώκουν καθόλου να τους δικαιολογήσουν, ούτε καν να τους περιγράψουν επαρκώς: προορίζονται μάλλον για να ανασκάψουν- πέρα από τους Αθηναίους του 416 - κατά βάθος τον ιμπεριαλισμό, με τον επίμονο σκοπό να εξηγήσουν τον βασικό μηχανισμό του· ο διάλογος δεν είναι πιο απαισιόδοξος, κατά κάποια έννοια, παρά μόνο επειδή προχωρεί πιο πέρα, μέχρι και τον χώρο της φιλοσοφικής ανάλυσης.

Η Ηθική Θεωρία

Εάν αναλογιστεί κανείς τη φύση των σχέσεων που προκύπτουν ανάμεσα σε δύο πόλεις ύστερα από στρατιωτικές επιχειρήσεις, είναι προφανές ότι οι σχέσεις αυτές θα βασίζονται αποκλειστικά στη δύναμη. Είναι λοιπόν καθ' όλα νόμιμο η ανάλυση μιας δραστηρικής εξωτερικής πολιτικής να καταλήγει, όπως στην περίπτωση αυτή, σε μια θεωρία που θα αναφέρεται στη δύναμη και θα την αντιμετωπίζει ως φυσικό κίνητρο των ανθρώπινων σχέσεων. Ήδη αναφερόταν σ' αυτήν η ανάλυση των Αθηναίων του βιβλίου Α': *οὐδ' αὖ πρῶτοι τοῦ τοιούτου ὑπάρξαντες, ἀλλ' αἰεὶ καθεστῶτος τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι*. Στον διάλογο των Αθηναίων και των Μηλίων, η ιδέα της δύναμης υψώνεται στο επίπεδο μιας κοσμοθεωρίας και μιας θεωρίας της ηθικής.

Η βασική αρχή έχει τεθεί στην παράγραφο 89: οι Αθηναίοι παραμερίζουν κάθε επιχειρηματολογία θεμελιωμένη στη δικαιοσύνη· αυτή δεν επεμβαίνει, λένε, όταν ένας

ισχυρός βρίσκεται απέναντι σε έναν ανίσχυρο, αλλά μόνο όταν οι δύο αντίπαλοι βρίσκονται κάτω από ίση πίεση· όταν, αντίθετα, υπάρχει ένας ισχυρός και ένας ανίσχυρος, οι σχέσεις τους καθορίζονται από τις πρακτικές πιθανότητες. Αυτή είναι η βασική θέση της επιχειρηματολογίας των Αθηναίων: οι υπήκοοί τους γνωρίζουν ότι όταν δεν κατακτούν, είναι μόνο επειδή δεν έχουν αρκετή δύναμη· οι Μήλιοι οφείλουν να υποκύψουν στους πιο ισχυρούς· τίποτα δεν μπορεί να εμποδίσει την εγκατάσταση της κυριαρχίας των πιο ισχυρών· στο τελευταίο αυτό σημείο, η θεωρία των Αθηναίων συναντιέται με τον πραγματισμό της ελληνικής σοφίας- την υπερβαίνει όταν οι Μήλιοι προβάλλουν, μεταξύ άλλων, την προσφυγή και στην πρόνοια· οι Αθηναίοι όχι μόνο της αρνούνται κάθε πραγματική υπόσταση αλλά, με τον τρόπο που εκφράζονται, παραπέμπουν καθετί θρησκευτικό στην περιοχή των δοξασιών (δόξη)· το μόνο που μπορεί κάποιος να γνωρίζει, είναι η ανθρώπινη πράξη· και εφόσον αυτή διέπεται από τον νόμο της δύναμης, μπορεί κάποιος να συναγάγει, κατά τη γνώμη τους, ότι και οι ίδιοι οι θεοί υποκύπτουν μπροστά της. Όστε η απιστία τους δεν είναι παρά μία από τις όψεις του νόμου που έθεσαν εξ αρχής, και τον οποίο τώρα εκφράζουν με ακόμα μεγαλύτερη επιμονή: *καί ἡμεῖς οὔτε θέντες τόν νόμον οὔτε κειμένω πρῶτοι χρησάμενοι, ὄντα δέ παραλαβόντες καί ἐσόμενον ἐς αἰεὶ καταλείψοντες χρώμεθα αὐτῷ, εἰδότες καί ὑμᾶς ἄν καί ἄλλους ἐν τῇ αὐτῇ δυνάμει ἡμῖν γενομένους δρῶντας ἄν ταύτό.* Η διατύπωσή τους θυμίζει εκείνη των Αθηναίων του βιβλίου Α', αλλά περιέχει εδώ έναν χαρακτήρα καθολικότητας, ενώ στο βιβλίο Α' ίσχυε μόνο για την πολιτική αναγκαιότητα· εκεί η ιδέα ενός ηθικού νόμου δεν μνημονευόταν παρά μόνο για να υποβοηθήσει τη δικαιολόγηση της βασικής αρχής μιας ασκούμενης κυριαρχίας· δεν παρενέβαινε για να δικαιολογήσει κάθε ενέργεια, οποιουδήποτε είδους. Από αυτό διαπιστώνουμε τη διαφορά ανάμεσα στα δύο κείμενα: στον διάλογο δεν υπάρχει καμία πλέον θέση για την πολυτέλεια της δικαιοσύνης που πρόβαλλαν ως ισχυρισμό οι Αθηναίοι του βιβλίου Α', και η επιδίωξη είναι να ερμηνευθούν στο ακέραιο οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.

Αυτή η γενική τοποθέτηση, που παίρνει τη μορφή μιας φιλοσοφίας, πρέπει να συσχετιστεί με παρόμοιες διατυπώσεις που περιλαμβάνονται σε φιλοσοφικά κείμενα. Ο Πλάτων, ειδικότερα, τη συζητεί δύο φορές, στον Γοργία και στην Πολιτεία. Στον Γοργία, τη συνδέει με τη διάκριση μεταξύ φύσης και νόμου. Ο νόμος, λέει ο Καλλικλής, γίνεται από τους αδύνατους που αποβλέπουν να διασφαλίσουν το προσωπικό συμφέρον τους· αντίθετα, κατά τη φύση, όποιος αξίζει περισσότερο, υπερισχύει απέναντι σε κάποιον που αξίζει λιγότερο: *δίκαιόν ἐστὶ τὸν ἀμείνω τοῦ χείρονος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου* (483 d)· μεταξύ των ζώων, όπως και μεταξύ των ανθρώπων, η κυριαρχία του πιο ισχυρού πάνω στον αδύναμο, είναι δεδομένη: *οὔτω τὸ δίκαιον κέκριται τὸν κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καὶ πλέον ἔχειν.* Το ίδιο και ο Θρασύμαχος, στην Πολιτεία (338 c), ορίζει το δίκαιο ως το συμφέρον του πιο ισχυρού: *φημί γάρ ἐγώ εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον.* Τα δύο αυτά κείμενα βρίσκονται πολύ κοντά στο κείμενο του Θουκυδίδη. Το καθένα από τα τρία διαφοροποιείται ως προς τα άλλα μόνο κατά το μέτρο της περισσότερο ή λιγότερο εμπειρικής ιδέας του δικαίου. Οι Αθηναίοι του βιβλίου Α' αναγνωρίζουν μια αξία στην ιδέα του δικαίου και αρκούνται να σημειώσουν ότι στην πράξη οι εφαρμογές του είναι πολύ περιορισμένες. Ο

Καλλικλής προχωρεί παραπέρα και δέχεται όχι πως η κυριαρχία του πιο ισχυρού υπερέχει απέναντι στη δικαιοσύνη, αλλά πως είναι δίκαιη· ο Θρασύμαχος, τέλος, δίνει ως ορισμό της δικαιοσύνης το συμφέρον του πιο ισχυρού, και εξαρτά έτσι εξ ολοκλήρου την ίδια την ιδέα της δικαιοσύνης από τη δύναμη. Με αυτή την κλιμάκωση, η διαφορά του Θουκυδίδη από τα δύο άλλα κείμενα γίνεται ιδιαίτερα αισθητή: οι Αθηναίοι του, προσηλωμένοι περισσότερο στην πράξη, βλέπουν στα ενεργήματα των ισχυρών όχι τόσο τη νομιμότητα όσο την αποτελεσματικότητα και τη σταθερότητά τους. Ο Θουκυδίδης ασχολείται μόνο με τη συμπεριφορά των ανθρώπων: οι Αθηναίοι του δεν χρειάζονται την ενθάρρυνση ενός συστήματος, δεν ερευνούν αν η πράξη τους είναι νόμιμη. Η πράξη είναι αναγκαστικά νόμιμη, εφόσον συμβαδίζει με τη γενική πρακτική. Είναι λοιπόν πολύ πιο ρεαλιστές από τους φιλοσόφους, όντας συγχρόνως και λιγότερο επαναστατικοί στη σκέψη.

[...] Τώρα, ως προς τις ιδέες που μας απασχολούν, είναι πάντως προφανές ότι αυτός ο αμοραλισμός δεν είναι κοινός σε όλους: ο Πρωταγόρας, περιορίζοντας τον σχετικισμό του στη γνωσιοθεωρία του, είναι ένας «δάσκαλος της αρετής» (πβ. Πλάτων, Πρωταγόρας, 349 α). Ο Ιππίας επίσης εκθειάζει την αρετή στο Τρωικόν του. Ο Πρόδικος, για να οδηγήσει τον άνθρωπο στον δρόμο της αρετής, συνθέτει τον μύθο του Ηρακλή μεταξύ της αρετής και της κακίας. Τέλος, ο ανώνυμος του Ιάμβλιχου, χτυπάει την πλεονεξία. Βρισκόμαστε λοιπόν πολύ μακριά από τους Αθηναίους του βιβλίου Α΄.

Τι μας απομένει; Μόνο ορισμένοι συσχετισμοί.

Μας μένει το ότι ο Γοργίας χρησιμοποιεί, στο Ελένης εγκώμιον, μια διατύπωση που πράγματι πλησιάζει από κοντά αυτήν του Θουκυδίδη, όταν λέει *πέφυκε γάρ ού το κρείσσον υπό τοῦ ἡσσονος κωλύεσθαι, ἀλλά τό ἡσσον υπό τοῦ κρείσσονος ἄρχεσθαι καί ἄγεσθαι*. Αλλά, παρ' όλο που υπάρχει απόηχος από το ένα κείμενο στο άλλο, η φράση του Γοργία, μέσα στη δεδομένη σύμφραση, δεν μπορεί να συνδεθεί με μια πραγματική θεωρία: αποσκοπεί να δείξει ότι η Ελένη είναι αθώα εφόσον παραδόθηκε κατά το θέλημα ενός θεού και ότι οι θεοί είναι στα πάντα ανώτεροι από τους ανθρώπους· πρόκειται για μια δικηγορική ευστροφία, μια προσφυγή στο προφανές, μια κοινοτοπία: πάντως όχι ηθική θεωρία. Μένει ακόμα το ότι ο Θρασύμαχος προσπαθεί να αποδείξει πως οι θεοί δεν ασχολούνται με τους ανθρώπους, γιατί αλλιώς δεν θα παραμελούσαν το μέγιστο ανθρώπινο αγαθό που είναι η δικαιοσύνη: *ὄρῳμεν γάρ τούς ἀνθρώπους ταύτη μή χρωμένους*. Όμως, αν και η σκέψη προσεγγίζει πράγματι τον τόνο των Αθηναίων μας, δεν έχει ούτε εδώ την ευρύτητα μιας θεωρίας: είναι μια εύκολη παρατήρηση ενός ηθικολόγου. Μας μένει, τέλος, ο Αντιφών, ο οποίος, εξαρτώντας το κύρος του νόμου από μια σύμβαση, διαπιστώνει ότι το άτομο δεν έχει συμφέρον να τον εφαρμόσει παρά μόνο εάν είναι παρόντες μάρτυρες. Και αυτός είναι κατά τη γνώμη μας ο συσχετισμός που πρέπει να συγκρατήσουμε. Θα παρατηρήσουμε όμως ότι πρόκειται για μια ολότελα θεωρητική συζήτηση που αφορά στη φύση του νόμου, μια συζήτηση από την οποία άλλωστε μας λείπει η κατάληξή της, οπότε δεν αποκλείεται σε άλλα κείμενα που έγραψε ο Αντιφών να υποστηρίζεται η έννοια της τάξης και της προσπάθειας του ατόμου να επιβληθεί στον εαυτό του.

Όλοι οι παραπάνω συσχετισμοί φανερώνουν την ύπαρξη ενός ορισμένου πνεύματος, αλλά δεν είναι σίγουρο ούτε ότι ήταν τόσο συγκεκριμένο ούτε αν εντοπιζόταν με τόση ακρίβεια.

Ο ίδιος ο Πλάτων μας απαγορεύει μια καταφατική απάντηση, υποδηλώνοντας πως οι ιδέες αυτές ήταν οι ιδέες της μόδας, οι ιδέες που κυκλοφορούσαν στον αέρα, οι «νέες» ιδέες. Διαβάζουμε, έτσι, στην Πολιτεία ότι οι σοφιστές άλλο δεν κάνουν παρά να πιάνουν ό, τι υπάρχει στον αέρα και να το εκφράζουν (492 a· 493 a). Στον Γοργία, η τοποθέτηση του Καλλικλή μεταφέρεται σαν «αυτό που όλος ο κόσμος σκέπτεται και δεν τολμάει να πει» (492 d)· για παραπλήσιες τοποθετήσεις οι άνθρωποι είναι μάλιστα λιγότερο δειλοί, και, με την ευκαιρία του εγκωμιασμού της ζωής του τυράννου από τον Καλλικλή και τον Πώλο, ο Σωκράτης δηλώνει ότι το άκουσε και από πάρα πολλούς άλλους (*καί τῶν ἄλλων ὀλίγου πάντων τῶν ἐν τῇ πόλει*, 511 b).

Φτάνουν όμως και άλλοι απόηχοι μέχρι εμάς, για να δικαιολογήσουν αυτή την παρατήρηση, ιδιαίτερα από την πλευρά του θεάτρου. Χωρίς καν να αναφερθούμε στον άκρατο κυνισμό που συναντούμε στον Κύκλωπα, έχουμε, για παράδειγμα, την αποστροφή στις *Φοίνισσες*, όπου ο Ετεοκλής δοξάζει την τυραννία και δέχεται ως τρόπο πρόσβασης σ' αυτήν την αδικία (525)· έχουμε ακόμη την αποστροφή του Βελλεροφόντη, ο οποίος παρατηρεί πως οι τύραννοι ποτέ δεν τιμωρούνται και πως η δύναμη μιας πόλης εκτιμάται πιο πολύ από τις αρετές της (απόσπ. 288 N)· και είναι ακόμη η τόσο συγγενική με το κείμενό μας δήλωση που προσκομίζει το απόσπασμα 263 N από τον Αρχέλαο:

Οἱ γάρ ἦσσανες τοῖς κρείσασιν φιλοῦσι δουλεύειν βροτῶν.

Το ίδιο και ο νεαρός Φειδιππίδης στις *Νεφέλες* τον Αριστοφάνη, καθώς και εκείνος ο Άδικος Λόγος που καυχείται πως θριάμβευσε, αν και πιο αδύναμος, επειδή πήγε αντίθετα στους νόμους και στη δικαιοσύνη (1039 - 1040): *ὅτι πρῶτιστος ἐπενόησα καί τοῖς νόμοις καί ταῖς δίκαις τάναντί' ἀντιλέξαι.*

Σοφιστές, φίλοι των σοφιστούν, τολμηρές διάνοιες: υπάρχει μια συγγένεια μεταξύ τους, ασφαλώς· αλλά είναι πολύ πλατιά, πολύ γενική. Και με κανένα τρόπο δεν επιτρέπει να ειπωθεί πως ο Θουκυδίδης επιδιώκει να απεικονίσει τη μια ή την άλλη διδασκαλία, του ενός ή του άλλου κύκλου ανθρώπων.

Ας προσθέσουμε ότι μια τέτοια ταύτιση θα ήταν από μόνη της ακόμα πιο εκπληκτική, δεδομένου ότι η σοφιστική φαίνεται πως βρισκόταν στην τιμητική θέση σε κύκλους που εχθρεύονταν τη δημοκρατία και, κατά συνέπεια, τον ιμπεριαλισμό: ο Αντιφών είναι αυτός που θα εκπροσωπήσει την επίδραση του Γοργία, ο Θηραμένης αυτήν του Πρόδικου· ο Κλέων, στον Θουκυδίδη, εμφανίζεται ως εχθρός των σοφιστών και προασπίζει εναντίον τους την *ἀμαθία*· και η δημοκρατία, όταν ανησυχεί, πολλαπλασιάζει τις δίκες για ασέβεια.

Οπότε είναι πάρα πολύ δύσκολο να πιστέψουμε ότι τις ιδέες που εκφράζει εδώ ο Θουκυδίδης τις συνάγει σε αναφορά με κάποια διδασκαλία που συμβαίνει να έχει κάπου αλλού την τιμητική θέση: οι ιδέες αυτές βρίσκονται σε απευθείας συνάρτηση με τις πολιτικές

πραγματικότητες που αναλύει.

Πολύ περισσότερο, μπορούμε να αναρωτηθούμε και κατά πόσον οι ίδιες αυτές πραγματικότητες δεν ήταν η αιτία που μπόρεσαν να γεννηθούν, γενικά και ανεξάρτητα από τον Θουκυδίδη, αυτές οι ιδέες. Έτσι θα μπορούσε να εξηγηθεί η φαινομενική αντίφαση να πράττουν οι μεν όπως σκέπτονται οι δε. Ο Nestle (“Politik und Aufklarung”, σελ. 18) επιμένει στο γεγονός ότι ο *δήμος*, που καταδικάζει τους ανθρώπους με τις νέες ιδέες, εφαρμόζει εντούτοις περισσότερο από τον καθένα τις θεωρίες τους: σ’ αυτές θεμελιώνεται, κατά την ερμηνεία του, η έννοια της πόλης που ενεργεί σαν τύραννος (*πόλις τύραννος*, η συμπεριφορά των συκοφαντών, η τιμωρία της Μυτιλήνης, η εκστρατεία της Σικελίας και, πάνω απ’ όλα, η άλωση της Μήλου. Όμως, παρουσιασμένη κατ’ αυτόν τον τρόπο, η απόφαση μοιάζει παράλογη. Αυτό που πρέπει να ειπωθεί είναι το αντίθετο: η αθηναϊκή πολιτική δεν εφαρμόζει τις ιδέες αυτές, αλλά τις εμπνέει,. Και δεν είναι οι φιλόσοφοι που τις υπέβαλαν στον Θουκυδίδη, αλλά τόσο οι φιλόσοφοι όσο και εκείνος παρέλαβαν αυτές τις ιδέες από τα γεγονότα, και πρώτ’ απ’ όλα από το κεντρικό γεγονός: από τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό.

Οι ιδέες της τυραννίδας και της κυριαρχίας (που δεν είναι παρά οι δύο όψεις της ίδιας ιδέας, εφόσον οι λέξεις *τυραννίς* και *τυραννεῖν* χρησιμοποιούνται πολύ άνετα και για την προς τα έξω εξουσίαση) φαίνεται πράγματι να παίζουν έναν σπουδαιότατο ρόλο στη δημιουργία του υλισμού.

Η τυραννίδα και η κυριαρχία δίνουν το παράδειγμα της δύναμης που θριαμβεύει και μένει ατιμώρητη: συνιστούν έτσι έναν πειρασμό και μαζί ένα επιχείρημα. [...]

Χάρη στη μαιευτική μέθοδο, τη χρήση της οποίας επιτρέπει ο διάλογος, οι θέσεις εξετάζονται βαθύτερα μέσα από τη σφιχτοδεμένη συζήτηση παρουσιάζεται η λογική συνοχή τους και αν οι δύο πλευρές μένουν τελικά αμετακίνητες στις θέσεις τους, αυτό συμβαίνει επειδή, πίσω από τις μορφές των Αθηναίων και των Μηλιών, δεν αργούν να εμφανιστούν οι δύο αιώνιες μορφές της δικαιοσύνης και της δύναμης. Η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο αρχές δεν έχει λύση, όπως βλέπει ο Θουκυδίδης - το ίδιο και η σύγκρουση ανάμεσα στους δύο λαούς: τη λύση τη δίνουν μόνο οι καταστάσεις που δημιουργούν τα γεγονότα.

[...] Με τον τρόπο που ο Θουκυδίδης πραγματεύεται τον ιμπεριαλισμό γενικά, δείχνει, μέσα από το σύστημα των αναλύσεών του, πως η κατάσταση αυτού του ιμπεριαλισμού, προσδιορισμένη από την ίδια πάντα αρχή, τον εξωθεί λίγο - λίγο, αναγκαστικά και πολύ λογικά, σε τρόπους σκέψης και πράξης εξίσου αξιοκατάκριτους. Η επανάληψη των ίδιων επιχειρημάτων επιβεβαιώνει απλά την επιθυμία του να περικλείσει μέσα σε ένα ενιαίο χρονολογικό σύνολο το καλό και το κακό, και να αναδείξει την αιτιώδη σχέση που καθορίζει τη διαδοχή τους.

Για να κατορθώσουμε να συλλάβουμε σε όλη της την έκταση την ενότητα της σκέψης του Θουκυδίδη, θα οφείλαμε να προσδιορίσουμε επακριβώς τη φύση αυτής της αλληλουχίας. Οι Αθηναίοι μιλούν για ανάγκη και ο Θουκυδίδης φαίνεται σαν να επιδιώκει με την ανάλυσή του να αποκαλύψει πράγματι ένα είδος αυτοματισμού που θα παρέσυρε τον ιμπεριαλισμό

από κατάκτηση σε κατάκτηση και, στη συνέχεια, στην καταστροφή. Όμως, ο ίδιος αυτός Θουκυδίδης, σε αποσπάσματα επίσης υστερότερα, επιμένει, μιλώντας για τον Περικλή, στην ομορφιά του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, και στη δυνατότητα που είχε να επικρατήσει. Είναι σαν να λέει ότι αυτή η ανάγκη στην αρχή εμφανίστηκε σαν πειρασμός (και σ' αυτό ανταποκρίνεται η διαφορά ανάμεσα στις δύο αναλύσεις που είδαμε παραπάνω): από λάθη όπως αυτά του Κλέωνα ή του Αλκιβιάδη, ό, τι συγκρατεί τον ιμπεριαλισμό στον μοιραίο κατήφορο εξαφανίζεται λίγο - λίγο, και απομένει μόνο το σχεδόν μηχανικό κίνητρό του, σαν μια ολέθρια δύναμη που κατευθύνει πια τα πάντα. Πώς δούλευε ο μηχανισμός αυτός; ως ποιον βαθμό θα μπορούσαν να τον είχαν σταματήσει; με ποιον τρόπο; — Το να απαντήσουμε σ' αυτά τα ερωτήματα σημαίνει πως θα έχουμε κατορθώσει να προσδιορίσουμε τον τέλειο τόπο όπου πραγματοποιείται η βαθιά ενότητα της σκέψης του Θουκυδίδη για τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό.»

Romilly, J. de (1996). *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, μτφρ. Αθανασίου, Μπ. και Μηλιαρέση, Κ., πρόλογος Δεσποτόπουλος, Κ. Ι., Αθήνα, Το Άστυ³, 387-415

«Οι Μήλιοι αντιπαραθέτουν το *συμφέρον* στο *δίκαιο*, άποψη που επιβεβαιώνει τον διαχωρισμό που κάνουν οι Αθηναίοι (Θουκ. Ε, 90). Το συμφέρον, δηλαδή, δε συμβαδίζει με το δίκαιο. Η διαχωριστική τομή είναι σαφής και οι Μήλιοι δεν φαίνεται να διαφωνούν ως προς αυτό: η συζήτηση δεν διεξάγεται με γνώμονα το δίκαιο, αλλά το συμφέρον. Το δίκαιο προϋποθέτει παραγκωνισμό του μερικού- ατομικού συμφέροντος δίνοντας προτεραιότητα στο συλλογικό.»

Δημακοπούλου, Α., (2013), «Ίσχύς, δίκαιο και σοφιστική στο Διάλογο Μηλίων και Αθηναίων», *Θουκυδίδης, ο κορυφαίος ιστορικός της αρχαιότητας και η επίδρασή του μέχρι σήμερα*, Σεμινάριο 39, Π.Ε.Φ., επιμέλεια Α. Στέφος – Μ. Στεργιούλης, Αθήνα (Κοράλλι), σ. 73.

«Τη σύγκριση δικαίου και ηθικής την συναντούμε, επίσης, και στο διάλογο Αθηναίων – Μηλίων, κατά το δέκατο έτος του πολέμου, όταν οι πρώτοι εκστράτευσαν εναντίον των δεύτερων, για να τους υποχρεώσει να γίνουν σύμμαχοί τους. Οι Αθηναίοι δηλώνουν ότι υπάρχει ένας νόμος στη φύση, σύμφωνα με τον οποίο οι άνθρωποι επιβάλλουν την εξουσία τους σε εκείνους τους οποίους νικούν. Αυτόν τον νόμο, σημειώνουν, δεν τον θέσπισαν οι ίδιοι, ούτε τον χρησιμοποίησαν πρώτοι: υπήρχε, τον χρησιμοποιούν και θα υπάρχει για πάντα. Οι Μήλιοι επικαλούνται τις αρχές του δικαίου και της ηθικής, αλλά οι Αθηναίοι τους θέτουν το εκβιαστικό δίλημμα να σκεφτούν σωστά, να μη θεωρήσουν ατιμωτικό να υποταχθούν σε μια μεγάλη πόλη και, αφού τους δόθηκε δικαίωμα εκλογής μεταξύ πολέμου και ασφαλείας, να μην παρασυρθούν από Ισχυρογνωμοσύνη και προτιμήσουν το χειρότερο».

Στεργιούλης, Μ. (2013). «Θουκυδίδης και πολιτική», *Θουκυδίδης, ο κορυφαίος ιστορικός της αρχαιότητας και η επίδρασή του μέχρι σήμερα*, Σεμινάριο 39, Π.Ε.Φ., επιμέλεια Α. Στέφος – Μ. Στεργιούλης, Αθήνα (Κοράλλι), σ. 81.

«Το άλλο σημαντικό γεγονός πριν από την εκστρατεία στη Σικελία, η επίθεση των Αθηναίων στη Μήλο το 416, είναι αξιοσημείωτο όχι τόσο καθαυτό όσο για τις περίφημες σελίδες πού του αφιέρωσε ο Θουκυδίδης. Αυτό το μικρό δωρικό νησί, πού απέχει κάπου εβδομήντα μίλια από την ανατολική ακτή της Λακωνικής, δεν είχε συμπεριληφθεί ποτέ στη Συμμαχία της Δήλου. Το 426 είχε δεχτεί επίθεση και είχε περιληφθεί στο διευρυμένο φορολογικό κατάλογο του επομένου έτους, αλλά παρ' όλ' αυτά είχε διατηρήσει ως τώρα την ανεξαρτησία του. Τώρα, μετά την αποτυχία της πελοποννησιακής πολιτικής του Αλκιβιάδη, φαίνεται πώς δημιουργήθηκε στην Αθήνα καινούργιο ενδιαφέρον για την εκμετάλλευση των παλιών πλεονεκτημάτων της ναυτικής δύναμης και έγινε εκστρατεία για να φέρουν με τη βία τη Μήλο στη συμμαχία. Ο Θουκυδίδης μεταφέρει μια συνομιλία, πού έγινε ακριβώς πριν αρχίσει ή πολιορκία, ανάμεσα στους Αθηναίους πρέσβεις και τούς άρχοντες του νησιού, και αυτό, ο φοβερός διάλογος των Μηλίων, είναι πού από μόνο του χαρίζει την αθανασία σε μια κατά τα άλλα ξεχασμένη πράξη καταπίεσης. Όσο για το διάλογο σαν λογοτεχνικό είδος, υπάρχουν άφθονες αποδείξεις ότι η τέχνη της διαλεκτικής μελετιόταν τα χρόνια εκείνα εξίσου σοβαρά με τη ρητορική, και η κάπως τυπική διεξαγωγή της συζήτησης, πού μεταφέρει ο Θουκυδίδης, όπως και τα τυπικά επιχειρήματα των δημηγοριών του, φαίνεται πώς εν μέρει τουλάχιστον απηχούν την πρακτική της εποχής. Είχε μεταφέρει προηγουμένως δυο σύντομους διαλόγους και, όπως ο Πλάτωνας μετά απ' αυτόν, αναμφίβολα εκτιμούσε το είδος αυτό, πού προήλθε από τούς διαλόγους της τραγωδίας, για τη ζωντάνια του.

Οι Αθηναίοι αρχίζουν περιορίζοντας την επιχειρηματολογία μόνο σε ζητήματα συμφέροντος και αποκλείοντας ολότελα κάθε αναφορά στην αφηρημένη δικαιοσύνη. Όταν οι Μήλιοι απαντούν προφητικά ότι απρόκλητη επίθεση σαν κι αυτήν πού τώρα συζητούσαν δεν μπορούσε παρά να πληθύνει τούς εχθρούς της Αθήνας και επομένως μακροπρόθεσμα δε θα ήταν προς το συμφέρον της, οι Αθηναίοι ανταπαντούν ψυχρά, ότι, αντίθετα, τέτοιες επιδείξεις δύναμης ήταν ο καλύτερος δυνατός τρόπος να διατηρηθεί και να μεγαλώσει ή ηγεμονία τους. Ο Κλέων, όπως θα θυμόμαστε, πήρε ακριβώς αυτή τη θέση στη συζήτηση για τούς Μυτιληναίους. Είναι ωστόσο ενδεικτικό για τα αισθήματα πού επικρατούσαν εκείνον ακριβώς τον καιρό το γεγονός ότι αντί για έναν οργισμένο δημαγωγό εδώ μιλούν οι απεσταλμένοι των 'Αθηναίων στρατηγών. Το ιδανικό της μετριοπαθούς ηγεμονίας, πού υποστήριζε ο Περικλής, είχε χαθεί, και ή φοβερή αλλαγή πού σημειώνεται στο τέλος τού κεφαλαίου για τις εμφύλιες διαμάχες είχε συντελεστεί: «Έτσι οι εμφύλιοι σπαραγμοί έγιναν αιτία, ν απλωθεί σ' όλο τον ελληνικό κόσμο κάθε μορφή κακίας και το ήθος, πού είναι το κύριο γνώρισμα της ευγενικής ψυχής, κατάντησε να είναι καταγέλαστο κι εξαφανίστηκε.»

Ο περιφρονητικός κυνισμός των Αθηναίων γίνεται ακόμη πιο έντονος όταν οι Μήλιοι παρατηρούν ότι η υποταγή ήταν ατιμωτική γι' αυτούς και ότι επιπλέον, εφόσον η υπόθεσή τους ήταν δίκαιη, θα έβρισκαν βοήθεια από τούς θεούς άλλα κι από τούς Σπαρτιάτες πού ήταν κι εκείνοι Δωριείς όπως οι ίδιοι. Η τιμή, αποκρίνονται βάνουσα οι Αθηναίοι, είναι πολυτέλεια πού οΕ αδύνατοι δεν την διαθέτουν. Όσο για τη βοήθεια από τούς θεούς, συνεχίζουν, «κι εμείς νομίζουμε ότι δε θα μάς λείψει η εύνοια των θεών, γιατί ούτε οι αξιώσεις μας ούτε οι πράξεις μας απομακρύνονται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των

ανθρώπων ή από τις αρχές που εφαρμόζουν στις μεταξύ τους σχέσεις. Από ό, τι μπορεί κανείς να εικάσει για τούς θεούς και από ό, τι είναι βέβαιο για τούς ανθρώπους, πιστεύουμε ότι και οι θεοί και οι άνθρωποι ακολουθούν πάντα έναν απόλυτο νόμο της φύσης, να επιβάλλουν πάντα την εξουσία τους αν έχουν τη δύναμη να το επιτύχουν. Το νόμο αυτόν ούτε τον θεσπίσαμε, ούτε τον εφαρμόσαμε εμείς πρώτοι». Και σχετικά με τους Σπαρτιάτες, λένε, «σας μακαρίζουμε για την απλοϊκότητα σας, αλλά δε ζηλεύουμε την ανοησία σας», αν περιμένετε βοήθεια απ' αυτούς. Είναι περίφημοι για τα αισθήματα τιμής που τρέφουν ανάμεσά τους, «αλλά θα είχε πολλά να πει κανείς για τη συμπεριφορά τους προς τούς ξένους. Για να τούς χαρακτηρίσουμε με μια λέξη, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, από όλους τους άλλους ανθρώπους που ξέρουμε, αυτοί είναι που δείχνουν φανερά ότι θεωρούν έντιμο το ευχάριστο και δίκαιο το συμφέρον». Γι' αυτό, καταλήγουν, είναι αδιανόητο να ριψοκινδυνεύσουν οι Σπαρτιάτες για μια τόσο μικρή πολιτεία, όπως είναι η Μήλος. Αυτή η κρίση για τούς Σπαρτιάτες συμφωνεί με όσα είχαν λεχθεί προηγουμένως για τα κίνητρά τους στον πόλεμο αυτόν, και έχει σημασία το γεγονός ότι από τούς δύο προηγούμενους διαλόγους που μόλις πριν αναφέραμε, ο ένας είχε διεξαχθεί ανάμεσα στον Αρχίδαμο και τους Πλαταιείς. Η θέση των Σπαρτιατών στις Πλαταιές έμοιαζε από πολλές απόψεις με τη θέση των Αθηναίων εδώ, και κυρίως κατά το ότι και οι δύο προσπαθούσαν να επιβάλουν τη θέλησή τους σε μια μικρή πόλη. Η κυριότερη διαφορά είναι ότι ο Αρχίδαμος είχε διατυπώσει τις απαιτήσεις του από τούς Πλαταιείς σε γλώσσα που έδειχνε τιμή και σεβασμό και είχε προσπαθήσει με μεγάλη προσοχή να βγάλει από πάνω του κάθε θρησκευτική ενοχή όταν οι προτάσεις του δεν έγιναν δεκτές, ενώ ο περιπαικτικός σκεπτικισμός των Αθηναίων είναι εδώ εντελώς απροκάλυπτος. Όταν αποδίδουν στους θεούς τη δικιά τους πεποίθηση ότι η υπέρτερη δύναμη καθαγιάζει οποιαδήποτε συμπεριφορά, φανερώνουν την ολοκληρωτική εξαφάνιση ανώτερων αρχών και επιβεβαιώνουν άλλη μια φορά μια παρατήρηση στο κεφάλαιο για τις εμφύλιες διαμάχες, ότι καθώς οι άνθρωποι είχαν όλο και περισσότερο στο νου τους τη διαμάχη, η πίστη στο θείο νόμο εξαφανίστηκε.

Ο διάλογος κλείνει με συγκινητικές προσπάθειες των Μηλίων να αποφύγουν τη σκληρή επιλογή που αναγκάζονται να κάνουν και με εκφράσεις απ' τη μεριά των Αθηναίων που έδειχναν ότι η υπομονή τους είχε εξαντληθεί. Τελικά η πόλη αρνήθηκε να υποταχτεί, πολιορκήθηκε και κυριεύτηκε. Οι άνδρες θανατώθηκαν και τα γυναικόπαιδα πουλήθηκαν ως δούλοι με υπόδειξη του Αλκιβιάδη, όπως μας πληροφορεί άλλη πηγή. Μια εξίσου σχεδόν σκληρή τιμωρία είχε επιβληθεί μια φορά κατά το παρελθόν από τον Κλέωνα στην πόλη Τορώνη, που είχε αποστατήσει, και την οποία είχε κυριεύσει λίγο πριν σκοτωθεί στην Αμφίπολη. Αλλά ο Θουκυδίδης δίνει περισσότερη έμφαση στην επίθεση κατά της Μήλου, γιατί αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια κατάκτησης του είδους που θα επαναλαμβανόταν σε απείρω μεγαλύτερη κλίμακα στις Συρακούσες και γιατί ήθελε να δηλώσει με σαφήνεια τη διάθεση με την οποία αυτές οι κατακτήσεις επιχειρούνταν. Οι Τρωάδες του Ευριπίδη, που διδάχτηκαν λίγους μήνες αργότερα, δείχνουν πόσο βαθιά είχαν συγκλονιστεί και πόσο απαισιόδοξα για το μέλλον ήταν τώρα πια τα καλύτερα στοιχεία στην Αθήνα. Ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή, που διδάχτηκε μερικά χρόνια αργότερα, δείχνει εξάλλου ότι η επιλογή

ανάμεσα στην τιμή και το συμφέρον δεν εμφανιζόταν πάντα όπως την εμφάνισαν οι αντιπρόσωποι των Αθηναίων στο διάλογο. Ωστόσο η φύση του διαλόγου αλλά και της τιμωρίας που επιβλήθηκε ρίχνει ένα απαίσιο φως και στους ηγέτες και στο λαό της Αθήνας. Η πόλη στην οποία είχε εκφωνηθεί ο Επιτάφιος, αναδεικνυόταν τώρα απλά κι απροκάλυπτα ως τυραννική πόλη κι από τη στιγμή που ήταν έτοιμη γι' αυτό το ρόλο, είναι φανερό πως δε θα σταματούσε μ' ένα τόσο μικρό γέρας όπως ήταν η Μήλος.

Finley, J. H. (2011), Thucydides, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., Θουκυδίδης, Αθήνα (Παπαδήμας), σσ. 213- 217.

B7. Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Θουκυδίδη

- Adkins, A.W.H. (1972), *Moral Values and Political Behaviour*, London.
- Bury, J. B (1988), *Ancient Greek historians*, μτφρ. Βώρος Φ. Κ., *Οι Αρχαίοι Έλληνες Ιστορικοί*, Αθήνα (Παπαδήμας).
- Βερτουδάκης, Β. (2006-2007), «Υπό το αμερικανικό delirium graecum: Ο επιτάφιος λόγος του Abraham Lincoln στο Gettysburg», *Παλίμψηστον* (Παράρτημα) 21/22, σσ. 245-261.
- Carter, L. B. (1986), *The quiet Athenian*, Oxford.
- Connor, W. R. (1984), *Thucydides*, Princeton.
- Cornford, F. M. (1907), *Thucydides mythistoricus*, London.
- Γεωργοπαπαδάκος, Α. (1982), *Θουκυδίδη Ιστορία*, τ. Α', Θεσσαλονίκη (Μαλλιάρης Παιδεία).
- Dover, K. J. (1965), *Thucydides. Book VII*, Oxford.
- Easterling, P. E. - Knox, B. M. W. (1990), *The Cambridge history of classical literature I. Greek literature*, μτφρ. Ν. Κονομής, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομής, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα (Παπαδήμας).
- Zagorin, P. (2006), *Thucydides: an introduction for the common reader*, μτφρ. Κολιόπουλος, Κ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Ποιότητα).
- Ηλιού, Η. (2002), *Το μήνυμα του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Κέδρος).
- Finley, J. H. (2011¹¹), *Thucydides*, μτφρ. Κουκουλιός, Τ., *Θουκυδίδης*, Αθήνα (Παπαδήμας).
- Hornblower, S. (2003), *Thucydides*, μτφρ. Μανιάτη, Αλ., *Θουκυδίδης. Ο ιστορικός και το έργο του*, επιμ. Μαρκαντωνάτος, Α., Αθήνα (Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός).
- Hornblower, S. (2006), *A commentary on Thucydides*, μτφρ. Πέτικα, Φ., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τόμος Α' βιβλία 1-3, Θεσσαλονίκη (University Studio Press).
- Gomme, A. W. (1956), *A Historical Commentary on Thucydides, Books II-III*, Oxford.
- Gomme, A. W., Andrewes A., Dover K. J. (1970), *A Historical Commentary on Thucydides, Vol. IV, Books V25- VII*, Oxford.
- Κακριδής, Ι. Θ. (1981), *Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, Αθήνα (Εστία).
- Καστοριάδης, Κ. (1985), *Η ελληνική ιδιαιτερότητα, Θουκυδίδης, η ισχύς και το δίκαιο*. Τόμος Γ' Σεμινάρια 1984-1985, σσ. 165-192.
- Kagan, D. (2011), *Thucydides, the reinvention of history*, μτφρ. Ε. Παπαϊωάννου, *Θουκυδίδης ο αναμορφωτής της Ιστορίας*, Αθήνα (Ωκεανίδα).
- Λαμπρίδη, Έ. (1962), *Θουκυδίδου Ιστορία*. Πρόλογος, μετάφραση, σχόλια. Εισαγωγή: Ι. Θ.

- Κακριδής. IV, Αθήνα (Γκοβόστης).
- Loroux, N. (2006), *The Invention of Athens. The Funeral Oration in the Classical City*, tr. A. Sheridan, Zone Books: New York.
- Μαρκαντωνάτος, Γ. (1984), *Περικλέους Επιτάφιος. Ο Διθύραμβος της Αθηναϊκής Δημοκρατίας*, Αθήνα (Gutenberg).
- Παπαχρυσόστομου, Α. (2020), *Θουκυδίδου Περικλέους Επιτάφιος. Ο αγήρως έπαινος της Αθηναϊκής δημοκρατίας*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
- Πόλκας, Λ. (2015), *Παράδοση και πρωτοτυπία στον Περικλέους Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, http://proteas.greek-language.gr/files/document/arxeia/Polkas_Paradosh_kai_prwtotypia.pdf
- Raaflaub, K. A. (2011), *Δημοκρατία και Ολιγαρχία στον Θουκυδίδη*, στο *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη: Brill's companion to Thucydides*, επιμέλεια Ρεγκάκος, Α. [και] Τσαγγάλης, Χ., Θεσσαλονίκη (University Studio Press).
- Romilly, J. de (1994), *Precis de Litterature Grecque*, μτφρ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Θ., *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, Αθήνα (Καρδαμίτσα).
- Romilly, J. de (1994), *La construction de la vérité chez Thucydide*, μτφρ. Στ. Βλοντάκη, *Η οικοδόμηση της αλήθειας στο Θουκυδίδη*, Αθήνα (Παπαδήμας).
- Romilly, J. de (1998), *Histoire et raison chez Thucydide*, μτφρ. Κακριδή. Ε., *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.).
- Romilly, J. de (2009), *Thucydide et l'imperialisme athenien*, μτφρ. Στεφάνου, Λ., *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, Αθήνα (Παπαδήμας).
- Σπυρόπουλος Σ. Η., *Θουκυδίδη, Περικλέους Επιτάφιος Γ' Λυκείου (Βιβλίο Μαθητή)*, <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-18078&tab=01>
- Στέφος, Α. (2004), «Η εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία. Από το μεγαλείο (Στ, 30-32) στον όλεθρο (Ζ, 75)», *Πρακτικά 1^{ης} Επιστημονικής Διημερίδας «Η διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στη Δευτεροβάθμια»*, Εστία Ν. Σμύρνης 14-15 Μαρτίου 2003, υπό την αιγίδα του Δήμου Ν. Σμύρνης, σσ. 31-37.
- Στέφος, Α. – Στεργιούλης, Μ. (επιμέλεια) (2013). *Θουκυδίδης, ο κορυφαίος ιστορικός της αρχαιότητας και η επίδρασή του μέχρι σήμερα*, Σεμινάριο 39, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Αθήνα (Κοράλλι).